

HOLMI

XXV. évfolyam 2. szám

2013. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Illyés Gyula*: Ítélet előtt (IV) • 135
Takács Zsuzsa: Három vers
    Vágy egy antik kehelyre • 157
    Ne tudja szokásaimat • 157
    Meglepő lesz • 158
Imreh András: A költő • 158
Tokai András: Rímtelen ghazel a türelemről • 160
    Abba, hogy hetedik van • 160
Darányi Sándor: Pattra patt • 161
    Unod vagy sem • 161
Márton László: A szerelem cselekményei. Gottfried von
    Strassburg „Tristan”-járól • 162
Ferdinandy György: Hazatérés • 177
Bán Zoltán András: Álmodok a kanapén
    Cafatnyi honfoglalás • 179
    A megregulázott zseni • 180
Dobai Lili: hol vannak hová • 191
    a költészetről • 191
Novák Éva: Köszönet • 192
    El • 193
Julian Barnes: Házasságvonalak (*Vallasek Júlia*
    fordítása) • 193
Hetényi Zsuzsa: Livsfrisen • 197
Dés Mihály: Annuntiatio, 1984 • 205
Ayhan Gökhan: Dal egy halott barátról • 220
    Dialógus • 220
    A boldogság következményei • 221

Bibó István és Marsovszky Miklós levelezése (Sajtó alá rendezte

Bibó István [ifj.] • 221

Beck Tamás: Alkonyi józanság • 239

FIGYELŐ

Ferencz Győző: Körvonalak az episztemológiai ködben
(Ágnes Lehóczky: Poetry, the Geometry
of the Living Substance. Four Essays
on Ágnes Nemes Nagy) • 240

*Tarján Tamás: Az eltűnt labda nyomában (Kőrösi Zoltán:
Az utolsó meccs)* • 251

*Lengyel Imre Zsolt: Homályból homályba (Györe Balázs:
Barátaim, akik besűgőim is voltak)* • 257

*Vísy Beatrix: A leleményes bűvészinas és az
intermedialitás kora (Brian Selznick:
A leleményes Hugo Cabret)* • 261

*Schneller István: Találtam egy könyvet (Batár Attila:
Az emberi tér)* • 266

Várady Szabolcs: Fischer Mária (1937–2012) • 269

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró

Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (IV)

14

Az öreg mama tudta, hogy történt – hogy történik – vele valami. Mintha még egy élet költözött volna belé, még egy lélek. Néha úgy figyelte magát, mint akkor rég, mikor teherben volt. De az békés állapot volt; megvolt a rendje, tudni lehetett a végét. Ez viszont –

Ez néha olyan volt, mint az italosság. A legidősebb Kériné jó negyven évig mérte a szeszt, de csak most kezdte sejdíteni, mi fűthette azokat, akik már a borospult felé közeledve izgalomba estek, csillogó szemmel nézték, hogyan csurog a bor vagy a pálinka a pohárba, s kezük is reszketett, ahogy érte nyúltak, szájukhoz emelték.

Egyre-másra ilyesféle nyugtalanság fogta el őt is. Csak hát nem bor után. Boldogságot ígérő nyugtalanság volt, eleve vidámsággal vegyes. De nem csak vidámság volt ebben az érzésben. Volt abban ingerültség is. Természete berzenkedett az ajándékosztástól. De nyugalmit csak akkor lelte, ha adott, s így mivel eleve érezte, hogy milyen boldogság lesz adnia, már berzenkedése közben is tudta, hogy végül mégiscsak fog adni.

Tudatában volt ennek a kettősségnek is. De szenvedélyét nem ítélte el. Ilyeneket gondolt: „Honnan jöhetett rám? Meddig fog tartani? Csak baj ne legyen belőle. Úgy kell csinálnom, hogy észre ne vegyék.”

„Hiába magyaráznám” – tette hozzá gondolatban, s ez, amennyi aggodalmat keltett benne, annyi büszkeséget is.

Megérezte – legalább az elején – a baj súlyosbodását is. Elég boldogsággal töltötte el kezdetben, ha hitelbe adott. (Meg-megpróbálta még a hitel behajtását is.) De bensejében az a sárkány mind követelőzőbb lett. S nem lehetett kijátszani. Ha nem elégítette ki, csak a feszültsége növekedett.

Mosolyogni lehetett volna: a sárkánynak valóságos árszabása volt, személyekhez kötött. Kuka Terinek elég volt minden alkalommal egy fél bögre zsírt adni. Táros Benkének rögtön olyan értéket kellett nyújtani, hogy attól tartott, visszautasítja; s azt azután esetenként növelni kellett; különben nem volt megkönnyebbedés, nem múlt el a feszültség.

Ha megvolt a feloldódás, akkor minden megvolt, minden jó volt; akkor egy időre minden a régi volt: a jókedv, a dolgozhatnék.

Az volt a fontos, hogy estéig, akárhogy is, de meglegyen. Mert akkor nem is volt nap a nap, s a következő nap úgy kezdődött, mintha megátkozták volna. Így hát az egész napot a terv sikerére kellett fordítani. Aszerint kellett viselkedni, az emberek közt aszerint kellett különbséget tenni, hogy ki gátolhatja, ki segítheti a feladatot.

Ez más volt, mint az, hogy kit kedvelünk vagy nem kedvelünk.

„Szegény, hogyan is érthetné meg?”, gondolta az öregasszony Piroskáról, amikor ráébredt, hogy elsősorban tőle kell tartania. „Gyerek még.” Nem haragudott rá, legalábbis azt hitte, hogy nem neheztel rá. Szívében könyörületet érzett még akkor is iránta, amikor szeme már a gyanú lapos sugarát, majd a védekezés éles lángját csillantotta Piroska felé.

De megtanult színészkedni is.

Piroskára pedig csak most következett el az ámulat sora.

Megfoghatatlan volt neki, hogy az a tiszta, kedves öregasszony, aki esténként néha velük egy abroszhoz telepszik, aki olyan csendes mosollyal adja át az ő kezébe a főzelékes tál merítőkanalát vagy a pecsenyés tál kétágú villáját, egy személy azzal az öregasszonnyal, akinek a pusztá látása napközben azt az érzést kelti, mintha minden szutyoktól és pókhálótól ragadna körötte, egy kitakaríthatatlan, kiszellőztethetetlen házban...

Mert neki minden rendellenesség olyan volt, mint a piszok.

Újra és újra elhatározta – főleg éjszaka, míg a virrasztás után is álmatlanul hevert férje mellett –, hogy beszél a napával; „kibeszéli”, „tisztába teszi” ezt az áldatlan állapotot.

De valahányszor napa odaült az asztal fal melletti helyére, minden alkalommal frissen kefélkedve, fésülködve s arcán még a mosdás-törülközés fiatalító nyomaival, ahogy lekötelező fejbőlintással viszonzta a kosztosok derékből végzett s épp azért túlzottan mély hajlongását, benne mindannyiszor megállt a szó; egyszeriben álomnak tűnt fel mindaz, ami napközben történt.

– Köszönöm, kedves mama – mondta, miközben átvette a merőkanalat vagy a kétágú villát, s ő maga is hibátlan mosollyal-fejbőlintással válaszolt „jobb emberek” üdvözlő derékhajtására.

Közben eltűnt a padlásról a ruhaszárító kötél; az utolsó méterig.

Hogy történt? A megrebbent kis egér, Annus, a szolgáló, kinyögte sejdítését. Az öregasszonyság néhány napja egy legényforma embert vezetett a padlásfeljáróhoz, szürkület felé, lopakodva.

– Beengedte a házba?

Be-beengedett másokat már a pincébe is, habogott tovább a lány.

S este ők megint csak együtt ültek a patyolatliszta abrosz előtt, a példásan felrakott tányérok előtt, amelyek szűzi fehérsége meg-megcsillan a lámpafényben.

Piroska végre rászánta magát.

– Kedves anyám járt legutóbb a padláson? – kérdezte.

Az öregasszony nem felelt. De mintha nyaka moccanat volna, s aztán megmerevedett volna. Abbahagyta az evést.

– Tán nyitva maradt az ajtó – folytatta Piroska.

Nem kapott választ. Az öregasszony előre, a terem túlsó sarkába nézett, oly feszült figyelemmel, mint a vadat álló kutya. Piroska tört tovább előre. Férjéhez intézte volna a szót.

De elhallgatott, meghökkenésében.

Másodszor is oldalt nézett, nem tévedett-e. Nem tévedett. Az öregasszony sápadt volt, de annak a sápadtságnak a közepén, az ajka körül mosoly játszott. Olyasféle elnéző-helyeslő mosoly, amelyet gyermekek együgyű kérdései csálnak az ember arcára. De a szeme mozdulatlanul arra a távoli pontra szegeződött.

Eltűnt a gyorsforraló. Újonnan is semmit érő, bár igen hasznos főzőalkalmatosság volt; hosszú nyelénél fogva a karikák alá lehetett engedni, közvetlenül a lángba. Kéthárom perc alatt bugyogott benne a víz. De ezt már Piroska hozta a házhoz.

Főlhányta érte a konyhát, a kamrát, még az ólak környékét is. Nem találta. S mindenünnen, ahova csak nézett, gyanúja növelésére szerzett okot. Most már bizonyos volt, hogy a lisztből, sóból, cukorból nem csak az fogy, amit ők elhasználnak.

Naponta feltekintett a függő lámpák átlátszó üvegcsészéjére. A sárgás lámpaaljakban ijesztően sekélyült a petróleum. Rájár valaki arra is? Hogy lehetséges?

– Az az ölfá már megint alacsonyabb – mondta az urának.

– Dehogy alacsonyabb! – mondta az másnap, mert egy nap kellett neki, hogy kimenjen az udvar végébe, hogy szerét ejtse a megtekintésnek.

– Megmérte?

– Mérd meg magad.

És ő megmérte. És minden irányban kivolt pontosan a méter.

De akkor már – pusztán azért, mert csalódott várakozásában – azt érezte, hogy valamiképp azért itt is félrevezetik.

Ha ismeretlen, egyszerűen öltözött vendég nyitott be a söntésbe, ő összevonta szemöldökét, éles tekintettel fürkészte a jövevényt, s a köszönését sem fogadta, mert azt várta, az „asszonyosság”-ot fogják kérni.

Lába kelt a lúgköves üvegnek. Fogyni kezdett a kamra egyik polcán, amely a mennyezetről függött le, a rácsosan felrakott mosószappan. Elhatározta, ő nem vesz el belőle; a szappan az utolsó előtti sorig elfogyott.

Már az volt a különös, ha egy-egy nap semmi sem kelt vándorútra, vagyis hogy ő nem vette észre, hogy valami elvándorolt. Próbálta vigaszul azt gondolni, majd megszokja; addig legalább, míg történik valami. De nem lehetett beletörődni. Minden új dőfés kétszerte jobban fáj az előbbinél. Ugyanabba a sebbe mélyedt, s gyakran valamennyi előbbi fájdalmat fölkellette.

Ő pedig kezdte elveszíteni ítélőképességét.

A férfiakat, akik az öregasszonyhoz jártak, rendre tolvajnak tartotta. Az asszonyokat, ha fiatalok voltak, ha öregek, cédának, cemenének.

Egy pillanatra megszégyellte magát emiatt. Hátha csak ő látja olyan eszeveszettnek a fecsérlest, amit az öregasszony véghezvisz? Egy pillanatra olyan volt, mintha lidércálomból ébredt volna; föllélegzett.

De nem volt álom; nem lehetett megkönnyebbülés. A valóság volt lidércnyomásos. Ébrenlétét tették percenként pokollá.

Azok a hármásban való együtt vacsorázások nem sokáig tartottak. Az öregasszonynak jutott eszébe, hogy maguknak is a nagy teremben terítsen. Ő is hagyta abba. Piroska megint egyedül virrasztotta a vendégeket, miután a konyhában csak úgy álltában-jár-tában bekapott valamit.

Ekkor történt, hogy az orvos egyik este így szólt hozzá:

– Fölfedeztem Csókást. Kijutottam!

Piroska izgatott tekintettel hajolt hozzá:

– Milyen emberek?

Azt várta, hogy az orvos valami rablótanyát fest le neki.

– Ugyan! Olyanok, mint a többi szegény. Csak tán még a szegényeknél is szegényebbeknek látszanak. De... mintha ez nem tenné még nyomorultabbá őket. Sőt! Gyönyörű helyen laknak!

Másnap eltűnt az a meleg, fejre való kendője, amelyet csak akkor szokott felkötni, ha hidegben-szélben kocsin ült. Tűvé tette érte a két sifont, a sublótót, az almáriumot. Még az anyjától kapta. Ezt már nem hagyja, döntötte el, s csak azért halogatta az öregasszony megszámlatását, mert attól tartott, végén még tán meg is üti. S akkor egy fiókból véletlenül egy ócska sállal együtt egyszerre csak előhúzta azt az elveszettnek hitt kendőt. Elfogta a görcsös zokogás. Úgy érezte, hogy szántsándékkal játszanak vele; csapdát vetnek neki, hogy lóvá tehessék.

Perzselő harag lepte meg, amikor felfedezte, mennyire leszállt a kamra polcain üvegben az előző évben eltett lekvár, paradicsom, dunsztos; aztán szinte megdermedt

szégyenében, hiszen azokat az üvegeket nem bonthatta fel senki; elromlottak volna. Kezdett riadozni saját gondolataitól.

Aztán elkövetkezett az a botrányos eset, amelynek megtörténtéről maga sem tudott számot adni. A piactéren, a heti piac napján, a földre telepedett kofák kettős sora között nyüzsgő áradatban egyszerre csak megpillantotta az öregasszony egyik pártfogoltján – azon a zörgő csontún és lógó szeműn – az ura kötött szvetterjét.

Két hete sem múlt, hogy az öregasszony épp neki nyújtotta oda – „a te szemed még jobban fogja” – ezt az ósdi kötött ujjast, hogy újjátákolja molyrágta maradványaiból.

Kifutott lába alól a föld. Valósággal fulladozni kezdett; aztán kieresztette a hangját. Ahelyt levetette a nyomorulttal a szerzeményét, mondhatni ő rángatta le róla. Szédelegve s szinte tébolyultan vitte azt a semmi rongyot azonnal hazafelé, a tömeg döbbenetétől, majd röhejétől kísérve. A följáró lépcsői előtt eszmélt csak rá, mit lobogtat olyan diadallal. Undorodva földhöz vágta. Alig tudta megtenni fölfelé az utcai ajtóig azt a három lépcsőfokot. Ott pedig, ha nem fogja el a jótékony zokogás, azonmód elvágódik.

15

Tenni kellett valamit, nyilvánvaló volt.

Ő maga üzent férje apjának, annak a középső Kérinek, aki megmaradt az üllő mellett azon a távoli pusztán, Sömögyén, amelyet igazánból csak istentelen rossz utai tettek oly távolivá.

A kovács, az öregasszony fia, már a következő szombaton bejött a lórén, amely Menyőd alatt kanyargott a gőzvasút állomása felé.

„Hogy-hogy-hogy?“, hüledezett a jámbor kovács, s leégett pillái úgy verdestek, mintha a kohó fénye lövellt volna közibük. Oly kevéssé volt képes felfogni a dolgot, és – épp ennek folyományaképp – oly türelmetlenül akarta elintézni, hogy afféle „mit hallok, mama” hangon egyenest az öregasszonyhoz fordult felvilágosításért is, magyarázatért is.

Az öregasszonyt váratlan érte a kérdőre vonás; az üdvözlő ölelések után a konyhába vonult a vendéglátó vacsorát irányítani; ott ült az ablaknál.

Csak nézte azt a két szíjasra izmosult kezét ott az ölében; abbahagyta a krumplihéjazást; mindössze ebből látszott, hogy hallja a hozzá intézett szavakat.

Végre, amikor a ritkás hajú, nagydarab ember már másodszor kanyarodott abba a mondatba, hogy „no de mi lesz ebből?” – felpillantott. Ettől a pillantástól viszont fia ajkán fagyott meg a szó olyan egyszeriben, hogy abban azonmód sok egyébvel az is nyilvánvaló lett, hogy az a törékeny öregasszony annak a láng marta hatalmas embernek a számára változatlanul a hajdani mindennél hatalmasabb édesanya. Amidőn ezt a jeges pillantását anyja azzal toldotta meg, hogy fölkel, s egyszerűen faképnél hagyta fiát, a fatörzsderekű ember olyan megszeppenve sietett apró anyja után, s olyan tanácstalan pillantást vetett hátra, hogy az embernek kedve lett volna valami vigasszal a nyomába eredni.

– Mama, kérem...

Anyja becsapta előtte kamrácskája ajtaját, de nem zárta be. A kovács állt egy kis ideig a folyosón, aztán bemerészkedett a kis szobába. De ekkor már egy szót se tudott szólni, még anyja megengesztelésére sem. Pedig itt ugyancsak talált volna mondanivalót, mégpedig nem békítgetésre, hanem feddésre.

Ez a kis szoba nem is oly rég túl volt zsúfolva holmival, annak a jóval nagyobb szobának a holmijait kellett beletölni, amelyet az öregasszony a fiataloknak engedett át.

Most szinte csupasz volt a kamra. Épp csak a bútorok voltak meg benne, ha ugyan megvoltak, mert például a függőlámpa – a kovács meghitt gyermekkori ismerőse – hiányzott. Kopaszak voltak a falak is, pedig ebben a családban nagy szokás volt a falak fölékesítése, fényképekkel, tányérokkal, mi hova illett.

Most mintha egyenest a szívébe kapott volna egy döfést a kovács. Gyermekkorának másik kedves társa, a rézsétálójával olyan vidáman hunyorgató falióra is hiányzott.

A mama az ablaknál állt, kifelé nézett, oly konokan, hogy abból meg lehetett érteni, nem csak testileg akart hátat fordítani a fiának, a családjának. A kovács nem mert közeledni hozzá; még mindig a küszöbnél állt.

Tekintete a kis ágy fölé siklott. Ez a szoba valamikor az ő szobája volt, még inaskodása előtt. Az idők eleje óta az ágy fölött, a falon fehér bársonnyal borított táblácskán egy régi divatú ezüstszeszlet függött. Most már csak a helye volt meg, valamivel fehérebben, mint a megsárgult bársony. Kereszt alakú volt ez is, s mivel fölötté még az akasztó szög is ott volt, egy pillanatra megdöbbenette az embert: mintha maga a rejtelmes Semmi rajzolódott volna szemmel láthatóan oda.

A kovács végre anyja mellé lépett. Az feléje kapta fejét, szeméből parázsló indulat süttött ki.

Mint a legtöbb egyes gyerek, valamikor a kovács nagyon anyás volt. Tudott simulni, simogatni, hízelegni. Ezt végezte most is esetlen mancsával.

– Édesanyám – mondta meghiúsult hangon, s átölelte anyját.

Az öregasszony fia mellére borult. Amikor később fölnezt rá, arca könnyben ázott.

Jóval idő után ült össze a teremben a szokott helyen vacsorára a kis család. Az öreg mama nem jött elő kamrájából.

– Lefeküdt, beteg egy kicsit – mondta a kovács. Alig váltott három mondatot anyjával; de azok közé az emberek közé tartozott, akik nem tudnak elleni magyarázkodás nélkül, főleg, ha még várják is tőlük ezt a magyarázatot. De hát ezt a betegséget mégis bajos volt részletesen magyarázni.

– Elmúlik. Csak kímélni kell.

Szerencsére idő sem igen volt rá. A teremben most nagy volt a forgalom.

Már erősen tavaszodott. A hosszú nap elfárasztotta, jókor ágyba sürgette a határban dolgozó parasztokat, de becsapta az értelmiségieket: ezek az esték mindig a sötétedés kezdetétől számítottak, s így most éjfélig is együtt voltak, holott a sötét már órákkal később kezdődött. Úgy látszik, becsapta az idő a nagygazdákat és az iparosokat is. Voltak közülük is itt néhányan. Égett mind a két körégő. S mind a kettő alatt egy-egy nyüzsgő asztal. Ott volt a pap, a jegyző, az igazgató-tanító.

Ott volt Bartus úr, Zsigó Albert, ott volt még a fukar szavú bíró is. A két asztaltól ide-oda jártak az emberek.

Oda-odajöttek, hogy kezet rázzanak a kováccsal. Legtöbbjükkel együtt gyerekeskedett.

A kovács meg volt elégedve a forgalommal.

– Minden szombaton így megy?

Nem a szombat volt az oka, hanem az évszak. Mintha az idő megkellemesedésével az embereknek nemcsak a tennivalókra, hanem a megbeszélnivalókra is megnőtt volna a kedve.

Szóba-szóba került a vadásztársulat, de az igazi nagy megtárgyalnivaló a levante volt! Most már bizonyos volt, hogy az oktató személyében a községi testület dönt, s a gazdák

váratlanul kezdtek is belemelegedni a dologba. De miért? Hogy ne kelljen egyáltalában leventébe küldeni a gyerekeket ilyen jó dologidőben!

A kovács mindezt fél füllel hallgatta. Neki az egészről az volt a fontos: nincs itt semmi baj e körül az üzlet körül. Ha az elején van is döccenő, helyreütődik, ezzel az irammal. Menye néha alig győzte a kiszolgálást. Józsi legfeljebb akkor emelkedett fel, ha fizetést kértek. Később ott ragadt az urak asztalánál. De hát ez is csak jó jel volt.

– Mi érhetette szegény mamát? – mondta Piroska néhány nappal a kovács látogatása után. Most nem csak az orvos, a pap is ott ült a szokott virrasztóasztalnál. Közvetlenül egyik-hez sem irányította a szót.

Valami keveset elmondott nekik az öregasszony viselkedéséből.

A terem végén most hat-nyolc tagú férfitársaság csatározott jól felemelt hangon: olyanon, aminőt az asztalokra gyűlt üres sörözüvegék már ugyancsak megindokoltak. Vidékiek voltak. Mintha ezeket is a jó idő sarjasztotta volna elő.

– Milyen betegsége van? – fordult Piroska az orvoshoz.

Ángyán elmosolyodott, s jóvártatva azt mondta:

– Először is azt kellene tisztázni, betegsége van-e.

A mulatozók újabb sörökért kocogtatták s emelgették az üvegeket.

Piroska még az orvos mondata közben meghallotta a kocogást, ugrott a beidegzett fürgeséggel föl, s már nem is figyelt Ángyán válaszára. De a pap érdeklődő arccal várta a folytatást.

A mulatozók a mocsányi állomásról jövet tarthattak falujuk felé, valahová a dombok mögé; az a bizonyos porleöblítő egy pohár marasztotta őket itt erre a már komolynak ígérkező hajdanározásra. Parasztok voltak, de olyan ünnepi feketében, hogy szinte az a szép ruha – a patyolat ing, a merészen villámló csizma – kormányozta őket egyenesen a fehér abroszos terembe. A kaszinó meg-megnézte őket, már amennyire gondja engedte.

Volt közöttük egy már nem is legénykorú huszár, láthatóan ezt ünnepelték. S ez olyan szép kis magyar ember volt, hogy nem lehetett mosolygás nélkül ránézni. Karcsú volt, de jó vállas; arca szív alakú s barnapiros; bajusza – ez mutatta, hogy már kifelé lehet a legénysorból – ügyesen szétpödörve. Mint a mézeskalácsosok bábhuszárján az a kis színes arc, éppen olyan volt. Még a dereka tartása is olyan volt, mint azé a bábhuszaré a báblonon.

Az orvos végre levette róla a szemét, s a még mindig érdeklődve várakozó pap felé fordult.

– Azt kellene tisztázni, valóban ő-e a beteg, s nem azok-e, akik betegnek tartják.

Újra a mulatozók felé tekintett, úgy folytatta:

– Meglehet, hogy természete épp a gyógyulást áhítozná.

Ha akarta, akkor sem folytathatta volna. A mulatozók addig úgy-ahogy megtartották magukat a hangosabb kitörésektől. Nyilván a pap miatt. Most azonban, ahogy Piroska ügyes ujjai közül kifejtették az újabb öt üveg nyakát, mintha csak az üvegek érintésétől kaptak volna valami szikrát, szinte egyszerre rázendítettek, az üvegeket még töltés előtt magasra emelve. Dörrenésszerű volt, oly igaz hévvel kezdték fújni a tíz-tizenöt év előtti pesti orfeumdalt; érezni lehetett, hogy mostanában, tán épp ezen az útvonalon tanulták.

*Ha eljönél máma a kávéházba,
Beszelnék veled, te szőke gyerekek...*

A kis huszár, mint valami karmester, még fel is állt hozzá.

Mindnyájan felugráltak. Egyikőjük, azzal a túlzott udvariassággal, amellyel a táncmulatságokban a parasztleányok az iparosnékat felkérlik, meghajolt Piroska előtt. Erre a többi is odalépett, egymással versengve – tréfásan persze – igyekeztek szembekerülni vele. Most csárdást énekeltek.

Piroska úgy szakította ki magát közülük, mintha bélpoklosok vagy meztelenek lettek volna. Arcán az undor és a sírhatnék rángásával sietett ki a folyosóra. Azok elhűlve, megzavartan bámultak utána.

– De ez a kis asszony már komoly beteg – mondta az orvos.

16

Tálos Benke bent maradhatott volna a katonaságnál, mert őrmesterségig vitte. Ám rang várta itthon is. Csak azért nem lett rögtön bandagazda, amikor a katonáskodásból megjött, mert még apja toborozta telente s vitte a nyár kezdetével a summás bandákat az uradalmakba.

De ez a kettős tekintély: a tartalékos őrmesterség meg az a vitathatlan trónöröklés apja után a banda vezetésében bőségesen elég volt neki. Nem uralomvágy emelte őt sohasem a többi fölé.

Jó kézügyessége volt; örült, ha valamit megcsinálhatott. Tenyere viszketett, míg ki nem vehette más kezéből a hasztalan próbálgatott kulcsot, a megnyeklő kaszát. Találékony volt; kedvre derítette, ha mások ügyét is kibogozhatta. Nem volt lusta, boldogan mozgott. Szeretett nevetni; ez pedig csak társaságban lehetséges igazán. Egyszóval olyanformán vágyott a szereplésre, hogy azzal másokat is szolgált.

Ráadásul amiatt sem panaszkodhatott, hogy nem szemrevaló. S szegények sem voltak.

Igaz, hogy az ő birtokuk voltaképpen a jó dolgos kedvük volt. Apja ezermester hajlamát, anyja szívósságát nem csak ő örökölte. A ház kicsi volt a szellérszegen, de amikor még mind otthon voltak, a fiúk és a lányok – három-három mindegyikből –, őszire úgy meghordták, mint a hörcsögök. Elbírták, hogy nincs föld egyéb, mint a kert s valami rét a feldarabolt közbirtokosságból. Idevaló törzsnek voltak ők csihatagjai.

A pusztákon a bandagazda nagyjából egy rangfokon állt a kulcsárral, a számadóval, a gyalogparancsolókkal; nincs sokkal alatta tehát ő sem a pusztai mesterembereknek, a kőművesnek, kovácsnak. A legidősebb Kéřivel, az öregasszony megboldogult urával a hajdani Tálos még kint abban a távoli majorban, Fügésben – mert valamikor az intéző háza előtt csupa füge volt – ismerkedett össze. Már az ő öregjeik szíves kézzázó barátságban voltak. Hogy lett volna tehát akadály köztük az a kis különbség, amely faluhelyt az iparosokat és a bandagazdaféle „munkásvállalkozókat” elválasztja. Tegeződtek. Ha a pusztai kovácslegénynek szombatonként-vasárnaponként dolga akadt a faluban, a bandagazdáéknál, barátja szüleinél szállt meg. Azaz hált meg – mert hisz abban a kised házban kimért helye volt még a macskának is – a szénapadláson vagy valamelyik istállóban, barátja társaságában végehosszatlan beszélgetéssel töltte az éjszaka nagy részét. Helyesebben: végehosszatlan figyelésben, mert rendszerint a bandagazda fia beszélt. Neki volt miről! Évente három-négy új pusztán is megfordult. S ő szeretett is beszélni. Hát még a katonáskodás után. A kovácslegény rajongott barátjáért, s egyáltalán nem volt meglepve, amikor a nagymise után a templom körül vagy délután a nagykocma

előtt hírcserére vagy arra a pecázásnak nevezett pénzfeldobós játékra összegyűlt legények társaságában azt tapasztalta, hogy barátja iránt csaknem mindenki úgy érez, mint ő. Ezt tapasztalta azokon a pusztákon is, amelyeken barátja nyomán később ő is megfordult.

Mindez régen volt. Tólos elkerült azokról a pusztákról, ahol nagylelkűségével, mondhatni, nagyvonalúságával olyan jó hírnevet teremtett magának. Ha azokról a helyekről valaki összeakadt volna a későbbi Tólos ismerőivel, a beszéd során nehezen eszméltek volna rá, hogy van közös ismerősük, vagy hogy éppenséggel ugyanarról a személyről beszélnek. Az öreg Tólos már számító volt, gyanakvó, könyörtelen.

Talán rokkantsága nélkül is ilyenek öregedik. Testi nyomoréksága persze erősen menthette, hogy nem maradt a régi.

Egyedül ő maga hitte, hogy a régi, hogy jó tulajdonságai, amelyeket hajdanában annyit hallhatott emlegetni, semmit sem változtak.

Ami aztán csak gyorsította jó tulajdonságainak sorvadását. Mert ha ő semmit sem változott, s a világ mégis egyre inkább gonoszként kezeli, nem indokolt-e, hogy legalábbis keserűség gyűljék benne? S a keserűséggel önzés, irigység, ártani vágyás?

Voltak szinte füstölgő pillantásai az öreg Tólosnak olyanok, hogy lehe akadt egy pillanatra annak, akiét elkapta.

Nyomorékságáért is jó tulajdonságát okolhatta. Nem is őnekik dolgozott az a ló hajtotta kis cséplőgép – valójában nagyobbfajta rosta –, amelynek fogaskereke elkapta a lábát. Csak útja vezette arra, eközben látta meg, amit a hajtó gyerek nem vett észre, hogy minden fordulás alatt a rúd néhány fog távolságára kiugratja egymásból a két kereket, ami után azok mindig csak csikorogva, szinte egymást törve zökkennek helyre; nem állhatta meg, hogy meg ne javítsa, azazhogya...

Hónapokig volt távol. Aztán, megtérve a kórházból, hónapokig nem kelt fel otthon sem az ágyból. Akkor sem, amikor már rég felkelhetett volna. S újabb néhány hónap, amíg a szobából az udvarra kiment. S majdnem egy év, amíg az udvarból a ház elé. A templom oldalfalához, a nagykocsmá elé a vasárnapi legény- meg emberkompániákba soha többé nem ment el.

Nem látta szívesen régi pajtásait házuknál sem.

Most derült ki, mégiscsak rátarti volt. Büszkesége büntette.

Mit várt volna el Juliskától? Hogy kísérje el a kórházba, hogy legyen éjt-nap mellette? Ez képtelenség volt az akkori világban. S azontúl, Juliska szolgált, helyben is volt, parancsoltak az idejével. S végül: annyira mégsem voltak.

De ő – úgyszólván elhárította volna az áldozatot! – ezzel indokolta, hogy azért azt Juliska minden baj s kockázat nélkül felkínálhatta volna. Ezzel indokolta sértődöttségét. Fogta vaskapcsaival a hiúság csapdáját.

Nem akarta látni a lányt sem.

Bandagazda azért fél lábbal is lehetett volna, akadt már ilyen. De ezt is – mintha a kettő között valami rejtett rokonság lett volna – éppúgy utasította el, megteremtve az ürügyet a sértettségére, akár a szerelmet.

Elment paprikásnak, pirospaprika-kalmárnak. Ez akkortájt külön foglalkozás volt. Egy kis könnyű kocsiiban, egyes lóval hordta be a hegyek közé a Sárköz északi lapályain termelt és örölt paraszti fűszert. Le sem kellett szállnia a kocsiról, a falvakban sem; kolomppal jelezte érkezését, bal kézben tartott tólos mérlegen mérte az árát. Volt, hogy két hónapig is oda volt. A Sárközből be a Dél-völgyességbe, Baranyába nem Menyődön át vitt az egyenes út; miért került volna minden fordulókor hazafelé?

Végül aztán esztendőkre odamaradt. Ha megjött is, legfeljebb a baj hozta meg egy-két napra s éjszakára; a lóva, kocsija baja; a magátét idegenben is kiheverte.

Juliska úgy került Kéri Józsefhez, hogy Táros viselkedése fölött Kérinek tudta legmeghittebben kiönteni a szívét. Bárhogynyílik is meg a szív, csak nyíljék, s a szerelem akkor már behatolhat. A kovácslegénynek kezdetben tán csak azért tetszett Juliska, mert barátjának s mintaképének is tetszett. Ha be-bejött a faluba, most Juliskát kereste meg. Azt lehetne mondani, elvesztett barátja iránt való jó emlékezésből vette feleségül. Nem lett oka megbánni. A nagykoksmabeli szolgáló önmagában szeretni való teremtmény volt. Jó tekintetű, jó mozgású, okos és dolgos volt, vagyis mindenképpen világra való, ahogy a pusztákon nevezik az ilyeneket.

Összekeverülésük voltaképpen okának ők ketten persze vajmi kevéssé voltak tudatában. Ahogy már történni szokott, alakulni kezdő saját történetük mindinkább elhomályosította előttük e történet kezdetének körülményeit; mások boldogtalanságát leghamarabb a magunk boldogsága feledteti el.

Volt bajban, próbában részük; gyermekeik sehogy sem akartak életben maradni; de egymásnak alig okoztak szenvedést, mert becsülték s szívelték egymást; ezt pedig már boldogságnak lehet mondani.

Kéri nem azért érzett valami lelkiismeret-furdalásfélét barátja iránt, mert elvette annak választottját – ezt inkább barátja iránt való szívességnek érezte –, hanem amiatt, hogy ő az évek során aránylagos jólétbe került; barátja pedig...

Visszafelé tekintve könnyű megállapítani, hogy a megnyomorodott Tárosnak valódi dila a lelki sérüléséből kellett volna talpra állnia ahhoz, hogy Menyődön ismét megjelenjék. Ez elég különösen, bár nem ritka esetként következett be.

Érzékenysége folytán szenvedett. Olyan tulajdonságokat fejlesztett ki magában, amelyek vastagon maguk alá temetnek mindenfajta érzékenységet.

Nem tudni, miért, a rossz tulajdonságoknak az a szövvénye, amelyet cinizmusnak jelölnek, az akkortájt a tanult embereknek, hogy ne mondjuk, az úriembereknek volt fenntartva. Táros József nem volt tanultabb az utcájabeli többi parasztembernél, a vele egyívásúnál. De azok, akik a faluba való visszatelepése után alig ismertek rá benne a hajdani Táros fiúra, azok a cinizmus kezdődő tünetei miatt hőköltek vissza tőle, anélkül, hogy a szót ismerték volna maguk is. Leginkább azok találták el az igazságot, akik azt mondták rá, pökhendi lett, „nagy vitéz”. Most lett „nagy legény”, amikor már igazán nem volt legény többé semmiféleképp.

El-elrándult még a szekérderék paprikájával, ha épp olyan volt a lova. De jobbadára annak a mindenkori egy szem lovának a csereberélésével foglalkozott. Az olcsón megvevett gebéket kigömbölyítette az árokparti ingyenfűvön, a letört cséve kukoricákon, a jártatásnak is beillő lassú vándorlással. Egyszóval kupeckedett.

Ez nem valami jó hírű foglalkozás a parasztok között. S ráadásul: milyen lovak fordultak meg az ő kezén? Semmivel sem különbek azoknál, amelyek egy-egy rojtos kötőfék végén a kupeckedő cigányok után cammogtak, szinte csoszogtak, azt a képzelmet keltve, hogy ha megállnának, azon nyomban rakásba dűlnének.

Nem élt meg ebből. Miből élt tehát? Ez éppoly rejtelem volt, mint a kupeczek s általában a bolt nélkül működő kereskedők megélhetése.

Apja halála után sorra összezőrdült testvéreivel, jobban mondva azok életpárjaival. Kikopott a szülei házból. Amiből visszahatóan arra lehet következtetni, hogy biz elégszer ő is a család nyakán élt.

Akkor tűnt föl, mint a hónapszámosok vízfordója. Nyilván apja iránti kegyeletből vették be a summás bandába. A szamarak vontja lajt páros rendjén féllábasan is elülhetett.

Ez egy nyár kezdetén történt. Őszig nem volt tetőre gondja: kint tanyázott a pusztán; ott, ahol a többi summás, a kivert csorda megürült istállóiban.

Télre aztán megint csak odahúzódott, ahová ennek az alkalmi napszámosnépnek is a szegénye s egyben zöme: a falu fölötti dombok löszbarlangjaiba; a Csókavár egyik új putrijába. Rökkantan is maga készítette el, alig egy hét alatt.

Nem siratták meg a faluban. A hajdani Tálos Józsefekre akkor már senki sem emlékezett, épp annak az egy Kéri házaspárnak a kivételével, akikkel komolyan nem érintkezett, s akiknek így rossz tulajdonságaival már nem mutatkozott be.

Vannak olyan egyéni rossz tulajdonságok, amelyek áldások a környezetnek. Hevesebben, lehetnek helyzetek, amidőn a rossz tulajdonságokat is lehet hasznosítani.

Az öregedő Tálosra ilyen helyzet várt a Csókavár széljárta világában.

A lösz az emberiség áldása. Ez a művelődés melegágya a mérsékelt égövben. Faluvégén, mélyutak partján elég sok helyen látni ezt a világossárga földfajtát, benne az üreges kivájás, az elmaradhatatlan üregek kapanyomaival; ezt hordják tapasztani, sározni, vakolni. Ez az a jó „sárga föld”, amelyből anyánk kigyúrta, amelyből a paraszttanyák évszázadokon át kigyúrták és elkészítették a szoba padozatát. A geológia elég rejtélyes földképződménynek ismeri.

A levegőben úszó finom pornak leülepedéséből keletkezett még a pleisztocén korban. Ahol ez van, ott nincs aszály. Ez indította meg a kínai kultúrát. Nagyobb területet Kínán kívül még Franciaországban borít el, s Magyarországon, a Dunántúl. Ezek a rétegezetlen hegyeken terem meg az igazi, a kormos burgundi, s nemcsak Burgundiában, hanem Szekszárd vidékén is, föl egész Ozoráig, le Bátáig.

E porózus humuszfajtának nem csak az a jó tulajdonsága van meg, hogy kiválóan tartalékolja az esőt – épp a fafélék gyökérzetének mélységéig engedve le s onnan a szárazság, a hó hatására szinte vízvezetékyszerűen nyomva vissza –, hanem kiválik azzal is, hogy noha a föld színén megkapálva porhanyó, alsóbb tömegeiben nem omladékony. Pompás pincéket lehet fúrni bele; szárazakat, egyenletes hőmérsékletűeket, feldúcolás és kiboltozás nélkül is elég biztonságosakat, kellő mélységben persze. S mindezt akár egy rossz kapával.

E termékeny, e dús erdők borította, de képződésük szerint néha igen meredek helyek s dombok aljában az ősember egy kődarabbal egy fél nap alatt kikaparhatott magának akkora vackot, amelyben aztán bár egy teljes telet kihúzott. Ezért is volt emberlakta az ilyen vidék az idők elejének eleje óta.

Meredekségüknél fogva zegzugosak és vadregényesek ezek a buján termékeny hegyek, de magasság dolgában persze az Alpesszel nem vetekedhetnek. Nyakmervítőn csak annak számára magasak, aki lábuktól emeli szemét a csúcsokra. Sok helyt biz járhatatlanabbak magasabb állású rokoniaknál is. Az ősember kitűnő földvárakat lelhetett köztük, azonmód a széltől elkészítetten. Fent, a bástyamód meredek hegyeken a nemes gesztenyeerdők, lent egy-kétszáz méterre a síkság dús rétjei, halnyüzsgögtető kopolái és lassú vizei – az összülőeknek nem is lehetett olyan rossz dolguk, ha csak ezen fordult meg a dolog. Azokban az ingyen s kedvükre nagyítható lakásokban, amelyekről szólva csak azon gondolkodik el az ember: miért kellett vajon néhány ezer év – ahogy a régészek állítják – annak a felfedezéséhez, hogy a lakásokat ne merőlegesen, kútszerűen ássák a földbe – a mélyén jól kiöblösítve – hanem vízszintesen, egyenest bele a partba, ahogy a járás kívánja?

Ahogy a lapályon egynéhány újabb ezer év múltán megásták a nagy levezető csatornákat, az elvonuló mocsarak, kopolák és csádák helyét azonnal – gypcernyi késedelem

nélkül – elöntötte a nagybirtok. A hegyi parasztok eben gubát cseréltek. Azazhogy még azt sem. Mert hisz azelőtt lejárhattak a síkságra rákászni, halászni, madarászni, s félig-meddig ebből is éltek. Most boldogok voltak, ha minél kevesebbszer vitték le, hajtották le őket úrdolgára. Európa valamikor a Duna e tápláló mellékmocsarai mentén népesült be. A hajdani ősember utódai, akik már nem húzódhattak tovább spanyolnak vagy franciának, igyekeztek megvetni lábuk legalább a dombközökben, a belső völgyekben és tekenőkben. Folyt be oda is a nagybirtok, a nagybérlet, magába szíva most már az egykori középnemesség gazdaságait is.

Ez volt az igazi árvíz, az írásbéli vízözön. Az öregek még szót-szót ejtettek arról, hogy az ő öregjeik szava szerint hogyan próbált annak idején hegyre húzódni, hegyen megélni néhány lápi állat, nádi állat, hogyan bujdosolt s vergődött még idők múlva is a szántásban a hód, sőt a csík, a makkosban és gesztenyésben a gém, s hogyan pusztultak el egy szálíg, akik nem költöztek más tájra. De hogy fogyatkoztak meg még a jellegzetes erdei állatok is. A szarvasok hajdan át-átnyargaltak a falun is. Most mutatóba ha maradt.

Ilyenformán vergődtek ők is a hegyen. Be voltak kerítve, s azt a tengert nem lehetett átrepülni sem; nem látszott a vége. Szolgaság van, halál, írta elébük nagyon is köznapi, nagyon is egyszerű s érthető betűkkel a sors. Vagy elmentek cselédnek a pusztákra, vagy véget vetettek maguknak, csaknem szó szerint úgy taposva halálra ivadékaikat, akár a rabságba vetett elefánt.

Elvergődtek volna tán addig, ameddig egy ostromzár alá fogott vár népe elvergődik. De a gyűrű szorult. Az ostromló nem hagyta őket.

A nagybirtokok minden hajtóröttje az ő szigeteikre kapaszkodott. De jött valami láthatatlanul, megfoghatatlanul is, a levegőn át.

A posványok valaha maláriát gőzöltek. Mi volt az ahhoz a szellemhez képest, amely a síkságról jövet elárasztotta a falut. Valamikor, a kezdetén egységesen álltak szembe az uradalmakkal. Most egyre több akadt a parasztok közt is, akik egy herceg könyörtelenségével – hogy pontosabban szóljunk: uradalmi személytelenséggel – kapartak maguknak, s taszították el a másikat még a maradéktól is. Ha a nagybirtok gyűrű volt a falu körül, újabb gyűrűk támadtak bent a faluban. A hercegség nem adott földet (még bérletre sem) a községnek, sőt még szerezni akart attól. A falu módosodó része éppúgy nem adott át egy sírhelynyit sem a kevésbé módosnak. S az még annyit sem a nála is szegényebbnek. E gyűrűk közékként magasodva úgy futottak karikába, mint a középkori fellegvárok falai.

Valamikor a faluban mindenkinek volt valami földje, ha bármilyen kevés is, erdőrésze, gesztenyése. Most egyre többen ébredhettek egy nap arra, hogy csak a pusztá földél az övék. Lelkivilágukat, de gondolatukat is méltán megzavarta az a különös körülmény, hogy abban a pillanatban épp azok kegyelemkenyerére szorultak, akikkel ösztönük, de tapasztalatuk is szembeállította őket. Csaknem számlálatlanul az uradalomból éltek, tovább, úgy-ahogy.

S ha véletlenül abból sem élhettek meg? Ha a tető is elsodródott fölülük? Se jobbra, se balra nem látván utat, mint Kádár lelke a két rossz közül, ezek olyanformán emelkedtek ki a faluból, fölfelé.

Fent a tetők felé, a zezugos, azazhogy a szél keze nyomán nagyon is harmonikus hajlatokban, meredekekben és kanyarokban volt hely bőven megművelhetetlen s ezért még szabad. Víz szaggatta, bokor benötte. De lősz volt ez is, sőt java a lősznek, s az emlékezet még elszolgált az ősöknek addig a felfedezéséig, hogy a már lakásnak is szánt bűvőhelyet jobb vízszintesen partba kaparni, mintsem merőlegesen a talajba.

Sok ilyen hely volt. Ángyán doktor és Menyőd értelmisége azért nem tudta, hol keressék, mert valamiféle egységes falurésznek képzeltek. Csókás nemcsak hogy sokfelé volt, hanem cserélődött is. Itt megszűnt, ott újratamadt, igény szerint.

17

Eltűnt a lavór.

Reggel még abban mosakodtak. S amikor déltájt a fiatal férj leöblítette volna ökléről a böllérkedés zsírját-vérét, s odaszólt, hogy öntsetek egy kis meleg vizet, hiába forogtak az ismerős nagy mosdótál után körben, a konyha falai, sarkai felé.

Aztán eltűnt a rézmozsár.

Piroska olyan hangon tudatta férjével, hogy az akaratlanul is felfortyant:

– Küldess másikért Bergernéhez! Csak ne üsd ezt is dobra! Mit beszéljen a világ mind rólunk!

A fél falu nevetett rajtuk.

Őt csak ez foglalkoztatta.

Még a mángorlófának is lába kelt. S rögtön rá a palacsintasütőnek.

Az emberek eleinte fejcsóválva hallgatták a kocsmáról terjengő híreket. Aztán elmosolyodtak; de már nem állhatták meg, hogy harsány kacajra ne fakadjanak.

Már hogy is állhatták volna meg, amikor azt hallották, hogy az öregasszony a köpülőt is elajándékozta! Kinek? S a papucsát! Meg – mert itt a nyár – a dunyháját! Az urak biliárdozni akartak. Hiányzik az egyik golyó, a piros. Azt is elprezentálta? Valami vincellépróbságnak!

– No, ezt még nem osztotta ki kapanyélnek? – tréfálkoztak egymás közt még a kosztos urak is, leemelve a dákókat, amikor lett újra golyó, s vacsora után ismét játszhattak egy karambolt.

Egyszer csak befordult az udvarra egy vendégoldalas parasztszekér. Odakanyarodott az egyik szénakazal mellé. Két ember jött a kocsin, leszálltak, kiemelték a kocsifenékről két favillát s egy nagy nyomtatórudat a hozzá való kötőlánccal. Fölvillázták a szénát, szép négyszögletesre rendezték, lenyomatták, lekötötték, és – gyí, na, te! – kihajtottak az udvarról. Az, aki lent maradt, s a koci mögött lépdelt, még a csöppeket is villahegyre szedte, akár egy álomban meggátolhatatlanul.

Mintha ajkát összefércelték volna, Piroska olyan szájjal járt már hetek óta, úgy nézte ezt is. Olyanfajta nyugalom szállta meg, mint az ostromolt hely parancsnokát, aki csapatait a még lobogó-ropogó külvárosból eleve visszarendeli a belső övbe.

Azt várta, maga sem tudva, mire eltökélten, hogy az öregasszony mikor nyúl az ő holmijához, az ő kelengyéjéhez. A világgá eredt holmik közül legtöbbet arra a semmit érő, arra az apja csinálta gyorsforralóra gondolt.

Rezdülés nélkül tudta már tekintetét továbbúsztatni, ha valakin az utcán tőlük való göncöt pillantott meg.

Egy vasárnap délben éktelen röhejre kellett figyelnie; kintről, a hősi emlékmű mellől hangzott. A mise végi ácsorgásra odagyűlt legények csapták egy görnyedt kis öregasszony körül, aki maga is el-elmosolyodott. Fejében divatjamúlt széles fekete kalap volt, gyászfátyolos.

A legények biztatására a kocsmá felé indult, bal tenyerét nyilván valami pénzdarabra csukva rá oly szorosán.

Kuka Teri volt. Piroska sose látta azt a kalapot, de kitalálta – mint mindenki a téren –, hogy csakis anyósáé lehetett.

Ezt is elviselte.

A kocsma, mint ilyenkor mindig, zsúfolva volt. Csak úgy harsogott benne a röhögés. Az úriszoba vendégei odaálltak a parasztívó ajtajába. Kuka Teri tartósan leeresztette pilláit, s fintorgott; így itta a törkölyt, amit a jókedvükben szinte tomboló gazdák megpusztai pásztorok nyomogattak a másik, a szabad kezébe.

S az anyós, az öregasszony? Mosolyogva csóválta a fejét.

Mind gyakrabban tűnt fel ajka, szeme körül ez a valami fontosabb dologról árulkodó mosoly.

S végül mintha állandósult volna.

– Lelki beteg – a fiatal férj egy este ezzel a szóval tért haza. Véletlenül ért a füléhez, még napközben. Ő aztán tudott nagyanyja hajdani ajtatosságáról. Hagyján a templom előtt álló szobor. Valamikor, még az előbbi plébános idejében egész délutánokat énekelt át a Mária-havi litániákon. Terítőt hímtett, oltárt díszített.

A férje halála óta misére se jár.

– Beszélj Makkosyval – szólt át feleségének.

– A maga vadászcimborája.

Az a fajta dünnögés-nyegegés volt a válasz, mint amikor az ember fejében ott a kész felelet, épp csak a hozzá való szavak nem akarnak a nyelvre sorakozni. A fiatal Kéri épp azért nem beszélhetett ilyesmiről a pappal, mert vadásztársa volt. Épp azért nem zavarhatja magánügyével! Mintha a mocsányi órásmesternek – az is tagja volt a társaságnak – rókaes közben nyújtaná oda, hogy nézze meg a rossz óráját. Más a mesterség, és más az élvezet!

– Beszélj csak te vele – mondta ingerülten, s még mozdított is magán egyet.

Kivételesen egyszerre kerültek ágyba.

Piroskának már a nyelvén volt egy éles „micsoda ember maga”. Már tudott gorombán is beszélni férjével. De visszanyelte; nem akarta nyújtani az ébrenléttet. Ágyban még a beszélgetés is megvizsolyogtatta.

De a gondolatot magában annál apróbbra végiggondolta. S már harmadnapra szedett magába elég erőt, hogy a pap elé álljon, amikor az beállított a szokásos szerdai együttesbe vacsora után.

Épp csak belekezdett kínos mondandójába, s a pap már vont a össze szemöldökét, emelte tenyerét, majd tekintett viselkedése magyarázatául jobbra-balra. S valóban olyan – félig-meddig feddő – hangon hívta meg Piroskát a plébániára, mint aki egyben azt is tudatni akarja, hogy ilyen ügyet csak hivatali órák alatt intézhet. Mint akinek hivatása gyakorlásához éppúgy hozzátartozik a megfelelő környezet, akár az orvoséhoz a rendelő.

18

Az új plébános – hatodik éve volt új ezen a helyen – eleve tudta, mit akar neki Piroska mondani, s mi végett. Tudott mindent. Többet tudott a menyecskénél is az öregasszony bónájáról.

Például, hogy az öregasszony már az ünneplőin, a koporsóba szánt feketéjén is túladdott, s hogy alig van egyebe a testén valójánál.

Tudta Makkosy Miklós azt is, hogy előbb-utóbb elébe kerül ez a dolog, azzal neki is szembe kell néznie. Eleve felingerlődött tőle.

Mert persze hogy lesznek megint, akik ellentmondásba szeretnék keverni, csapdába próbálják hágatni. Micsoda olcsó ellentmondásba! Milyen méltatlan csapdába. Hogy Krisztus is szétoztotta mindenét! S hogy miket mondott a gazdag ifjúnak, hogy mit csináljon a vagyonával, ha őt akarja követni!

Micsoda útszéli fogás, hamis érv, tanulatlan magyarázat. Elmaradt értelmezés!

Mintha a hittudomány ma is ott tartana, ahol az őskeresztények korában. S vele a testamentumok szövegfejtegetése, jelképboncolása. Mintha nem volna ezen a téren is fejlődés! Mintha a vallás tantételeiben a szavak, az elévülésre ítélt fogalmak volnának fontosak!

Mintha a Hegyi Beszéd szép paraboláit szabad volna a köznapi értelem sarába lehúzni.

Az ilyesmik éppúgy kihozták a sodrából, akár a babonák. A kutak mélyén, a fák kérgén megpillantott „szent” látomások! A legalja népben el-elharapódzó vallásos rajongás.

Aminek tán sehol nem látta annyi jelét, mint ezen a girbegurba vidéken. Nem csoda: se kövesút, se vasút!

Szemében magával vitte az ingerültséget, amikor a fiatalasszonytól visszatért az asztaltársasághoz. Nem is akarta lerázni magáról.

S azok már a járásáról megláthatták, hogy nem jó érte.

Olyanformán ült is le. S amikor mord arculata már mind az öt szempárt magára irányította, csak akkor szólalt meg:

– A ti praxistoknak még nem adott gondot Julcsa néni?

– De ad majd! De mi lesz még ebből! Hajjajjjaj! – hangzott egyszerre és egymásba folyva.

S adta elő mindenki, amit legjobbnak gondolt hírt.

A legjobb ezek között most az volt, hogy beállított a múlt héten Fördös Bécihez, a patikushoz valami felvégi mámi; két gyönyörű hajfonatot vett ki a kari kosarából, azt a fajta vendéghajat, amilyennel anyáink magasztották a frizurát. Mennyit ad érte. Menjen, lelkem, a borbélyhoz vele, mondta Berci, de kiderült, hogy épp a borbély küldte hozzá azzal, hogy most már nemhogy vendéghajat nem raknak az asszonyok, hanem még a magukét is kezdik nyírogattatni a városi divat után. „Hát semmi ára ennek, tekintetes úr?”, kérdi az asszony. „Ennek semmi”, felelte Béci. „Hát akkor viszem is vissza annak, akitől kaptam”, mondta az asszony.

– A hajdani vendéghaját is elajándékozta! Meglelhette valami öreg fiókban, s mindenestre túladott rajta – fejezte be Pasztobányi Dönci halk hangon, halk röffentések közepette a történetet. S a söntésajtó felé pillantott.

– Nagyon jó. Hát ez igazán nagyon jó – mondták az urak.

Arendes nőtlen kompánia volt együtt. Latinkovics Laci segédjegyző úr, Sisitka Ferenc segédtanító úr, az orvos úr, Raynald Tibor érettségizett fiatalember úr, Raynald Móric hajdanvolt erdőtanácsos itt élő özvegyének egyelőre állástalan, illetőleg életbiztosítási ügynökösködést latolgotó fia, továbbá Pasztobányi Dönci, a rejtelmes malomellenőr.

Kísérteties volt, hogy az öregasszony most is ott ült a hatalmas terem túlsó oldalán, a cselédajtó melletti rendes helyén, az asztalfőn. Tiszta volt most is, finom. Ez a szerdai este, az urak vacsora utáni összejövele afféle kis ünnepszámba ment a kocsmároséknál. Ha máskor nem is, ekkor ők is itt bent, az asztaluknál ettek, természetesen jóval a kosztosok ellátása után.

Az ifjabb urak nem bírták meg, hogy oda ne tekintsenek, már persze úgy, ahogy az illem megkívánja; egymás után, feltűnés nélkül.

S rázta aztán ez is, az is csudálkozásában, újabb nevetésrohamában az asztalkendő fölé hajtott fejét.

Csak Sisitka arcán volt olyanféle kifejezés, amint azokén a tanítványaién, akik nem értik a számtanmagyarázatot, de bízza abban, hogy majd megértik, egyelőre palástolják, nehogy a táblához szólítsák őket.

Egyrészt valóban nem értette egészen az öregasszony körüli históriákat, s erőlködött, hogy megértse. Ettől még mosolyoghatott volna. De egyházi tanító volt, s a pap se mosolygott.

A pap nagy Goethe-arcán helyet s eszközt sem lelt volna a mosoly. Nem úgy volt megszerkesztve. Azon a mindig egyenesen meredő, megbízható jó nyakon.

Makkosy Miklós vitéz volt. Nemcsak úgy, hogy nem ijedt meg az árnyékától, hanem úgy is, hogy háborús kitüntetései révén ezt a szót titulusként a neve elé is odaírhatta.

Ez a száj, ez a szem, ez a homlok mindig készültségben volt. A hideg értelem világoskékjében fürdő szempár ösztönösen az orvosra szegeződött.

S olyan tapintatlanul érdesen kereste, hogy mélybe hatoljon, hogy épp azt érte el, amit megakadályozni akart. Fölrobbantotta a puskaport; a doktor kötődhetnékjét.

Ángyán törölt egyet vékony bajuszán, s ezt mondta, olyanfajta pillantással viszonyozva a pap tekintetét, mint amikor hosszú sakkozásaik során órá került az első húzás:

– Hát sokat már nemigen kell leadnia Julis néninek, hogy átférjen a túl fokán!

Elevenbe talált. A pap arca lángba borult. Aztán amikor lassan visszanyerte rendes színét, hirtelen ismét lángba borult. Ez az utóbbi azt jelentette, hogy fegyelmezi magát. S valóban, nyelt is egy keményet.

– Hogy képzeled ezt? – mondta.

Ángyán azoknak a jellemeknek a számát szaporította, akik a tréfából fölvetett érv mellett is kitaranak, s egykettőre megfélemednek arról, hogy a vita csak afféle szellemi játéknak indult – komolyan veszik a játékot; vagyis igazi játékosok.

S mivel jól tudott gondolkodni, és szerette – ugyancsak valamiféle játékoságtól vezettetve – gondolatait jól megfogalmazni – pontosan azt mondta ki, amit a pap legkevésbé akart hallani.

– Úgy viselkedik, ahogy az őskeresztények is talán csak szerettek volna viselkedni...

S mivel a pap ismét rálövellte átható pillantását, hozzátette:

– Mintha a Bibliát használná illemtannak; társasági kalauznak, erkölcsi példatárnak...

– De kérlek!...

De Ángyánt már nem lehetett megállítani.

– Mintha éjjelente magával Krisztussal beszélne meg a másnapi teendőt...

S mosolyogva a terem végébe, az öregasszony felé tekintett.

– Leszel szíves, kérlek! – mondta pirosan, de feltűnően nyugodt hangon a pap.

Mindezt elsősorban is nem isten személyének, hanem az ő személyének megsértése-képp vette. A tapintatlanság háborította fel; az udvariatlanság, hogy mindezt ilyen nyilvánosan, ezek előtt mondja.

Mert hisz ők ketten, négy szemközt ejtettek már szót mélyebb kérdésekről is. Helyesebben, meghallgatta ő már Ángyán merészebb röptű fejtegetéseit is. Hogy aztán csak így summásan a vita végén, néha egy hétre szóló vita végén, mindent elutasítson.

Azt maga is felismerte, s azzal maga is számot vetett, hogy szívesen töltötte szabadidejét az orvossal. Kivel töltötte volna itt mással, kivel válthatott volna gondolatot? Ó, aki mégiscsak a püspökvár könyvvel bélelt irodáin át került ide, arra a kötelező falusi

pásztorkodásra, ami újabban az emelkedés előfeltétele az egyházvezetés frontján is. Nem félt ő az élettől, az élet gondolataitól; modern papnak készült. S voltak „elképzelései” arról is, hogy nevelné modernné egy egész egyházmegye papságát; ha véletlenül ő kerülne arra a polcra. Ilyesmiről így beszélni: bizonyosfajta neveltlenség.

De a doktor csak nem szállt le gondolatának arról a mesebeli szőnyegéről, amely olyan különös tájak fölé szokta vinni.

– Hát nincs igazam? – kérdezte szemét is összecsupva abban a látható gyönyörűségben, amelyben lebegett.

A pap nem hagyhatta magát.

– Ugyan, hogy volna igazad!

– Már miért ne lehetne?

– Mert ezek rég elintézett kérdések.

– Hogy csak az méltó az én követésemre, aki szétosztja vagyonát? Meg a tú foka, amelyen hamarabb jut át a teve, mint a gazdag a mennyország kapuján?

– Félreértés, zagyva ferdtítés! A protestantizmus hozta ránk. Azzal, hogy fűnek-fának kezébe nyomta a Szentírást, amit csak elmélyedve s magyarázatokkal lehet fölfogni. Ami nem a kocmasztra való!

Körülnézett, nincs-e véletlenül a jelenlévők közt protestáns. Nem volt; így ezt mondta:

– Ha Luther megláthatta volna, hogy mit indított el azzal a hájfejével, maga is megbánta volna!

Az orvos kezdte ízlelni a vita tűzét.

Elnevette magát.

– Hát egy-két dolgot már életében is megbánt. Például ezeknek a mondatoknak a világgá kürtölését. Mert azt azért mégiscsak jobb lett volna a görög nyelv vékája alatt hagyni; hogy a gazdagok egyáltalában nem üdvözülhetnek!

Olyan vidáman mondta, hogy erre a kövér kis Pasztobányi Dönci, a bizonytalan talajú malomellenőr is elbőffentett egy kis jókedvet. Nevetésre ejtett szájjal várta a pap választát.

– A Tű Foka, az a jeruzsálemi városfal egyik kapuja volt – mondta a pap olyan hangon, hogy ezt igazán illenék tudni. – Példázat! Rég elintézett kérdések! – ismételte.

Mint ilyen nyilvános vitáknál mindig, ereje java arra ment, hogy uralkodjék magán.

– Hol intézték el? – mosolygott egyenest a szeme közé a doktor.

– Elintézték! Ott, ahol kellett. Különb koponyák, mint mi!

Látni való volt, hogy változatlanul az orvos tapintatlansága izgatja. Vannak kérdések, amelyeket nem is a logikájával, hanem az ízlésével ítél, illetve talál örökre megoldottnak az ember! Amit a jólneveltség tilt feszegetni.

– Egyszóval ezek is „felsőbb helyen nyertek elintézést”? – mosolygott konokan a doktor.

Ez egy régebbi vitájukra volt célzás. Kaptak ők már össze azon is, hogy a legitimista érzelmű pap miért tudott nyugodt lélekkel áldást kérni Horthy kormányzóra, vagyis a Magyar Királyságnak arra a különös lojalítású királyhelyettesére, aki ebből a Királyságból maga verte ki a felszentelt királyt. Ez a bonyolult kérdés a pap számára szintén „felsőbb helyen nyert elismerést” (azzal, hogy a szentszék nunciust küldött Magyarországra). Jó ösztönű pap volt. Dicséretül mondják, ha egy művész vagy tudós „ismeri a határait”, s azokon belül alkot. Ilyenformán sejtette meg ő is, hogyan működtesse nem lebecsülendő képességeit, ha vinni akarja valamire. Volt arányérzéke, tudta, hova rendezze mindazt, amit összetanult, összeolvasott és amit csaknem negyven esztendeje alatt tapasztalt.

Elődjének, a régi plébánosnak avatag ügybuzgalma az volt, hogy a kegyúri templom ökölforma kis szószékéről a vasárnapi mise hallgatóit legalább egyszer megríkassa. Nem hagyta addig abba, amíg onnan alantól, a tömjénfüst kék foszlányai alatti világból szípigás nem hallatszott.

Ő, az „újpap” valamiképp a közigazgatás, az adminisztráció tagjának érezte magát. Olyanfajta tisztviselőnek, akire – a rendészeti ügyek, az adóügyek, illetve magasabb és méltóbb megfogalmazással, a belügyek és külügyek mintájára – a lelki ügyeket, pontosabban a lélekügyeket bízták, a lélek nyújtotta eszközök kezelését az emberiség, vagyis a társadalom, vagyis az állam üdvére. Ha megkérdik, s ő becsülettel válaszol, hogy ki iránt érez inkább felelősséget, az isten vagy a rend iránt-e, s hogy mire teszi kezét, a bibliára vagy a törvénykönyvre-e, mindkét esetben az utóbbira bólint egy megfontoltan. Érteni igazán és becsületesen azt értette. Istent különben ő sem tudta határozottan megfogalmazni. De bízott abban, hogy ott „fent” azt is megfogalmazták, s végül az a szólam, hogy „isten a rend is”, illetve: „isten a legfőbb rend”, olyan érzékelhető valóság lesz nekünk, mint apáinknak az, hogy istennek szeme és szakála van.

Idáig azonban az orvossal sem engedte a vitát. Számára ez volt az a határ, amelyen túl bizonytalanná vált alatta a talaj.

Volt egy jó módszere. A kellemetlen kérdésekre egyszerűen nem felelt. Ehhez folyamodott most is. Szerencsére nem következett szünet.

A lapos, hosszú Bődör visszahúzta valahonnan az asztal túlsó fele alól folyondárszerű lábát, felült abból a félig fekvő helyzetből, amellyel a székeken el tudott terpeszkedni, s egy álmos „bocsánat, doktorkánk” után ezzel fordult Latinkovics Lacihoz.

– És most már fix?

Mindnyájan tudták, a papot s az orvost is beleértve, hogy az fix-e, hogy a leventeoktatás ezentúl nem afféle tanítói mellékfoglalkozás lesz, hanem teljességgel külön állás! A megvétől már áttették a leiratot.

Latinkovics most is csupa figyelem volt. S csupa diplomácia.

– A főjegyző úr lesz illetékes nyilatkozni.

Bődör Dezső a szempilláinak egy hosszú, álmos lebocsátásával is ki tudta fejezni azt, hogy „hülye”. Kifejezte, s azután azt mondta a maga egyéni fogalmazásában:

– A községtanácsnak lesz beleszólása az oktató személyébe? Vagy eresztik dróton azt is felülről?

A segédjegyző arcát teljesen ellepte a diplomatamosoly.

– Mint netáni érdekelt méltóztatsz érdeklődni?

Olyan szolgálatkész figyelemmel kérdezte, amely egy segédkövetnek is becsületére vált volna.

Bődörnek az az asszír dombormű termete eléggé indokolta, hogy miért szüneteltette állatorvosi tanulmányait. Ám ezt az időt mégsem Davosban töltötte. Egy pesti fake-reskedelmi vállalatnak volt itt a hercegi erdőségekben a faátvevője. Jó levegőn volt, igaz, s dolgát is bírhatta. Azokra a fákra, amelyekre az erdőmérnökség emberei rácsapták a kivágás jelét, ő is rátett valami jelet. Állandó pisztolydurrogatás közben, mert folyton gyakorolt. Nyomorúságosan élt; a hiedelem az volt, azért, mert minden fizetését ellődözte. Különben nem számított annyira idegennek, mint az intelligencia többi tagja, azaz ő nem számította magát annyira itt idegennek: arrafelé való volt valahova a Balaton mellé.

Álmos pillájával most azt fejezte ki: fulladj meg. Aztán így szólt.

– Mint netáni érdekelt méltóztatom érdeklődni.

Raynald Tibor nem fojthatta el meglepetését. Szinte felháborodva fordult Bődörhöz:

– Te, kérlek alásson? Te?

Őszintén szólva, magának gondolta az állást. Mint főhadnagy szerelt le, tudott vezényelni. S nemcsak állása nem volt, hanem foglalkozása sem. Az iskolapadból vitték el katonának. Volt ugyan azután mozipénztárnok, mozisínész, OTI-díjnok, újságíró, gabonaügynök, képügynök, varrógépigynök, de csak most, amióta ezt a lehetőséget meghallotta, most ébredt rá, hogy legjobban a vezényléshez ért. Az volt a legszebb valamennyi tennivalója közt. S a legszebb idő is egész életében.

– A céllövészetből még tudok leckét adni.

– De a fegyelmezés, a kiképzés! Tiszt voltál?

Hogy ki volt tiszt, és ki milyen és hol, azt itt mindenki tudta a másikról, mert vidéken akkoriban ez volt az első férfibeszédtema. Ez a kérdés tehát itt már sértés volt, mert maga Raynald is tudta, hogy Bődör nem volt tiszt; katona sem volt.

Erre Dönci is elárulta magát.

– Mért, csak tiszt jöhet számításba?

Már régóta fürkészte, milyen biztosabb pallóra léphetne át abból a levegőben úszó malomellenőrzésből. A jegyzőnétől kapott hírt erről a dolgról, s egyben mosolygós ígéretet: lesz, aki órá gondol. Úgy érezte, a sajátjából akarják kitérni.

A gyerekeket eddig Sisitka vitte ki szombatoként-vasárnapoként a vásártérre. Az ő keze alatt nőttek fel; csak folytatni kellett velük, amit az évzáró ünnepélyek tornamutatványaira már beléjük vert. Eszébe sem jutott, hogy éppen attól a különtehortól fog megszabadulni. Jóleső érzelem járta bensejét, ám ennek jelét – a fej enyhe félrebillentését – csak az láthatta, aki nagyon jól ismerte.

Latinkovics ismerte, és ráadásul most behatóan is figyelte a becsületességnek ezt a húskolosszusát. Latinkovics tudta, hogy egyelőre csak az fix, hogy a leveleoktatást külön fogják díjazni, méghozzá elég tisztességesen; főleg, ha a parasztokat is meg lehet egy kicsit szorítani. Mióta csak tudta, arra gondolt, hogy külön állás kreálása helyett nem láthatná-e el ezt a most már szép jövedelmet ígérő teendőt ő és Sisitka együtt. Ismert ilyen példát, de nem akart még beszélni a dolgról. Őszintén szólva azt hitte, magától fog menni.

Fölöslegesnek is tartotta, hogy ennyi szó essék róla itt vagy bárhol. Eleve előkészítette magát arra, amit mondani fog. Az orvos felé fordulva mondta:

– A szent igékkel is úgy áll a dolog, mint az adóbevallással! Mondjuk, doboltatjuk mi is, hogy így-úgy mindenki valljon be mindent, és semmit el ne tagadjon, de jómagunk lepődnénk meg legjobban, ha valaki csakugyan az utolsó fillér jövedelmét is bevallaná... Mert bizony még én is letagadnám... ezt az egyet őszintén bevallom! Természete viszi már erre a magyart, talán azért, mert az államot mindig idegennek éreztük; talán még szabadsága tiltakozik bennünk ellene, a nemesség szabadsága persze, de hát annyi volt itt a nemes, mint a pelyva. Ezt azért volt úrias így mondani, mert hisz az ő kisujján is ott volt kövér ezüstkarikában a zöld köves nemesi gyűrű.

A többiek csak mostanra eszméltek rá, hogy voltaképpen az öregasszonyról beszél.

De ő folytatta:

– Mert olvastam a Magyar Szemlében vagy hol, hogy az a Kossuth előtti nemesi Magyarország demokratikusabban volt berendezve, mint az akkori Franciaország. A szabadság előharcosai... – Rákapsolt arra az oktató hangjára, amelyet a többiek anynyira öntelnek éreztek; azt mondta, szabadság; a hangzók különállását még jobban megkülönböztette – ...a franciák közt minden harmincadiknak ha volt szavazati joga, a

vagyona után, mert akkor ott már a vagyon szerint szavaztak. Nálunk meg minden huszadik ember szavazhatott, ha egy petákja sem volt, mert az mind nemes volt...

– Majdnem vettem egy zsebórát – mondta ekkor Pasztobányi Dönci, csak lelke fenekén érezve, hogy az is a tárgyhoz tartozik –, nyolc pengő! Egy ezüst Braunschwetter! Szerencsére, még idején megtudtam, honnan származik.

Előredűlt, s mellével takarva a mozdulatot, bökött a kocsmárosék asztala felé.

Raynald Tibor elsápadt.

– Ki kínálta?

– Valami felvégi. Szép história támadt volna, ha véletlenül itt veszem elő. A hátlapjában belül még a megboldogult kezdőbetűje is benne van.

– Nekem is kínálták – mondta csöndesen Latinkovics Laci. Azért nem vette meg, mert nyolc pengője sem volt. De nem egy faluvégi kínálta, hanem Bartus úr.

Raynald ismét sápadt egyet. Az óra két napja az ő zsebében ketyegett. Szinte hipnotikus erő szállta meg, hogy elővegye s megnézze a hátsó lapot, bár bizonyos volt benne, hogy csakis erről az óráról lehet szó.

– Óra? – hajolt feléjük Sisitka. A beszélgetés utolsó mondatát kapta csak el. Nekem nagyon jó volna egy olcsó óra.

Raynaldnak egyszerre megkönnyítően megjött a hangja.

– Mindenki azt a holmiját ajándékozza el, amit akar. Az ő dolga megállapítani, hogy nélkülözheti-e. Hogy megéri-e neki, hogy másra cserélje. Hogy másvalamit kapjon érte. Mert szerintem nincs önzetlen cselekedet. Még az a hatos is, amit az ember a kolduló cigányasszonynak ad, az is ára valaminek, vételár, csak hát a lélek vásárol vele valamit...

De ez már filozófia volt, ha ugyan nem vallástudomány, s Raynald Tibor előbb az orvosra, majd a papra nézett, hogy kinek adja át a szót és a témát. Még újságíró s filmszínész korában megtanulta, hogy a nálunk előkelőbb iránt ez olyanfajta figyelem, mint amikor a mezőn a ritkább-szebb virágot a nőknek nyújtja át az ember.

Egyik sem nyúlt érte.

19

Pasztobányi Dönci Pesten végezte a jogot, s azután is Pesten élt, helyesebben: próbált élni, s így Raynald Tiborhoz hasonlóan s azoknak az évtizedeknek csaknem minden vagyontalan, de magát „tanult”-nak vélt fiatalemberéhez hasonlóan ő is volt porszívógépügynök, biztosítási ügynök, esti kettős könyvelő, miközben ki-kipróbálta tollát újságcikkek gyártásában, arcizmainak fintorképességét pedig a nagy tükör előtt, gondosan megvizsgálván, nem hasonlít-e véletlenül Rudolf Valentinóhoz vagy valamelyik szifiliszben elhunyt amerikai mozihírességhez, s nem nyílhathatna-e így számára is karrier valami olyan férfiszépség-közvetítő ügynökség révén, aminők akkor Közép-Európában sereggestül működtek. A leejtett fonalat így ő vette fel.

– Ha a lelki kiegyensúlyozottságot valaki képre akarja festeni, hát Juliska néninél különb modellt nem találhat.

Óvatosan hátrafordult, mert Kériék asztala felé ő is éppen háttal ült. S mivel elég hirtelen s feltűnően fordult hátra, hát – ültében meghajolva – oda is köszönt egy nagyot az öregasszonynak. Az est folyamán még nem üdvözölte.

Valóban; mint a legendák és regények nagyasszonya, olyan méltósággal bólintott az vissza, olyan derűs mosollyal, még nyakhajlításában is.

– Mintha máris üdvözült volna – fordult Dönci a paphoz, nagy szőke fejét nem várt élénkséggel bökve hátra a vendéglőség asztala felé.

A pap magasra emelt nyakán végigszalad egy nyelés; az ajak kifejezése szerint a válasza nem érdemesítő büszkeség nyelése volt. Aztán – mintha csak ez juttatta volna eszébe – fölvette félig telt háromdecisét Makkosy, s fenéki kiitta.

Ivott az orvos is, Latinkovics is.

Az már régen kiment a divatból, hogy közösen rendeljenek egy-egy litert. Aki rendelt, kétdecinként meg háromdecinként kérte a bort. Aki nem rendelt, nézte a többit. Még az üveg sörökhöz is csak egy poharat hoztak, ilyen nagy társaságba.

Amikor a pap visszahozta az asztalra a poharat, Dönci folytatta.

– Azt beszéljük Juliska néniről – mondta olyan megújult hangon, mintha ő öblítette volna meg a torkát; de nem fejezte be.

Megjött végre Ökrös. Ha idegen nézi azt az otthonos, de mégis szapora járást, amellyel a termen végighaladt, szívélyesen ide-oda tekintve, s köszönésre ingerlő, eleve kész mosolyt vetve még az üres asztalok felé is, a városi idegen feltétlenül azt hiszi, hogy a tulajdonos érkezett meg, és siet üdvözölni kedvenc vendégeit.

A fele asztal – a fiatalság – felállt.

Főjegyzőnek lenni egy háromezer-ötszáz lelkes községben nem nagy hatalom. Ám szeretni és élvezni tudni a hatalmat éppúgy nem a hatalom nagyságától függ, ahogy általában szerelmünk nagysága is független az imádott nő testi nagyságától. Ökrös Gyula húszévi főjegyzőség után is úgy gondolt arra, hogy ő jegyző, ahogy mezitlábás gazdafiú korában falujuk öreg jegyzőjére fölnézve elképzelve, milyen jó lehet jegyzőnek lenni, és még gyermekkori imájába is belefoglalta, hogy jegyző lehetne.

Bár parasztszülei nehezen adták iskolába, s bár feje oly nehezen fogta a betűt, hogy latinból és németből csaknem minden esztendőben pótlóra hasalt, imáját végül is teljesítette az ég, tán megrettenve attól az erőhalmaztól és buzgalommennyiségtől, amely Ökrösnél e célra még a cél elérése után is tartalékban volt.

Jó jegyző volt, ez is olyanformán, ahogy a férjét mélyen szerető asszony is szinte szükségszerűen jó feleség lesz; ahogy végül mindenki jó mestere lesz a szakmájának, ha évről évre jobban megszereti. A jegyzőség akkor már rég nem volt az a hajdani gond nélküli – *sine cura* – pipázgatás. Rengeteg hivatali teendőjét Ökrös éppoly kevéssé unta meg, ahogy a fenti, még utoljára idézendő szerelmes asszony sem unja meg az ura csókjait. Azaz boldogság volt a belefáradás is, Ökrösnek is.

Az a leplezetlen, közvetlen marok, amellyel az állam torkon kapta a falusi népet, abban az időben már rég a jegyző volt. Jegyzőnek megszerettetni magát majdnem olyan bajos volt, akár a hóhérnak. Ökrös elérte a csodát. A parasztnak, akik vasvillát mártottak volna elődje hasába, vele, a mindig siető utóddal találkozáskor nem állhatták meg, hogy mialatt kalapot emeltek neki, ne mosolyogva tekintsenek ebbe az olthatatlanul derűs arcba, amely – hasonlóan a biciklilámpához – annál jobban fénylett, minél gyorsabban haladt.

Holott nem volt sem pajtáskodó, sem hízelgő. Sőt néha nagyon is szigorú volt. De a parasztnak elhitték, hogy – mint valami példakép törzsfő – szigorúságával is őket szolgálja.

Végigkezelt az urakkal. Gyorsan, de mégis mindegyikkel külön-külön oly melegen, mintha mindegyiknek gratulációját fejezte volna ki olyan dologban, amelynek az érdekelten kívül csak ő a tudója.

– Ugyan üljetek már vissza – mondta a fiataloknak. De látszott, jólesik neki a tiszteletadás.

Maga állva maradt, rendelt. Magasra emelt jobb kezének ujjával olyanféle jeleket adott le a söntés irányába, akár a matrózok a zászlóval. Megvolt a jelbeszéd a vendéglősék felé is.

Se nem kisfröccsöt kér, se nem nagyfröccsöt, hanem pontosan másfél deci bort és másfél deci szikvizet háromdecis pohárba rendelt ujjai fokozatos közelítgetésével.

– Folytassátok – mondta, ahogy leült. Mert okos szeme meglátta, hogy beszélgetés közepébe csöppent.

– Juliska néni bónáit taglaljuk – lett elsőnek kész a válasszal Latinkovics Laci.

Ökrösnek fogalma sem volt, ez mit jelent. Ijesztő rossz volt az emlékezőképessége. De már talált rá írt. Szigorú arcát öltötte fel, mégpedig a sokféle szigorú közül azt, amellyel a referátumokat szokta hallgatni; amely nem kíváncsiságot, nem is figyelmet tükrözött, hanem ezt tükrözte: halljam csak, hadd ellenőrizzem. Ezt a jó arckifejezést tíz évvel ezelőtt szerezte, egy pillanat alatt, a szekszárdi adófelügyelőség hivatalában, magától a hivatalfőnöktől.

– Hogy mi Juliska néni, az öreg Kéri nagymama ajándékozgatásaiban a krisztusi hatás – mondta Latinkovics a közlés formájának azzal a tapintatosságával, amely elárulja két ember titkári – főnöki viszonyát éjfél felé is, egy falusi kocsmában is; épp csak szemét fordította a söntés felé, s épp csak a főjegyző számára Latinkovics.

– Á-há! – hangzott a boldog felkiáltás tulajdonképpen ezzel a tartalommal: kitűnő! Éber gyűjtőszemvedélyével ezt a felkiáltást Ökrös egy valóságos államtitkártól szerezte, tíz méter távolságból egy megyei mezőgazdasági kiállítás megnyitóünnepségén.

Piroska hozta oda a szódás bort. Latinkovics gyorsan kihörpintette maradék borát, s a poharat odanyújtotta a fiatalasszonynak. Még egyet rendelt! Raynaldnak valami ösztön azt súgta, hogy rendeljen ő is. Egy rövid fröccsöt jelezve felnyúlt Pasztobányi Dönci két ujjá, majd – lustán és savanyúan – Bődör Dezső is. Ivászat ígérkezett itt, s Makkosy boldogan engedett a közszellemnek. „Tele, tisztán”, bólintott mintegy beleegyezően Piroskának.

– Soványodik ez a kis asszony – mondta a főjegyző a távolodó Piroskára. – De csak annál gusztusosabb; finomabb! Főleg a városi ízlésnek! – tette hozzá jókedvűen az orvosra kacintva, hogy, jó törzsfőként, mindenfele tartsa a drótot.

– S ezt tán a főtisztelendő úr sem rója meg! – bocsátotta még ezt is utána, a teljesség kedvéért, bár ezt egy kissé már csípősen. A falusi hierarchia szerint ezek ketten felette álltak. Az orvossal nem volt nehéz pertuba kerülni. A pap mind ez ideig csak Ángyánnal tegeződött. Lelke mélyén a főjegyzőben ez azt a különös folyamatot indította meg, hogy az eddigi kevert tőrő helyett kezdett pénteken is szalonát uszonnázni.

Bődör szóhoz készülődött, de Latinkovics megelőzte.

– Juliska néni ugyanis... – fordult Ökröshöz, s udvariasan tovább tágitotta főnöke emlékezetét. Talpraesetten elmondta az öregasszony egy-két nevezetesebb esetét.

Ökrösnek most már tünedezett, hogy hallott ezekről ő is harangozni. Akkor elengedte a füle mellett; csak az foglalkoztatta, ami, hogy úgy mondjuk, hivatalos úton jutott be a fejébe.

Jókat nevetett, főleg a vendéghaj históriáján. S pillantott lopva persze ő is az öregasszony felé.

De egyszerre meghűlt benne valami. Az asszony náluk otthon annyiszor csereberélte a házban a bútort, különösen a falravalókat, hogy ő már meg se igen látta. De hogy konyhaedény került a művészi metszetek közé – azon csak megakadt a szeme, épp a napokban. Az üvegfolyosó falára három sötét vörösréz kuglófsütőforma volt kiakasztva. Először azt hitte, Kuruczról, vagyis hát Bergernétől valók.

– Nézd csak meg jobban – mondta a felesége.

Kalapáccsal domborított, saját anyagukkal forrasztott ritka szép antik darabok voltak. Rózsa meg csillag kiverve a tetejükön.

– Bartus hagyta itt – mondta az asszony.

Nem szerette, ha felesége az ő tudta nélkül fogad el ajándékot. Bartus neve itt is szóba került, s ő most már tudta, azok a holmik is innen indultak vándorútra.

Kelletlenül húzta össze a szemöldökét, s Latinkovics rögtön tudta, hogy ebből a tárgykörből elég.

– Hallottuk, kedves Gyula bátyánk – nyomult be a pillanatnyi csendbe Bődör –, hogy a leventeügy pozitíve jött vissza.

– Na nem egészen, nem egészen.

Ez igen, ez már az ő eleme volt.

– Nem hagyták jóvá?

Ökrös azt is élvezte, hogy szűkszavú lehet.

– Az állást igen.

– S mi kell más?

– A büdzsé! Az a mienk. A mi terhünk.

– Hát fizessenek a parasztok!

– Ha egyszer levente kell nekik!

Ökrös derűsen várt egy kicsit a válasszal. Feszítette okosan a csendet. Másból sajátította el ezt is, már rég, de csak mostanában használta.

– Az az éppen, hogy nekik nem kell a levente.

Sisitkára nézett. De az helyeslő nagyot bólintott.

Az urak összevissza válaszoltak ingerültségük robbanása szerint.

– De ha egyszer az országnak kell!

– Kérdezik őket?

– Attól még fizethetnek.

Ökrös mosolyogva ivott, de mintha onnan az orra elől nemcsak borát, hanem mosolyát is leitta volna.

Az urak fegyelemtudóan várták a komoly magyarázatot.

Rövid volt, világos. A községnek kötelessége rendszeresíteni a leventeoktatást. De hogy külön embert alkalmaz-e erre, vagy valakivel mellékfoglalkozás-képpen láttatja el, az rá van bízva. Mert a fedezetről a községtanács dönt, majdnem hogy árlejtések alapján.

Ebből egy perc alatt meg lehetett érteni, hogy az urak a községtanács kezébe, vagyis hát a parasztok kezébe kerültek. Kíródott ez arcukra is.

– Hát fedezet azoktól bajosan telik – mondta Sisitka.

– Már miért ne tellenék?! – kérdezte hevesen Raynald.

Ángyán doktor csak élvezet után szokott rágyújtani, vagy az élvezetre való készülés feszültségében. Cigaretájából nagyot szippantva figyelte most sorstársait, még hátra is dőlt a székén.

Nem csalódott.

(Folytatása következik.)

Takács Zsuzsa

HÁROM VERS

Petri mesternek

Vágy egy antik kehelyre

Megfelelő képességek birtokában sem
lázadozni, teljesíteni a császári parancsot.
A búcsúzás mikéntjébe lopni emlékemet,
a véren vett tapasztalat tanulságát, az éles-
látás képességét, mielőtt szemem fénye
megtörik és szemgolyóm fönnakad.
Hol kezdődik az alkudozás, a beleegyezés
visszavonása, a vesztesre álló kapkodása,
az utolsó alkalomnak élés, a lakomára vagy
szeretkezésre lopott óra, mikor? Megtehetném
én is – császárunk ránk bízta a döntést.
Szókratész azonban tilt minden gyáva tettet.
Ha körötökben időzöm még kicsit, csak hogy
elmondjam: Aszklépiosznak tartozom egy
kakassal. Ám ígértek, hogy megadjátok,
mi tartana hát itt? Szólít az elrendelés, ahogy
a tragikus költő mondja, s ideje, hogy fürdő
után nézzek. Azután rögvést kiiszom a kelyhet.
A szememből lepergő homok beszitálja Athén
határait. Sohasem hittem a határookban –
nem érzek mégsem diadalt. Lábam el-
nehezülnek, lefekszem hanyatt, mert így
tanácsolta az ember, aki a mérget hozta.
Körvonalait veszi a világ és kihűl.

Ne tudja szokásaimat

Ne tudja szokásaimat, ne keressen!
Hadd szeressem én reménytelenül.
Ne ítéljen különösnek, ne zokogjon
vállamon, sirassa önmagát, találja
kiismerhetetlen vadnak. Ha botfűlű,
akkor is, szerezzen saját zenét!
– Tudásszomj, hűvös szembenézés.

Meglepő lesz

Meglepő lesz átlépni a múltba, amíg
a többiek élnek. Szín új és kiváltságos
egyszerre. Bár igyekezetünk őszintesége
megkérdőjeleződik, ha sokat beszélünk
róla, s pátosza, mint a túlcukrozott
kórházi teák, fogyaszthatatlanná válik.
Szerencsésebbek a halottak.
Tizenkét éve szerencséd van.

Imreh András

A KÖLTŐ

Lator Lászlónak

Dél. Hallja a harangot.
Már órák óta ül.
És egyszerre beugrik,
mintegy véletlenül,

hogy is kezdje a verset.
Most megvan a fonál,
elkapta, nem ereszti,
ír, ír. Iszik, föláll,

visszaül és tovább ír.
Nem tudja, hogy állt az előbb.
Végre lát. Látja Tróját,
ott van, maga előtt

a hajóhad, a harci gépek,
a teljes akháj sereg:
Patroklosz, Hektór, Akhillesz,
a sátrak és szekerek,

kockák, serleg borok,
egy kettétört aranyérem,
20 106 ember,
két légy egy dárdanyélen.

Valamiért a várat
Schlossburgnak képzeli,
de tudja, jól van ez így,
a lényeg az emberi

Trójában, Bécsben, akárhol,
tértelen és időtlen –
nem számít tér, sem idő.
És ír, csak ír dühödten,

most Aeneasról ír,
nyakában az öreg
Ankhiszésszel. Csak ő
tudja, milyen beteg,

elesett. Az esőtől
csúszik nagyon a föld.
Vinné, kórházba vinné,
elesik. Próbálja föl-

emelni. Képtelen.
Liheg. Az a tekintet
örökre beleég.
Ráadják, mint egy inget. –

Most átveszi az ingét,
később nem érti, miért, de
nem törődik vele.
Sokat olvasott, de megérte:

térképeket, névmutatókat,
szakkönyveket – miért?
Alig pár versszakért, de
minden mindent megért,

mert minden a helyén van,
és minden kiderült.
Kész. Leteszi a tollat.
Halálosan kimerült.

Mennyi telt el azóta?
Évek, évezredek,
de legalábbis órák.
Megnézi. Negyed egy.

Tokai András

RÍMTELEN GHÁZEL A TÜRELEMRŐL

Hagyd a kártékony szarkacsaládot
ricsajozni a gesztenyefákban, ne idegeskedj.
Öt-hat percnél úgyse tart tovább az a szarkacsata.
Két-három perc alatt a kenyeres autó
nyitott ajtajából dübögő decibeleknek is vége.
Ha az otromba konténeres autó rázkódik
csörömpölve végig a Prohászkan, ne idegeskedj,
egy pillanat múlva megint olyan nagy csönd lesz, hallod, ahogy
az öreg Cipolszky teker a kempingbiciklijén:
egyenként hallani a rossz küllők halk cseszegését.
Hullámokban jött a zajongás,
hullámokban majd megérkezik a csend is.

ABBA, HOGY HETEDIKE VAN

Abba, hogy hetedike van,
beleborzongok, nem tudom, miért.
A hátsó ablakon kinézve
norvégiai táj fogad, fenyők és komor ég.
Kikönyöklök első cigarettámmal,
majd bejövök és hosszan bámulom
a ceruzáim hegyét.
Egy Fujifilm feliratú
cédétartó lemez élén megül a por.

Itt vannak mind a noteszaim,
bennük immár fölösleges nevekkal.
Egy gyönyörű Rotring ceruza, amelynek kemény belével
telefonálás közben a múltkor
– mert néha mégis telefonálgatok –
óvatos kézzel, öntudatlanul
valamiféle tájékozási pontokat
skiccelgettem egy hosszúkás darab papírra.

Darányi Sándor

PATTRA PATT

Ön mindenből megpróbál kimaradni,
és mindenbe belekeveredik...
Valami félrehord vagy gajra ment,
de nem számít. A most van csak, az itt,

az alacsonyságokból szőtt magasság,
önfélétségből az önmeghaladás!
(Hogy azt ne mondjam, áldozat.) A verklik,
a korlátok, a fog, mely kőbe vás –

az ellentmondásokkal nem bírunk,
se ők velünk. Marad a pattra patt,
s a képzelet pimasz merénylete:
a mindenség falán ütött lukak.

UNOD VAGY SEM

Azt hiszed, nőnek lenni jó? Vadászat
egy árnyra, mely nem jó és nem ragad
meg; végül érzelmi dyslexiába
torkollva önként adnád föl magad

neki. És annyi... Míg a vádra várva
el nem követett bűn gyalázatát
hordod, illatozol, akár az ámbra;
hímek követnek mind a parkon át,

s unod vagy sem, szikrázva körbejárunk,
befelé nyíló, hárommilliárd,
magából konokul kitörni vágyó,
ritmusát keresgélő kisvilág.

Márton László

A SZERELEM CSELEKMÉNYEI**Gottfried von Strassburg „Tristan”-járól*****1**

A műalkotás világosságot áraszt; a szerző alakját homály veszi körül. Gottfriedről nem maradt fenn hiteles arckép, élettörténetét nem ismerjük. Ám művét olvasva nemcsak szellemi és alkotói portréja látszik tisztán, hanem ő maga is úgyszólván személyes ismerősünkké válik. Mert hiszen mikor érezheti úgy az olvasó, hogy egy irodalmi mű szerzőjével ismeretségben áll? Akkor, ha az olvasás folyamán nemcsak a műben kibontakozó jellegzetes írói világba kerülhet be, hanem nyomon követheti azt az észjárást is, a szerző gondolkodásmódját, amely az adott írói világot létrehozta.

Modern írók esetében gyakran előfordul, hogy fennmaradnak és utóbb az életmű részeként napvilágot látnak munkanaplók, vázlatfüzetek, írói dilemmákkal kapcsolatos meditációk, röviden vagy hosszabban feljegyzett ötletek, asszociációk, szövegkezdemények és más effélék; ezek valóságos kincseshányák az írói észjárás megismeréséhez és rekonstruálásához. Csakhogy régi szerzőktől ilyesféle dokumentumok, ha voltak is, nem maradtak fenn. Ami Gottfriedet illeti, még azt sem tudjuk biztosan, miért nem fejezte vagy fejezhette be a művét. Az, hogy munka közben meghalt, csak egy a lehetséges feltételezések közül. Valószínűbb a többinél, de ugyanúgy semmilyen konkrét bizonyíték nem támasztja alá, ahogy amazokat sem.

Ami pedig ennél is többet számít: nem téveszthetjük szem elől, hogy minden irodalmi alkotásnak önmagában és önmagáért kell helytállnia. Akármilyen sokat segítenek a szerzői gondolkodásmód megismerésében az életrajzi tények és az alkotói dokumentumok, a döntő kérdés mégiscsak az, hogy magában a műben megjeleníti-e írói gondjait a szerző. És: ezt képes-e olyan szervesen beépíteni a mű struktúrájába, hogy ettől az évtizedekkel vagy akár évszázadokkal későbbi olvasó is megszólítva érzi magát? Mindez nem a „szerző” sokat emlegetett „halála” mellett szolgáltat érvet; ellenkezőleg, arra mutat rá, hogy a műalkotáson belül lehet igazán erős és releváns a szerzői jelenlét.

A TRISTAN-ban ez annyira erős, hogy képes áthidalni nyolc évszázadnyi időbeli távolságot, valamint a vele járó hatalmas nyelvi, logikai és kulturális távolságot is. Ez az egyik oka annak, hogy Gottfried művét a modern lélektani regény fontos előfutárának tartom.

Az európai epikában a szerzői jelenlét, vagyis a személyes különválasztása a priváttól a reneszánsz idején bukkan fel, és a XVIII. században válik elterjedtté. A középkorból Gottfried művén kívül nem tudok más jelentős példát rá; hacsak nem számítjuk ide az ISTENI SZÍNJÁTÉK-ot, amely azonban nem újító, hanem összefoglaló jellegű munka, és a folyamatos szerzői jelenlét nem problémafelvetésként, hanem a narratív struktúra magától értetődő megalkotottságaként van jelen. Hogy csupán azt a két kimagasló művet említsem, amely a TRISTAN-hoz időben nagyon közel áll, és ugyanazon a nyelven

* A fordításból következő számunkban közlünk mutatóanyagot.

szólal meg: sem a NIBELUNG-ÉNEK szerzője, sem a PARZIVAL-t író Wolfram von Eschenbach nem fogja kézen az olvasót, és nem kezd vele párbeszédet úgy, ahogy Gottfried teszi.

A NIBELUNG-ÉNEK archaikus világa szinte semmiben sem különbözik a régi eposzokétól: a szereplők körvonalait ugyanúgy kitölti a hozzájuk rendelt szerep, ahogy a rájuk ruházott mozgástér a történet mitikus kereteit. Szerzője ugyanúgy nem lehet ismerősünk, ahogy a Gilgames-eposz babiloni és asszír továbbhagyományozója sem. A PARZIVAL-ban pedig a szerzői ésjárás önmagát teszi nehezen megközelíthetővé: Wolfram olyan látványosan leli kedvét a különféle bizarr ötletekben, tréfákban, többértelműségekben, a sok halmozásban és halandzszásban, hogy ezek, lekötve az olvasó figyelmét, hatékonyan útjába állnak a szerzővel való közös gondolkodásnak.

Utálja is a TRISTAN szerzője a PARZIVAL szerzőjét, hangot is ad ellenérzésének: hosszan és indulatosan becsmérli abban a költőszeregszemlének nevezett kitérőben, amely Tristan lovaggá avatásának epizódjába van beillesztve. Hadd tegyem hozzá: Gottfriedet, akire máskülönben méltányosság és jó ítéloerő jellemző, a mai olvasó ezen a ponton igazságtalannak érzi. Mintha engedné, hogy elragadják ízlésbeli előítéletei. A kortársak a PARZIVAL-t ugyanolyan nagyszabású remekműnek tartották, mint a TRISTAN-t, erről tanúskodik a másolatok nagy száma; mai szemmel nézve pedig a két nagy mű a legjobb szomszédságban él egyazon kulturális kontextuson belül. Mi több, mindkét mű, persze mindkettő a maga módján, erősen csábít különböző termékeny félreértésekre, köztük a modernné olvasásra. Ha jól meggondoljuk, már Richard Wagner is ennek a kísértésnek engedett: középkori német epikából merített zenedramái, köztük a TRISTAN- és a PARZIVAL-adaptáció, a modernné olvasás monumentális példáinak tekinthetők. Ez persze Wagner korának modernsége volt, ma már patinás, korai, ódon modernizmus, melyet Wagner alkotásai könnyűszerrel, fölényes biztonsággal maguk mögött hagytak.

Saját szemszögből, XXI. századi magyar elbeszélőként abban látom a döntő különbséget a két nagy középkori epikus között, hogy egyikük *megbízható*, másikuk *megbízhatatlan* történetmondó. Félreértések elkerülése végett: a dőlt betűs szavakat nem erkölcsi, hanem prózapoétikai értelemben használom; mindkét elbeszélőtípusban vannak kiváló írók.

Wolfram nem törődik a valóságreferenciákkal, illetve azokat szándékosan összezavarja, és az olvasó elkápráztatására törekszik. Amikor pedig elkápráztatja, el is bizonytalanítja, meg is téveszti az olvasót, egyszersmind a rendelkezésére álló eszközökkel tudomására is hozza a beugratást. Az olvasói élvezet a szövegbeli kisebb-nagyobb csapdák felismeréséből, a folytonos perspektívaváltásból, a többirányú tévedések belső feszültségéből adódik. Wolfram majdnem ugyanúgy jár el, ahogyan évszázadokkal később a JACQUES LE FATALISTE-et író Diderot, a megbízhatatlan elbeszélő egyik iskolapéldája. Gottfried ezért is marasztalja el: amit mi mai szemmel a megbízhatatlan elbeszélő zabolátlan és fantáziadús tréfálkozásának látunk, azt a kor- és vetélytárs az írói hitelesség elleni vétségekként marasztalja el.

Mondanom sem kell talán, hogy Gottfried nem ismerte a hitelesség, mai németül Authentizität fogalmát; ez a szó a középkori német nyelvben nem fordult elő. De hát többek között ez benne a zseniális: olyan dolgokat sejt meg, sőt lát nagyon is tisztán, amelyeket az ő korában, az általa használt nyelven semmiféle szó nem jelölt még. Nincs szava a hitelességre, mégis igyekszik eleget tenni neki, és ezt művében többször hangsúlyosan meg is fogalmazza, miközben újra meg újra eltöpreng a hitelesség követelményéből adódó írói problémákon. Nincs szava a regényre, mégis regényt ír, pontosabban: olyan írói eljárásokat dolgoz ki, amelyek a nyolcszáz évvel későbbi olvasót egyes későbbi nagy regényírók technikájára emlékeztetik.

Ő a megbízható elbeszélő. Ő az, aki mérlegeli, hogy különböző forrásmunkák egymásnak ellentmondó adatai közül melyik valószínűbb. Minden erejével igyekszik megszerezni és fenntartani az olvasó bizalmát. A mesés elemeket vagy a kritika pengéjével szedi ízekre (mint például a fecske csőrében talált hajsztál mondáját), vagy gondos és gazdag lélektani motivációval támasztja alá (így tesz a varázstital-epizódban), vagy groteszk-humoros jeleneteket formál belőlük (ilyennek látom Urgan, a szórmók óriás legyőzését). Bámulatos lélektani elemzőkészsége van: egy-egy fontosabb döntés indítéka-it sokrétűen, mégis összefogottan tárja az olvasó elé. Nemcsak egy-egy szereplőjét látja és láttatja plasztikusan, hanem több ember közötti bonyolult viszonyok, viszonyrendszerek érzelmi-akarati erőterét is képes világosan, pontosan szemléltetni. Neki is van humora, nem kevesebb, mint Wolframnak; nála is van egy kis nyelvi tarkabarkaság, persze jóval mértékletesebb, mint Wolframnál; ám a döntő különbség az, hogy az általa felépített világban, akármilyen bonyolult személyiségek vagy helyzetek leírására kerüljön is sor, soha nem téved el az olvasó.

2

A nagy író, akár újító, akár konzervatív, attól nagy, hogy rájön valami lényeges dologra az emberi létezéssel kapcsolatban, olyasmire, amit kortársai még vagy már nem tudnak, és a felismerést munkája formaalkotó tényezőjévé teszi. Egyetlen ilyen formaképző felismerésre egész életmű építhető, és többnyire épül is; ritkaság, hogy egy írónak két vagy három jelentős felfedezése is legyen.

Gottfried olyan felismerésekre jutott, amelyek a modern írók és olvasók számára maguktól értetődőek, de a középkorban, az ő kifejezésével szólva, „*idegenszerűek*” voltak. (Ez a szó – „*vremedeclich*” – Gottfriednél, jellemző módon, elismerést és csodálatot fejez ki.) Mindenekelőtt arra jött rá, hogy a személyiség nem készen kapott, változatlan, egynemű entitás, hanem folyamatosan alakul: fejlődni és hanyatlani tud. A személyiség körvonalait nem egyetlen tulajdonság tölti ki, hanem egyvalakinek egyszerre több lényeges tulajdonsága van, és ezek közt feszültség támadhat, akár azért, mert nincsenek összhangban, akár pedig azért, mert helyzetről helyzetre, jelenetről jelenetre más és más tulajdonság kerül előtérbe, miközben a szereplő értelmi és érzelmi egysége ugyanolyan szilárd, mint Tolsztoj vagy Thomas Mann regényeiben.

A mű első harmadát tekinthetjük fejlődésregénynek, afféle középkori nevelődési regénynek is. Az árva gyerek egyrészt példászerű neveltetésben részesül, másrészt veszelvényeket és viszontagságokat áll ki, míg nem megtalálja helyét nagybátyja udvarában, és megtudja valóságos kilétét apja főemberétől. Közben figyelemmel kísérhetjük, hogyan tesz szert létfontosságú ismereteire, és hogyan fejlődnek ki egészen különböző képességei, melyek mind egy-egy jellemvonásához kapcsolódnak. Gottfried nagy jelentőséget tulajdonít hőse nyelvtudásának, és ezt a jelenetek során összefüggésbe hozza Tristan nyitottságával, leleményességével, érintkezésbeli ügyességével és egyfajta nagyvilágiasággal, már-már világpolgári habitussal. Tristan önérzetes cornwalli (máskor parméniai), de idegenekkel is el tudja hitetni, hogy közéjük való. Szükség esetén másnak mutatja magát, mint aki és ami, de határozottan megmarad önmagának. Önmaga lényegéhez viszont hozzátartozik a folyamatos szerepjáték, története leírható a magára öltött szerepek soraként. Még talán a műben felsejlő nyugat-európai identitás is csak egy szerep. Annyi biztos, hogy Tristan, amikor Isolda szépségét magasztalja, az ír királylányt szembeállítja Szép Helénával: ezáltal pedig az antik és a modern ellentétén túl egyfajta hesperikus szépségeszmény is körvonalazódik.

Nem kevésbé fontosak Tristan zenei képességei, különös tekintettel hangszerekben való jártasságára és előadó-művészi ügyességére. Ezáltal a nevelődési regény az első írországi epizód során, amikor hősünk zenére tanítja a gyermeklány Isoldát, lejátszódik még egyszer, sűrítve és rejtett erotikus feszültséggel telítve. Ugyanakkor a zene, illetve a zene cselekménybe építése is hatékony jellemábrázoló eszköz Gottfried kezében: Tristan ezáltal nyeri meg egy sor mellékszereplő jóindulatát, és nyilvánvaló, noha Gottfried erről közvetlenül nem szól semmit, hogy a zenetanítás készíti elő a két főszereplő szerelmét, nem pedig a mondai hagyományból átvett varázssital. Egyszóval, Tristan számára a zene ugyanúgy a kommunikációnak, azon belül a szeretet megnyerésének és az akarat érvényesítésének az eszköze, mint a nyelvtudás.

Amúgy Tristan, ha az egyes epizódokat nézzük, nem mindig viselkedik szeretetre méltóan. Morgannal szemben pimaszul és követelődzően lép fel, majd álnoknak is mondható hirtelenséggel meggyilkolja a herceget, de legalábbis igen szabadon értelmezi a vendégbarátságot. Nemcsak ellenfeleinek jár túl az eszén, ami elfogadható, nemcsak nagybátyját csapja be, ami a történet lényegéhez tartozik, hanem a kutyuska-epizódban jó barátját, Gilant is rászedi. A Morold-epizódban sem egyértelműen rokonszenves, ahogyan a gyáva és szolgalelkű cornwalliakat az írek ellen uszítja, majd a párviadal során elutasítja Morold nagylelkű békeajánlatát. Mellesleg: furcsa, hogy majdnem minden ellenséges vagy veszedelmes mellékszereplőnek M-mel kezdődő, „morgós” neve van. Morgan, Morold és Marjodo; de még a megcsalt király, Marke is ebbe a sorba tartozik. Biztosra veszem, hogy ez tudatos döntés volt Gottfried részéről; kérdés, hogy ez mint írói eszköz mennyiben segíti a főhős körüli viszonyrendszer árnyaltabb megjelenítését. Másképpen szólva: ha egy modern író választana ilyesféle megoldást, nem tenné-e művét egyoldalúan és aránytalanul szatirikussá?

Tristan tehát művészi képességekkel rendelkező, erős intellektus, ugyanakkor tűnődő, tépelődő ember. Továbbá olyan ember, aki élete legfőbb tétjévé a szerelmet teszi. De a szerelemről egy kicsit később. Kifinomultsága nem teszi elpuhulttá: járatos a hadviselésben, és a harcok, párviadatok során derekasan megállja a helyét, anélkül, hogy emberfölöttien erős vagy mitikusán sebezhetetlen volna. A lovagi szerephez hozzátartozik a vadászat is: a mű egyik igen szép részletében a gyermek Tristan megmutatja a cornwalliaknak, hogyan kell az elejtett vadat elegánsan feldarabolni, vagyis Gottfried a vadászatban való jártasságot ugyancsak civilizáló, kultúrára nevelő tényezőként állítja be.

A mű hőse tehát eszményi lovag, de az eszményiség egyik vagy másik mozzanata mindig konkrét helyzetekben, az életanyag sűrű gazdagságában érvényesül. Így pedig a regényből nem az elvont lovagi eszmény archeológiája, hanem a boldogságot és szenvedést egyszerre vállaló ember ma is zajló vívódása szólítja meg az olvasót.

A jellem összetettsége és belső feszültsége Isolda alakjában is megtalálható, bár itt a szerző lehetőségei korlátozottabbak, mint a férfi főhős megformálásakor. Először is, Isolda sokáig nincs jelen a történetben: kevéssel a nyolcezredik sor előtt bukkan föl első ízben, akkor még kislánként és Tristan (vagy ahogy ő akkor nevezi magát, „*Tantris*”) tanítványaként, azaz passzív szerepben. Felnőtt nőként a sárkányviadal-epizódtól, vagyis az elkészült szövegrész felétől kezdve találkozhatunk vele. Másodszor pedig, a társadalmi konvenciók jóval kevesebb mozgásteret engedtek az előkelő nőknek, mint a hasonló rangú férfiaknak, gyakran a szó szoros értelmében is: meg volt szabva, mikor mutatkozhatnak a nyilvánosság előtt, továbbá számos tevékenységi körből, illetve döntési folyamatból ki voltak zárva. (Más kérdés, hogy a mű női szereplői egészen különböző módokon befolyásolják a döntésre jogosult férfiakat, rendszerint eredményesen.)

Gottfried Isolda-portréja ezzel együtt ma is élettelinek hat. Igazi drámát láthatunk a fürdőjelenetben, amikor Isoldában küzd a hirtelen fellobbanó harag és a megbocsátás, a férfi iránti alig leplezett csodálat és a megszegyenüléstől (vagyis az asztalokkal kötendő méltatlan házasságtól) való félelem. Szintén drámai, de inkább bájos és megindító Isolda küzdelme a rajta mindinkább elhatalmasodó szerelemmel, akárcsak később, a tüzesvaspróba során az Isten nagyúri érzületébe („*gotes höflichkeit*”) vetett bizalom: ekkor Isolda egyszerre furfangos és végtelenül naiv; egyszersmind igen erősen érződik benne, Goethével szólva, „*az örök asszonyi*”. Plasztikusság és formátum tekintetében egyaránt felér a világirodalom nagy hősnőivel: ő Anna Karenina és Effi Briest középkori unokahúga; több köze van hozzájuk, mint a NIBELUNG-ÉNEK-beli Kriemhildhez.

Azt is hatásos írói eszköznek tartom, ahogyan Gottfried időnként valaminek vagy valakinek a hiányával jellemez és érzékeltet. Isolda nem esik teherbe, nem születik gyereke sem a férjétől, sem a kedvesétől. Miért nem? A válasz kézenfekvő: azért, mert nem tud róla a hagyomány. A hagyománytól való radikális eltérést pedig nem fogadta volna el a közönség. És persze azért, mert a középkori felfogás szerint az anyaság és a szerelem nem fér össze. Továbbá, ha Isolda anya lenne, akkor azt is el kellene dönteni, ki a gyerek apja, Tristan-e vagy Marke; mindkét eshetőség olyan erkölcsi és cselekménybeli következményekkel járna, amelyeket Gottfried nem tudott volna kezelni. Így viszont Isolda alakjára a meddőség árnya is rávetül. Gottfried nem mondja ki, de az olvasónak eszébe jut: a nemes lelkekhez méltó igazi nagy szenvedély megfoszt a termékenységtől. Ilyesfajta keserű és mélyen igaz gondolatok alapozták meg a modern elbeszélő prózát.

Isoldának kevesebb mozgáster jut a cselekményben, mint Tristannak, viszont ő az igazi katalizátora az érzelmi viszonyrendszereknek. Ezek háromszögek; három van belőlük a regényben. Az egyik Tristan, Isolda és Marke hármasa. Ezt Gottfried figyelmesen, gondosan és bámulatos éleslátással dolgozta ki. A másik Tristan, Isolda és Brangaene hármasa; őket a cinkosság köti össze. A harmadik pedig Isolda, Marke és Brangaene triász; Brangaene odaadja a szüzességét Markénak, hogy megmentse Isoldát a lepleződéstől. E két utóbbi hármasság működését Gottfried elnagyoltabban mutatja be, mint az elsőt, sok mindent elhallgatással, kihagyással, hiátussal érzékeltet. Igen érdekes az a jelenet, amelyben Isolda hirtelen féltékeny lesz Brangaenére. Vajon csakugyan Marke miatt? Nincs esetleg egyéb oka is rá? Eszemben sincs továbbírni vagy kiegészíteni Gottfried művét, de ilyen és ehhez hasonló kérdések fölvetődnek bennem. Egy kicsit sajnálom, hogy a féltékenységi epizód után Gottfried visszaveti Brangaenét az egysíkú mellékszereplők közé, belátom azonban, hogy Tristan, Isolda és Marke mellett egy negyedik, sokrétűen megformált főszereplő szétfeszítette volna a mű kereteit.

Marke alakja szükségképpen halványabb, mint a szerelmeseké, de azért őt is főszereplőnek tekinthetjük. Őt paradox módon a szerző által neki tulajdonított erőtlenség teszi markáns figurává. Ő az, akit a legsúlytalanabb mellékszereplők is befolyásolni, mozgatni tudnak, a főcselekményben, vagyis a regény első harmadán túl mindig rossz irányban. Folyton ingadozik. Hiába ígéri, hogy örökre megbocsát, a bocsánat csak a következő epizódig tart. Gyanakvó természetű, bizonyosságra vágyik, de a bizonyosság terhét nem bírja. Gottfried ezúttal sem mondja, de érzékelteti: Marke nem szereti Isoldát, illetve nem Isoldát, hanem Tristant szereti. Féltékenysége tehát teljesen hiteles, noha nem a nőre irányul; orvossága, Tristan száműzetése pedig éppen a szeretett lénytől fosztja meg mindörökre. Ezáltal Marke alakjában is, noha Gottfried némi ironikus le-kicsinyléssel tekint rá, benne gyökerezik egyfajta komikus felhangokkal kísért, kis kaliberű tragikum.

A másik lényeges dolog, amire Gottfried rájött, a szerelem újraértelmezése: az a felismerés, hogy a személyiség alakulásában döntő szerepet játszik a másik emberhez mint az észlelésnek (és, ami ebből következik, a vágyakozásnak, megkívánásnak, sóvárgásnak) kitüntetett tárgyához fűződő viszony. Ez a viszony sem készen kapott, állandó és birtokolható valami, hanem maga is folyamatos alakulásban van, és újra meg újra meg kell küzdeni érte, el kell nyerni, meg kell védeni, el kell palástolni, át kell menteni. Gottfried elitista felfogása szerint a szerelem a hétköznapiakban és a köznapi lelkekben elkorcsosult, elsilányodottan létezik; kivételes, kiteljesedett alakjában viszont tragikus vonásokat hordoz. Gottfried a „tragikum” fogalmát sem ismerte, nem volt szava rá, azt azonban pontosan tudta, hogy a nagy szerelmesek a teljes boldogság érdekében önként vállalják a teljes boldogtalanságot. Azt is tudta tehát, hogy a szerelem ambivalens tünet (és némi dicséretnek álcázott megvetéssel emlegeti azokat a pályatársakat, akik erről az ambivalenciáról nem vesznek tudomást; bizony, Gottfried „a sértés művészetében”, ebben a Jorge Luis Borges által oly nagyra becsült műfajban is kiemelkedő volt). Az igaz szerelem pedig, a dolog természetéből adódóan, meddő, keserves és tilalmas.

Ezzel a tudással Gottfried nem írhatott olyasféle nagyszabású szatirikus történetet, amelyet négy száz évvel később Cervantes írt, különös tekintettel a bús képű lovag regényének Dulcinea-vonulatára. Ő inkább a romantika és a nagyrealizmus határvidékét, a már említett modern szerzők mellett Stendhal írásművészetét előlegezi meg. Ha szabad egy XIII. és egy XIX. századi szerzőt egymás mellé állítani, a XXI. századból visszatekintve: Gottfriednek is, Stendhalnak is volt egy erőteljes, radikális gondolata a szerelemről. Mindketten az emberi létezés keretfeltételei közé számították a szerelmet, mindketten felismerték a szerelem ambivalens mivoltát; és, ami szerintem a legfontosabb, mindketten észrevették a szerelem narratív jellegét, ezen túlmenően pedig világosan látták a szerelmi narratívum és az elbeszélői narratívum közti összefüggést, melyet művészi hatékonyan be is építettek alkotásaikba. Gottfried a szerelemről, illetve a szerelemhez való helyes viszonyról több verses esszé is beiktatott művébe (természetesen az „esszé” fogalmát sem ismerhette, de meditációi közelebb állnak a modern esszéhez, mint az ókori vagy középkori traktátusokhoz), ezek az exkurzusok pedig nagymértékben előmozdítják a TRISTAN regénnyé, vagyis modernné olvasását. Stendhal könyv terjedelmű tanulmányt írt a szerelemről, melyben a „kettős kristályosodás” elméletét, a konkrét életrajzi utalásokon túl, az írói ötlet (előbb a semmiből felbukkanó, megvalósulásra váró, majd a kidolgozás felé haladó írói ötlet) metaforájaként is lehet értelmezni. Ennek a felismerésnek a tanulságait pedig hasznosította műveiben, mindenekelőtt a VÖRÖS ÉS FEKETE-ben.

Nem tudom, Stendhal ismerte-e Tristan és Isolda történetét; ha ismerte is, bizonyára a régi vagy újabb francia változatokat olvasta, nem pedig Gottfried művét. Mégis vannak a két nagy műben szembeötlő hasonlóságok. Ilyen elsősorban, mindkét szerző részéről, az az óriási érzelmi nyomaték (egy kicsit leegyszerűsítve: szeretet), mellyel az elbeszélő mozgatja szerelmes fiatal férfi hősét a rendelkezésére álló térben. Hasonló az apa személye körüli bizonytalanság is. Tristan sohasem láthatta vér szerinti apját, az érzelmi és jogi apaság pedig Rual és Marke közt ingadozik; az előbbi mellékszereplőként eltűnik, az utóbbi a szenvedélyes szerelemmel együtt járó házasságtörés kárvallottja lesz. Stendhal nem mondja ki, de határozottan sugallja, hogy Julien vér szerinti apja nem az öreg Sorel, hanem valaki más, talán egy előkelő származású katona; ez a ho-

mályban hagyott mozzanat egyszerre lesz oka Julien becsvágyának, családjával szembeni ellenérzésének és fellobbanó szenvedélyének. Az is a párhuzamokat erősíti, hogy a főhős a szeretett asszony elvesztése után mindkét regényben egy másik nővel próbál – és nem tud – vigasztalódni, és e próbálkozásba itt is, ott is bele van kódolva a főhős bukása. Hogy ezt Gottfried miképpen jelenítette volna meg, nem tudjuk; azt azonban írói nagyságra valló eljárásnak tartom, ahogyan Gottfried az elkészült rész utolsó ezer sorában elmélyíti a névazonosság motívumát. Megkívánni egy idegen nőt csak azért, mert *őt is* Isoldának hívják: egészen különleges kihívás, és Gottfried bizonyára éppoly nagyszerűen oldotta volna meg, mint a korábbi epizódok kidolgozását. Csekélyebb tehetségű követői, Ulrich von TÜRHEIM és Heinrich von FREIBERG viszont nem tudnak mit kezdeni ezzel a motívummal mint írói problémával, még a téma teljes értelmi egységét sem tudják fenntartani. És persze egy modern író a névazonossággal járó szerelmi dilemmába annyi ironiát volna kénytelen belevinni, hogy az szétmarná, szétoldaná a hősök személyiségének plaszticitását.

Mindezekhez képest másodlagosnak látszik, pedig valójában igencsak fontos, hogy Gottfried a rendelkezésére álló nyelvvel ugyanolyan bátran és nagyvonalúan bánik, mint a hagyomány által átörökölt motívumokkal. Művében sok az egyedi szóalkotás, az egyszer előforduló tünemény, amelyek ugyanakkor kristálytisza szerzői észjárásról és szuggesztív gondolkodói karakterről tanúskodnak (egyik kedvencem a 2130. sorban olvasható „*arbeitsaelic*”, vagyis „*bajjalboldog*”), akárcsak a különös, gottfriedi értelemben „*idegenszerű*” retorikai és poétikai alakzatok, amelyek közül most csak egyet említek, Tristan és Isolda nevének gyakori kettőzését, amely mindannyiszor ölelkezést imitáló formában jelenik meg.

4

Azt hiszem, mindig érdemes egy később felvirágzó tudományos diszciplína vagy művészeti ág – ezúttal a modern epika – kezdetlegesnek ható, korai előzményeit szemügyre venni. Az újtásra törekvő régi alkotó küszködése és mindaz a technikai, esetünkben cselekménytechnikai nehézség, melyről a modern technikák és tapasztalatok birtokában hajlamosak vagyunk megfeledkezni, számottevően gazdagíthatja önismeretünket. Így van ez Gottfried esetében is. A modern nemzeti irodalmakban nála sokkal kisebb tehetségek is könnyűszerrel megoldanak olyan problémákat, amelyekkel ő nem vagy csak nehezen tudott megbirkózni. Csodálatos, hogy ezek itt megoldásra váró problémák. A regényben, így tehát már Gottfried regényében is többek között az a szép, hogy az írói kérdések nem állnak készen, hanem együtt fejlődnek ki a rájuk adható válaszokkal, mindez pedig egyszerre következik a nemzeti és világirodalmi hagyományból, az író alkatából és a megmunkálendő anyagból.

Gottfriednek például több okból is érzékeltetnie kell az idő múlását: mert hiszen ha nem múlik az idő, akkor nem fejlődhet a személyiség, és nem bontakozhat ki a szerelem. Egy mai vagy tegnapi író válogathat a mesterfogások közt, és úgy jelzi az idő múlását és folyamatát, hogy az olvasó azt jóformán észre sem veszi. Gottfriednek ez nehezen megy. Nem tudja például váltogatni az évszakokat, amit egy újabb író kiráz a kisujjából. Nála nincs aratás és nincs szüret, nála majdnem mindig tavasz van. Egyetlenegyszer van tél, amikor a cselekmény szempontjából fontos, hogy a frissen hullott hóban észlelhetők legyenek a lábnyomok. (Az is a modernné olvasás része, ha egy pillanatra belegondolunk,

milyen lehet téli hidegben szeretkezni. Márpedig arról nincs szó, hogy fűtik Isolda hálószobáját, és különben is nyitva van az ajtó. Vagy hogy egy másik jelenetre utaljak: milyen lehet közös érvágás után közös hálószobában feküdni hármasan?)

Valamit azonban Gottfried is kitalál, például a csekély testi erő által érzékelteti, hogy Tristan még gyerek, nem tudja egyedül megemelni a feldarabolt szarvas részeit, vagy egy későbbi jelenetben a bajvivő kard felragadásával mutatja, hogy Isolda már nem kislány, hanem felnőtt. Ráadásul az egész művet gazdagon átszővi a sötétség és világosság, a fény és árnyék ellentéte, ennek pedig az észlelhetőség és a személyek vagy dolgok azonosítása mellett mindig időaspektusa is van.

Az is az időviszonyokat érzékelteti, hogy a mű elején Gottfried másfél ezer sort szán arra, hogy elbeszélje Tristan születésének előzményeit és körülményeit, vagyis az olvasót már réges-rég bevonta a cselekmény sűrűjébe, mire a főszereplőt színre lépteti. Ezenkívül sok a műben az előre- és visszautalás, ezek pedig erősítik és kiemelik az események folyamatszerűségét.

Más kérdés, hogy egy bizonyos ponton túl Gottfried már nem tud mit kezdeni az idővel, így tehát feltűnés nélkül, tapintatosan kiiktatja a cselekményből. Ellenkező esetben kénytelen lett volna szembenézni azzal a ténnyel, hogy, mint minden ember, a szerelmesek is alá vannak vetve az idő múlásának, így például ők is öregsznek. Ennek nemcsak érzékeltetése, hanem pusztán jelzése is lerombolta volna Gottfried koncepcióját és vele együtt magát a művet is. A szerelmesek belebetegsznek egymás hiányába, sőt bele is pusztulnának, ha elkészült volna a regény befejezése, ám ehhez nincs köze az időnek. Bovaryné vagy Anna Karenina alakjába mesterien bele van szöve az öregedés, még inkább az attól való félelem, Italo Svevo pedig kimondottan ebből az aspektusból mutatja be és elemzi a szenvedélyt *A VÉNÜLÉS ÉVEI* című regényében. Gottfried ilyesmit és, ami legalább ilyen fontos, ilyesmire szolgáló írói eszközöket el sem képzelhetett. Mondhatjuk egy kicsit szebben úgy is, hogy nem mondhatott le a szerelem egységéről, még a szereplők árnyaltabb ábrázolásáért sem.

Azt már nem is találgatom, vajon Gottfried, ha végigírja művét, az utolsó epizódokban mennyire aknázza volna ki az egyre ellentmondásosabb érzelmi erőteréből adódó drámai feszültséget, és akarta vagy tudta volna-e szemléltetni a fejlődéstörténet után a szereplők hanyatlását, erkölcsi, érzelmi és testi leépülését is. Annyi biztos, hogy azon a ponton, ahol Gottfried munkája abbamarad, a személyiség további pozitív alakulásának lehetősége mind Tristanra, mind Isoldára nézve kimerül. A germanisták közül sokan ezért is vélekednek úgy, hogy Gottfried, mintegy saját merészségétől megijedve, lemondott a befejezésről, vagy esetleg az ismeretlen mecénás nem tartott rá igényt. A mecénásról, akár egy volt, akár több, nincs mit mondanom; azt viszont egyértelműen mutatják az elkészült epizódok, hogy Gottfried bátran és radikálisan kezelte a felmerülő írói kérdéseket. Márpedig a szereplők nyomorúsága többnyire a narratív struktúra gazdagodását vonja maga után.

5

Igaz is: mikor kezdődik Tristan és Isolda szerelme Gottfried művében? Elvileg a varázsitál elfogyasztásakor, a 11680. sor után. A történet régebbi feldolgozásai legalábbis így mesélik, és ettől Gottfried sem tér el. Csak éppen finomít rajta, és határozottan jelzi, hogy bonyolultabban látja, látatja ezt a dolgot. Először is, mindjárt a prologusban elmondja, mit gondol Tristan és Isolda szerelméről, illetve magáról a szerelemről mint

tünetéről, és határozottan kijelenti, hogy saját élete tétjének és tartalmának e mondatból áthagyományozott szerelem cselekménybe foglalását, végső formába öntését tekinti. Vagyis a két szereplő tragikus szerelme már születésük előtt, a mű bevezető sorában elkezdődik. Ők még nincsenek is a világon, amikor szerelmük már létezik.

Valószínűnek tartom, hogy Gottfried ezt a prologust nem az alkotói folyamat kezdetén írta. Az írók általában nem úgy dolgoznak, hogy részletekbe menően megfogalmazzanak egy koncepciót, majd pedig a megírás során, mint valami szolgálati szabályzathoz, tartják hozzá magukat. Nem, a koncepció egyszerre épül és pusztul a cselekmény előrehaladtával; ezért is mondhatta Walter Benjamin, hogy: „*A kész mű a koncepció halotti maszkja.*” Félbemaradt mű esetében, amilyen a TRISTAN is, a koncepció nem lelheti halálát a műalkotás teljessé és befejezetté válásában. (Azt már mondtam, hogy a szereplők sem tudnak meghalni, hacsak nem Ulrich von TÜRHEIM és Heinrich von FREIBERG todalékaiban.) Egy kicsit leegyszerűsítve: a TRISTAN-ban a szöveg hiányos, viszont eljutott az elkészültségnek arra a fokára, ahol a koncepció (már és még) hiánytalan. Úgy képelem tehát, hogy Gottfried a megírásnak egy késői stádiumában fogalmazta meg a prologusba foglalt gondolatokat, hasznosítva az addig elkészült epizódok tanulságait, és a bevezetést utólag illesztette a mű elejére. Ha így van, akkor a mű első kétszázötven sorában egyszerre van megelégedés és visszamenőlegesség, és mindkettőnek a kezdődő szerelem a tárgya.

Azt már csak mellékesen teszem hozzá, hogy egy ilyen nagy ívű és nagy terjedelmű munka megalkotása sok időt kíván: ez, ha Gottfried folyamatosan dolgozhatott művén, ami egyáltalán nem biztos, becslésem szerint akkor is legalább hat-nyolc, de inkább nyolc-tíz év lehetett. Ennyi idő alatt a személyiség, azon belül az írói személyiség sokat változik. Egy szerző negyvenéves fejjel sok mindent másképp gondol szereplőiről és írói problémáiról, mint harmincévesen, ami az idő tájt szintén meglelt kornak számított már. A prologusban mutatkozó megállapodottság, szemléletbeli érettség és szilárdság érezhető feszültségben áll a cselekmény elejének friss lendületével, világra való rácsodálkozásával.

A két főhős szerelme a prologus után Tristan születésének előtörténetében is megelőlegeződik, tulajdonképpen sűrítve lejátszódik. Riwalin és Blanscheflur szerelme is tilalmas és törvényen kívüli, bár nem annyira, mint a főszereplőké. Az a szenvedély is ambivalens, bár nincs úgy részletezve és előkészítve, mint a főcselekménybeli. Végül pedig, ha jól belegondolunk, az is meddő, legalábbis a szerelmesekre nézve. Igaz ugyan, hogy megfogán és megszületik Tristan, de Riwalin és Blanscheflur soha, egy pillanatig sem láthatják fiukat. Marke pedig nem Isolda házasságtörésekor válik első ízben a szerelem kárvallottjává, hiszen az előtörténetben egyszer már elveszített egy hozzá tartozó nőt egy parméniai udvarló miatt. Bár Blanscheflur „csak” a húga volt, az olvasó számára pedig „csak” mellékszereplő, de Markére nézve a veszteséget a halál, azaz Tristan fejlődéstörténetének kezdete véglegessé teszi.

Ezek után vegyük szemügyre a regény tulajdonképpeni tárgyát, a főcselekményben ábrázolt szenvedélyt. Ez a történet manifeszt rétegében a varázsital elfogyasztásakor lobban lánggra, de kimondatlanul már a korábbi epizódokban is ott lappanganak az előzmények és a kezdetek. A Tantris-epizódban semmiféle utalás nincs rá, hogy a fiatal muzsikus udvarolni próbálna a királylánynak, ellenkezőleg, attól fél, hogy fölismerik és leleplezik. De Gottfried, mint láttuk, a hallgatásával is sok mindent kifejez. Részletesen elmondja, mennyi mindenre megtanította „Tantris” a kis Isoldát, ami legalábbis annyit jelent, hogy sok időt töltöttek együtt, és ha másban nem is, a tanulásban össze voltak hangolódva. No és Cornwallba való visszatérése után miért magasztalja Tristan annyira

ra lelkesen Isolda szépségét, hogy Marke látatlanul is megkívánja a lányt? Egy modern szerző bizonyára árnyaltabban és közvetettebben érzékeltetné hőse rajongását, de azt azért így is látjuk, hogy ez nem pusztán tetszés, ez annál valamivel több. És miért ragaszkodik hozzá Tristan, hogy ő vezesse Írországba a lánykérő küldöttséget, noha ez életveszélybe sodorja? Nyilvánvaló, hogy azért, mert minél hamarabb viszont akarja látni a lányt, még hozzá nagybátyjától távol.

Ugyanez legalább ilyen szépen ki van dolgozva Isolda tetteiben és gesztusaiban is. A fürdőepizódot már említettem. Ez a jelenet egyszerre drámai és groteszk. Tristan meztelenül kuporog a vízzel teli dézsában, és franciául könyörög a törött pallossal hadonászó lánynak, hogy ne kaszabolja le. Kérdés persze, miért haragszik Isolda Tristanra ilyen nagyon, legalábbis ebben a pillanatban. Csakugyan azért-e, mert a férfi megölte az ő rokonát, Moroldot? Gottfried annál sokkal jobb író, semhogy ezt komolyan gondolja. Tisztában van vele, sőt hangoztatja is, hogy egy-egy mellékszereplő, mihelyt meghal, azonnal elveszíti jelentőségét, valamint a hozzá fűződő érzelmi nyomatékokat is. Éppen Morold halála kapcsán mondja (7197–7200. sor):

„Ha arról hosszan magyaráznék,
hogy mennyit kesergett a háznép,
az rajtuk mit segítene?
S nem lenne könnyebbség számunkra se.”

Magyarán szólva: lépünk tovább a cselekményben. Az elbeszélő, az olvasóval egyetértésben, írógal is, érzelmileg is elföldelte Moroldot, és eszébe sincs előásni.

Isolda itt és most azért haragszik, mert az előző pillanatban *rájött valamire*. Ahogy összeillesztette Tristan kardját annak Morold koponyájába beletört hegyével, ugyanúgy a Tantris név darabjait másképp összeillesztve megkapta Tristant, illetve egyelőre még csak a nevét. Figyeljük csak meg, mennyi mindent belesűrít Gottfried ebbe a mozzanatba! Isolda most jön rá, hogy „Tantris”, eltitkolva nevét és származását, éveken át megtévesztette őt. Becsapva érzi magát. Most emlékszik vissza rá, hogy ő már korábban is gyanakodott: nem lehet egyszerű kereskedő az, akinek ilyen fejedelemhez méltó teste van. Ne feledjük, hogy a lány nem most látja Tristant először meztelenül: előzőleg hosszasan ápolta, közben pedig „gyakran és szerfölött” gyönyörködött a férfi testében. Most nem gyönyörködik, most el akarja pusztítani. Nyilvánvaló, hogy saját hiszékenysége miatt is haragszik a férfira, továbbá az is nyilvánvaló, hogy ebben az indulatban nemcsak harag van, hanem annak ellenkezője is. Főleg azért haragszik Tristanra, mert vonzódik hozzá. Amikor később a hajón, a szerelmi vallomás előtt, felidézik közös emlékeiket, köztük a most említett mozzanatok is, Gottfried utólag nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek már a maguk idején is erős érzelmi hangsúlyokat hordoznak. (Csak zárójelben, ha már a vallomásról szó esett: ír királylány parméniai származású cornwalli lovagnak homonímián alapuló ófrancia szójátékkal vall szerelmet középfelnémet kontextusban: ilyesmit nevezhetünk európaiságnak. Amúgy pompás a lelemény, és elbűvölő a jelenet.)

A fürdőjelenetben Tristan életét a lány édesanyja, idősebbik Isolda menti meg. Figyeljük meg, hogy Isoldát, mármint Tristan szerelmesét, a közös történetnek nemcsak a végén, hanem az elején is megkettőzi a szerző. Az ír királyné, idősebbik Isolda ebben az értelemben a végső epizód során színre lépő Fehérkezű Isoldának is előképe, nemcsak a saját lányának. Ám ettől függetlenül is a legérdekesebb női mellékszereplő a regényben: többrétű és nyugtalanítóbb, mint a szolgálatkész Brangaene. A történet

régebbi feldolgozásaiban varázs- és jóstudománya volt; ebből a mesés mozzanatokat nemigen kedvelő Gottfriednál annyi maradt, hogy tud gyógyítani. Például ki tud gyógyítani a halálos mérgezésből. Vagyis ért a mérgekhez. Tehát nemcsak gyógyító, hanem méregkeverő is.

Ezek után könnyű felelni a kérdésre: ki lehetett az, aki felhordta Morold kardjára a halált hozó mérget? Csakis nővére, a királyné: egyrészt, mert érti a szakmát, másrészt, mert ő volt az, akiben öccse fenntartás nélkül megbízhatott. Ez viszont hozzásegít minket egy ennél fontosabb kérdés tisztázásához. Igazat mond-e a fürdőben idősebbik Isolda, amikor azt állítja, hogy eddig nem volt tudomása Tristan kilétéről?

Shó szerint azt mondja, hogy „*ich zwivelte unz an dise zit*”, ami visszanézve, a gyanakvásról és a bizonyosságról szóló briliáns esszébetét ismeretében azt jelenti: „*mostanáig csak gyanakodtam*”. Igen ám, de a középfelnémet nyelvben sokkal erősebb a poliszémia, a jelentések sokasága, mint a mai németben, és az ebből adódó lehetőséget Gottfried tudatosan ki is használja. Egy-egy szónak rengeteg, egymással szorosabban-lazábban összefüggő jelentése van, és így a kijelentések nagy része többértelmű. A „*zwivelen*” ige jelentheti azt is, hogy „*gyanakszik*”, azt is, hogy „*nem tud valamit*”, meg azt is, amit ma jelent, hogy „*kétkedik, bizonytalanodik*”. A mű első olvasásakor a 10342. sort úgy fogja érteni az olvasó, hogy „*mostanáig nem tudtam róla*” (mármint arról, hogy „Tantris” valójában Tristan), mert ezt sugallja a szorosabb kontextus. Újraolvasáskor viszont kiderül, hogy valójában gyanakvásról van szó. Gottfried művében több száz olyan állítás vagy kijelentés van, amelyek másodsorra, a teljes mű ismeretében egészen mást jelentenek, mint első olvasáskor. Ez a lehetőség, a szóhasználat precízebbé válása miatt, egy modern írónak nem áll rendelkezésére. Helyette ott a szójáték, ami a nyelvhez való merőben más viszonyról tanúskodik.

Próbáljuk megállapítani: mikor jöhetett rá idősebbik Isolda, hogy „Tantris” azonos Tristannal? Én úgy sejttem, hogy abban a szempillantásban, amikor először meghallotta ezt az álnevet (7787. sor). Ha óvatosan fogalmazunk, mondjuk így: jóval hamarabb, mint a lánya. Az anyának már csak életkora és tapasztalatai miatt is több esze van, mint a lánynak; ha ez utóbbinak a letört kardhegy kellett ahhoz, hogy fordított sorrendben mondja ki a név két szótagját, akkor a királyné ezt megtette kardhegy nélkül is. Ha pedig a tünetekről felismeri a mérget, márpedig másképp nem tudna segíteni, akkor azt is átlátja, hogy a férfi hazudik: nem kalóznak sebesítették meg, mint állítja, hanem Morold kardja, melyet előzőleg ő maga, a királyné preparált a készítményével.

Most már az a kérdés: ha a királyné tudja vagy sejtí, hogy öccse gyilkosa folyamodott hozzá segítségért, akkor miért segít rajta? Miért nem leplezi le? Ismét óvatosan fogalmazok: azért, mert jóindulattal van iránta. Mert észreveszi a rothadó sebtől bízáló nyomorultban a gyógyulás utáni vonzó férfit. Nyilvánvaló, hogy Tristan neki is tetszik, nem csak a lányának. Ezt Gottfried egy szóval sem mondja, de azért a királyné mégiscsak azt mondja „Tantris”-nak, hogy bízzék benne; ami nemcsak a gyógyítás ígéretét jelenti, hanem azt is, hogy a cselekménynek ebben a szakaszában idősebbik Isolda a legfőbb segítő; miközben Gottfried rejtett utalásait alig vehetjük észre.

Másfelől ő is megbízik Tristanban. Ráadásul a lányát, egyetlen gyermekét bízta rá. Ő ne tudná, ő ne látná előre, hogy ebből nagy baj lehet? Ő ne venné észre, hogy Tristan hazautazási kérelmének indoka (hogy tudniillik házasember, és félti a feleségét) szintizta füllentés? Ezek és a hasonló kérdések jogosak, de az is kérdés, hogy: vajon mindezeketől rosszul vagy hiteltelenül van-e megrajzolva az asszony alakja? A legkevésbé sem, hanem nagyon is jól; akár ma élő írók is tanulhatnak ebből az elbeszélői módszerből. Ha jól ítélem meg idősebbik Isoldát, akkor nem a szerelmespár, hanem ő az, akinek a

gondolkodásmódja a legközelebb áll Gottfriedéhez. Némi túlzással: néha nemcsak a szerzőnek kell értenie hőseit, hanem a szereplő is megérthet egyet-mást a szerzőből, aki létrehozta.

Gottfried regényében a szerelem normaszegés, határátlépés, tilalmak áthágása; de nem lázadás, nem a normák és tilalmak érvényességének kétségbevonása. Nyolcszáz év távlatából, sokirányú lázadáskultusz, sok millió egyéni kiábrándulás és számos kisebb-nagyobb forradalom után ezen is érdemes elgondolkodnunk. Gottfried felismerte, hogy az emberi lény mint az észlelés tárgya annyiban érdekes, amennyiben vágyait és szenvedélyeit tekintve problematikus. Viszont a világ, a *werlt* nem jelent Gottfried számára problémát. Olyannyira nem, hogy önmagát a prológusban *gewerldet*nek nevezi (amit a „világba-nőtt” kifejezéssel próbáltam visszaadni). Azt már nem láthatta előre, hogy ez a művészileg fölöttébb termékeny felismerés, más hasonló jellegű elgondolásokkal, meg-látásokkal, eszmeépítményekkel együtt a hagyományos világkép összeomlásához fog vezetni. Nála a szerelem úgy lehet a teljes boldogság és a teljes boldogtalanság egybeesése, hogy közben a világ is teljes egész.

6

Írásom elején azt mondtam, hogy Gottfried a személyes ismerősünk lehet, noha semmit sem tudunk róla. Semmi olyasmit, amit kézzelfogható bizonyítékok, dokumentumok támasztanak alá. Művéből viszont közvetve sok minden kiderül. A már említett költő-seregszemléből megtudjuk, kik voltak Gottfried kortársai. Némelyeket élőként, másokat elhunytként emleget. A halálozási évek ismeretében csaknem biztosra vehetjük, hogy ez a szövegrész a XIII. század elején készült. Feltételezhetjük, hogy Gottfried ekkor már nem volt fiatal, ezért a kutatók egyetértenek abban, hogy 1170 körül született. Halála idejét illetően nagyobb a bizonytalanság, de műve félbemaradása miatt feltételezhetjük, hogy valamikor az 1210-es években halhatott meg.

Valószínűleg nem volt nemesember. Társadalmi műveltsége azonban arról tanúskodik, hogy alaposan ismerte és nem az alacsony beosztású szolgák szemszögéből figyelte a fejedelmi udvarok életét. Sokat tud az udvari intrikákról. Látja és érzékelteti, hogyan tud átcsapni a kiváló ember iránti csodálat irigységbe és gyűlöletbe, hogyan búvik meg az ujjongó kultusz mögött az áskálódás. Nincsenek illúziói az udvaroncokkal kapcsolatban, mégsem rosszindulatú vagy keserű; szarkasztikus is csak viszonylag ritkán. De akkor nagyon.

Valószínűleg, sőt majdnem biztosan nem volt pap, pedig akkoriban a művelt emberek nagy része egyházi személy volt. Gondolkodásmódja, fogalomhasználata jogi végzettségre vall. Magas rangú tisztviselő lehetett, valamelyik Rajna-vidéki kancellárián, esetleg magisztrátusban dolgozhatott. Anyanyelvén kívül franciául és latinul is kitűnően tudott, ez művéből kiderül; elképzelhető, hogy más nyelveket is megtanult, ez nem derül ki. Valószínű, de nem biztos, hogy világlátott ember volt, sokat utazott. Művéből kiolvasható, hogy érdekelték a külföldön látható tájak és városok, becsülte a külföldről behozott, „idegenszerű” szerszámokat, ruhákat, faragványokat.

Szerette az énekesmadarakat, és szerette őket elhelyezni a tájban. A madár persze örök toposz, de Gottfried egyéni szóalkotásai, például amikor a csicsérgésükre azt mondja, hogy „*csőrös-latin*”, túllépnek a toposzon.

Szerette a zenét, ez kiderül a művéből, értett is hozzá. Nem biztos, de valószínű, hogy ő maga is tudott játszani egy vagy több hangszeren. Nyilván jól ismerte a fontosabb latin

költőket és történetírókat, ám ritkán hivatkozik rájuk. Ha mégis, akkor leginkább Ovidiusra, de rá is csupán közvetve. Jobban érdeklik a kortárs vagy közelmúltbeli német és francia művek. Irodalmi ízléséről már beszéltem. A műveltség paradox jellegét is észleli. Tristan neveltetése kapcsán nem mulasztja el megjegyezni (2085–86. sor):

„Könyvbeli tudás kényszere
lett bánatának kezdete.”

A BIBLIÁ-t olyan kevésszer idézi, hogy tulajdonképpen egyszer sem. Műve cselekményét jó érzéssel leválasztja az Artus-mondakörrel, amelybe eredetileg tartozott, és egy kicsit ki is emeli a kelta pogányságból: Tristant megkeresztelik, a történetben egyházi esküvőkre kerül sor, a szereplőkről olykor azt olvassuk, hogy misére mennek, sőt egy ízben számos püspök és főpap is összegyűlik, sajnos éppen egy tüzesvas-próbán.

Ez a jelenet tanúsítja, hogy Gottfried szabadon és kritikusan gondolkodott mind az egyházzal, mind a köznapi hitelérről. Sok irodalomtudóssal ellentétben nem hiszem, hogy a Krisztusról szóló eszmefuttatást káromlásnak szánta volna. A kortársak sem érezhették annak, hiszen a részlet bekerült a másolatokba. Gottfried számára nem Isten a bíráló tárgya, hanem az a tény, hogy az emberek megpróbálják Istent kijátszani, becsapni, és azt hiszik, hogy Isten hagyja magát. Azt az állítást, mely szerint Krisztus ki-be fordítható, mint egy köpönyeg, függő beszédnek tudom olvasni, nem pedig egyenesnek. Nem Gottfried állítja ezt, hanem, véleménye szerint, az efféle hitvány gondolkodású ember. Gottfried látásmódjára egyfajta nagyvonalúság és ironikus emelkedettség jellemző. Ha nem volna anakronizmus, azt mondanám: felvilágosultság és humanizmus.

Nem helyesli a nők felügyelet alatt tartását, és nem ítéli jónak a külsődleges fegyelmezés kényszerítő eszközeit. Véleménye szerint az embert az ő vezérének – egy modern magyar költő szavával – belülről kell vezérelnie. A „vezér” emlegetése már csak azért is ideillő, mert Gottfried hősei ebben az értelemben szólítják, szólongatják Istent a „*trehtin*” megnevezéssel.

Dicséri a lovagi eszményt, de mintha nem igazán kedvelné. A harcok leírásától szemlátomást idegenkedik. A csatajeleneteket négy-öt sorban összezsacpja, odaveti, valahogy úgy, mint Dosztojevszkij a közvetlen jellemzéseket. Vannak persze olyan viadalok is, amelyekről részletesen be kell számolnia. Jellemző azonban, hogy a Morolddal vívott küzdelem nagy részét kitölti egy kérdésekkel és felkiáltásokkal színesített allegorikus elmélkedés; amikor pedig Tristan megív a sárkánnyal, akkor a tényleges harcnál legalább kétszerre hosszabb az a komikus szövegrész, amelyben a gyáva és aljas asztalnok a döglött szörnyeteget szurkálja és püföli. (Valami bosszúsága lehetett Gottfriednek az asztalnokokkal, mert két asztalnok is előfordul a műben, és mindkettő kirívóan hitvány embernek van beállítva.)

Ezzel szemben egy kiskutya szőrzetét száz soron át képes ecsetelni. Ez is elárul róla valamit.

A meseszerű mozzanatokot nem kedveli, mert érzi, hogy rontják az ábrázolás hitelességét, akár személyről van szó, akár szituációról. Ha mégis muszáj színre léptetnie egy sárkányt vagy egy óriást, azt is megoldja, méghozzá igen leleményesen; erről már esett szó.

Nem szereti a gyógykezelések és a gyászszertartások részletes leírását, valamint a fegyverzetleírásokat sem; szeret viszont társalogni az olvasóval. Lépten-nyomon bevonja az olvasót a cselekménybe, megosztja vele dilemmáit, írói döntéseihez a beleegyezés-

sét kéri, és ami ennél is fontosabb: hol diszkurzív, hol inkább meditatív formában feltárja előtte véleményét különféle olyan kérdésekről, amelyek így vagy úgy összefüggnek a cselekménnyel. Míg Gottfried sokrétű szerelemfelfogása a VÖRÖS ÉS FEKETÉ-t juttatja eszembe, addig ezek az esszéisztikus kitérők a HÁBORÚ ÉS BÉKE hasonló részleteire emlékeztetnek.

Emlékszem, tizenhét éves koromban, amikor először olvastam Tolsztojnak ezt a művét, mennyire untattak és bosszantottak ezek az eszme-futtatások. Ráadásul az volt az érzésem, hogy a szerzőnek az adott kérdésben, amelyről éppen teszi többnyire kategorikus kijelentéseit, nincs is igaza. Ceruzával keresztben áthúzgáltam azokat a lapokat (arra azért nem vitt rá a lélek, hogy kitepjem őket), amelyeken Tolsztoj a történelem haladásáról, az egyén és a tömegek viszonyáról vagy éppenséggel a házasság intézményéről elmélkedik. Igen ám, de az immár lerövidített és felgyorsított változatot olvasva rájöttem, hogy a beavatkozástól a mű nem lett könnyedebb vagy érdekesebb, viszont szegényebbé vált. Olyasmitől próbáltam megfosztani, ami nélkül nem volna teljes egész. Évekkel később, amikor felnőtként újraolvastam Beuhov és a többiek történetét, azt is észrevettem, hogy az elmélkedések nemcsak önálló jelentésréteget képeznek, hanem fontos szerepet játszanak a kompozícióban is, és e szerepük által közvetve maguk is alakítják a cselekményt. Olyan magaslati pontok ezek, amelyek lehetőséget adnak a körbetekintésre, a cselekmény fősodrától való eltávolodásra. Az író összefoglalhatja eddigi eredményeit, és erőt gyűjthet, mielőtt belebocsátkozik a következő cselekményes epizódba; az olvasó pedig felmérheti a regény szintkülönbségeit, a szerző és az elbeszélő közti távolságot, és a szerző gondolatain keresztül magába nézhet, esetleg magába szállhat. (És zárójelben: ekkor vált számomra világossá az is, hogy egy bizonyos formátumon túl az írónak, a szó poétikai értelmében, *mindig igaza van*, akkor is, ha az olvasó nem ért egyet vele, vagy ha egy későbbi kor szülőteként másképp ítéli meg, más szemszögből nézi a dolgokat.)

Gottfried esszéi hasonló magaslesek vagy kilátótornyok a műben. Exkuzusnak szokás nevezni őket, de nem igazán kitérők, hiszen bennük éppenséggel *nem tér ki* az őt foglalkoztató kérdések elől. Tagolják a mű belső ritmusát, lélegzethez juttatják a szereplőket, és nagymértékben kitágítják a mű belső horizontját. Szó esik többek között a jó hírnévről és a hűségéről, az összezőrdülésről és a gyűlöletről, a gyanakvásról és a bizonyosságról, Isten megtévesztéséről, a nők természetéről általában, a női színlelésről konkrétan, a nők fölötti őrző-védő felügyeletről, a kortárs német költészetéről, és még sorolhatnám. Gottfried szellemi portréja ezekből az esszékből jól megismerhető. Látszik, hogy gondolkodó ember, és hogy gondolkodásában felismerhető a szuverenitásra való törekvés; a kliséktől és az előítéletektől távol tartja magát. Erős és bátor szellem, jó megfigyelő; a frappánsan megfogalmazott életszabályokat visszameríti a rendelkezésére álló gazdag életanyagba. Célkitűzésként megfogalmazza és meg is valósítja a „*wort*” és a „*sinn*”, a szó és a jelentés, valamint az „*uzen*” és az „*inmen*”, a belső és a külső összhangját; ennek láttuk egy-két példáját is.

Szeretett szemlélődni és szemléltetni. Erről tanúskodnak a művében olvasható leírások, melyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a regényben jól átlátható, világos térszerkezet rajzolódik ki. Tengerek, erdők, falak, kerítések: megannyi választóvonal ember és ember között; az egységben mutatott táj viszont azt jelzi és ígéri, hogy az összetartozó személyek egymásra találnak.

A legnagyobb szabású leírás a szerelmespár diplomára emlékeztető mesterséges barlangját jeleníti meg; itt válik a beteljesült szerelem misztikus élménnyé. A sok-sok, helyenként aprólékosnak ható allegorikus megféleltetést furcsának és meghökkentőnek

érezheti a jelenkori olvasó; viszont épp az allegóriák révén olyasfajta monumentalitás, egyszersmind áhítat is árad az epizódból, amely egy polgári enteriőr realista vagy naturalista ábrázolásától igencsak távol áll. Ebben az epizódban nem érzem Gottfriedet a modernnek előfutárának; azt viszont érzem és látom, hogy itt van alkotói ereje teljében.

7

És ezzel nagyjából el is mondtam mindazt, amit műfordítói munkám során *íróként*, elbeszélői szemmel észrevettem Gottfried regényében. Nem beszéltem arról a nagyszámú és változatos fordítói gondról, dilemmáról és nehézségről, amellyel munkám során szembesültem; ezek legnagyobb részét különválaszthatók Gottfried írói világának felidézésétől. Nem beszélek a TRISTAN magyarországi fogadtatásáról sem, mert az nemigen van. (Weöres Sándor lefordított két részletet, még hozzá nagy költői szépséggel, ám ezekből már csak terjedelmük miatt sem ismerhető meg a mű egésze.) Maga a történet ismerős a magyar közönség előtt, ám legnagyobb részét Wagner zenedrámájából, márpedig Wagner robusztus alkotói egyénisége eltakarja a forrásként és előképként használt középkori művet.

Ugyanakkor, megítélésem szerint, Gottfried óta Richard Wagner volt az egyetlen, aki Tristan szerelmét mint témát és motívumot radikálisan továbbgondolta, megújította és gazdagította. Ilyesmi nem mondható el sem a Gottfried utáni középkori vagy kora újkori irodalmi feldolgozásokról, sem a modern színrevitelekről és megfilmesítésekről. Ami a modern epikát illeti: még Thomas Mann TRISTAN-ja sem több a későbbi – más témájú – nagy művekre való felkészülésnél. Kivételnek tekinthető Dieter Kühn monumentális Tristan-könyve. Ám ennek első, regényként olvasható része nem Tristan történetét mondja el, hanem azt a középkori délnémet világot rekonstruálja nagy erudícióval és sok akribiával, amelyben Gottfried élni látszik. A könyv második fele pedig, amelyben Tristanról és Isoldáról olvashatunk, nem önálló feldolgozás, hanem Gottfried művének szakszerű, pontos, kreatív értelmezésekben gazdag fordítása; magam is sokat köszönhetek neki.

Tudom, hogy a visszatekintő feltételes mód használata egy komolynak szánt írásban nem illendő, mégis felteszem a kérdést: *mi lett volna, ha* Gottfried regényének már a XIX. században elkészül egy teljes és színvonalas magyar fordítása, és ennek nyomán olyan fajsúlyos értelmezéseket, tanulmányokat, egész monográfiákat írnak róla magyar tudósok, amilyeneket a NIBELUNG-ÉNEK-TŐL írtak? Mi lett volna, ha egy százötven évvel ezelőtti jó képességű, hozzáértő műfordító, mondjuk Szász Károly nekirugaszkodik a TRISTAN-nak, és Arany János megismerkedik a művel? Lehet, hogy akkor egy kicsit bátrabb és szerencsésebb kézzel nyúl a TOLDI-trilógiában a szerelemhez? És miképpen stimulálta volna a TRISTAN hatása a *Nyugat* íróit, költőit?

Efféle kérdésekre nincs válasz. Hacsak az nem, hogy mostantól viszont a TRISTAN hozzáférhető, megismerhető magyarul. Szívből ajánlom az olvasóknak, és a számításba vehető olvasótáboron belül pályatársaimnak, a kortárs íróknak is, különös tekintettel azokra a költőkre, akik a verses epika megújításában érdekeltek. Kívánom nekik, hogy jussanak el a TRISTAN szellemi és földrajzi tájaira, ahol számottevő fölfedezések és talákozások várják az érdeklődőt. Mostantól ugyanúgy találkozhatunk Gottfrieddel Canoelben és Tintajolban, mint Móricz Zsigmonddal Leányfalun vagy Krúdy Gyulával Óbudán.

Ferdinandy György

HAZATÉRÉS

Igazolom – így áll az Izgatás(Igazgatás?)rendészet által kiállított iraton. Hogy (és itt felsorolják az adataimat) hazatért. Semmi áttelepülés, visszahonosítás. Hazatért, csak így egyszerűen.

Valahogyan így képzeltem én is. Hogy hazatérek, fél évszázad után. És ezentúl ez már így marad. Itt születtem, és itthon fejezem be az életemet. Az utcámban, amit majd rólam neveznek el, a régi kertben, ahol egy-egy mandulafát vagy feketefenyőt még dédapám, a professzor ültetett.

Szegény szüleim: apám és anyám nem tudták kívárni ezt a napot. Ők már a Wolfsweiseni – a Farkasréti – öregtemetőben nyugszanak. De itt él édesöcsém és valaha világszép kishúgom.

Megjelennek az írásaim is, egyik a másik után. Mindaz, amit csak feljegyeztem odaát a trópuson. Ha akarom, megállok az utcán, nézem a nevem a könyvesboltok kirakataiban.

Olvasóim vannak: az emberek megszólítanak a nyolcas buszon, az ötvenkilences villamoson. Ritkán jut eszembe, hogy barátaim – olyanok, akikkel anno nagy dolgokra készült az ember – nincsenek.

Itt, a Kárpátoktól az Al-Dunáig, sokat panaszkodnak az emberek. Nap mint nap elpanaszolják egymásról, hogy milyen ellenszenvesek. Ami engem illet, mindebből nem sokat észlelek. Igaz, hogy nincs összehasonlítási alapom. Odaát, az Újvilágban, autón járok. Nem beszélgetek.

A sarkon, a szatócsnál, szobi az elárúsító. A váltótársa solymári asszony. Az ember apránként megtudja az ilyen részleteket.

Ketten vannak a patikusok is. Gyakran látom őket, a gyógyszerimeket havonta kapom. Ráadásul nem is egy időben: hol ez, hol az kifogy. Persze, ha kell, ideadják recept nélkül is. – Majd legközelebb! – mondják.

Van már törzshelyem is. Kint, a város szélén, valaha németek lakta vidéken, a *Heiliges Geist*, a Szentlélek Úristen szobra alatt.

Akik ismernek, biztatnak. Nem értik, hogy miért nem írom meg ezt a második életemet. Miért csak mindig, újra meg újra a szigetvilágot. A trópusokat.

Az az igazság, hogy én sem értem. Végül is erre vártam, egy hosszú életem át. És most itt vagyok. Töprengek, mint aki idegen nyelven, szótárból keresi a szavakat.

Mіндеgy. Jön a busz. Ezen a járaton dolgoztam én is. A sofőr megvár, ha igyekszem.

Semmi se világos. Semmi sem áttekinthető. Lábjegyzeteket írjak? Magyarázatra szorul, bármi történik velem. Csak egy példa: valaki mesél. Régi dolgokat, a múltját is meg akarja osztani velem. Sok mindenbe belevág az ember. Tervei, társai vannak. Voltak nekem is, odaát. De itt még emlékeim sincsenek.

Magamra hagy a nyelv is, hiába őriztem annyi éven át. Most csak a tanult nyelveken jutnak eszembe a szavak. A dolgok végül is idegenül és idegenben történtek velem.

Szóval, valaki mesél.

– Nem tudom, megfigyelted-e? – kérdezi. – Amíg börtönben voltunk, kitarítottak mellettünk az asszonyok. Azután kiengedtek, és nem tudtuk többé megszokni egymást. Sem a nők, sem a férfiak.

Úgy élek, mint aki most szabadult. Mintha cella lett volna a széles nagyvilág, és csak most, csak itt lennék újra szabad. Sivár dolog a szabadság! Jobb álmodozni róla? Ki érti ezt!

Megváltottam fél évszázad alatt.

*

A kukázókkal könnyebb szót értenem. Az emlékek visszaválthatatlanok. Ácsorgunk a konténerek előtt. Amit pakolászunk, nem kell senkinek.

Ez itt az *Adlerberg* – a Sashegy. Valahol itt voltam gyerek. Túloldalt, a déli lejtőn éltek a német ajkúak. A *Deutschentäl* – a Németvölgy – és a Farkasrét – mögött. Szegény anyám mindig ide vágyott. A déli oldalra, ahol az ő idejében még egy tömbben éltek a németek.

Soha, egy pillanatra se tett le róla. Ült a szobabiciklin, pedálozott, és nézte a képernyőn fehérülő osztrák Alpokat. Néha kivittem őt a Szentlélek Úristen gót betűs szobra alá. Az én időmben még kitéték a kertek végébe a mérlegeket. Az ember leguberálta a pénzt, és kosárszámra vitte a barackot, fel, a villamosig, mert a két háború között még nem járt busz a gyümölcsösök között.

Mára mindebből csak egy kisvendéglő, a Barackos maradt.

Szóval, így valahogy. Bekerültem a tojásba, mondaná *Félicien Marceau*, a valaha volt párizsi barát – bekerültem, és most forgolódom. Hátha kijutok!

*

A barátok elpatkoltak, egyik a másik után. A fiaimról nem tudok. Azokat pedig, akik itt élnek körülöttem, elmarom. Mert itt ma is – úgy, mint ötven éve – gyűlölik, ami más. Ami idegen. Csoda-e, ha – bíró és elítélt egy személyben – sehová sem tartozom?

Valamikor, még Malagában, írtam egy szöveget. Az volt a címe: helyzetjelentés. Helyzetjelentés félúton. Most újraolvasom ezt a referátumot. „Harminchárom éves vagyok” – közlöm naivan. „Élek. Sokfelé próbálkoztam. Ha nem tudnám, hogy megérektem, azt hinném: most vagyok félúton.”

Tényleg, mi lett volna, ha Malagában maradok?

Van egy találkozás ebben a réges-régi szövegben:

– Tessék mondani – kérdezi tőlem álomban egy gyerek. – Merre van a Váci utca?

Hát ezt az egyet tudom:

– Az emlékeimben, kisfiam.

Múlnak a napok. Megszoktam a hideget, a sötétet. A ködöt. Ezek itt nem a trópusok. A közöny és a magány sem egetverően új dolog. Hogy akkor mi hiányzik? Lehet, hogy a távlat. A kívülállás. Sehová se tartozni persze szomorú. De beletartozni? Mibe? Lehet, hogy beletartozni se jobb.

Hét végén feljárom a Hegyre. Körülnézek, kétszázötven méter magasan. Hát igen. Itt voltam gyerek, és ez itt a városom. Ácsorgok a konténerek előtt. Szelektálok. Világos?

Az emlékek visszaválthatatlanok.

Bán Zoltán András

ÁLMOK A KANAPÉN

Két darab a készülő sorozatból

Cafatnyi honfoglalás

Most kiszemelek valakit a tömegből, a halottak tömegéből, barátaim közül; ez lesz most délutáni álmom a kanapén; kieszelek baráti halottaim közül valakit társnak, délutáni szórakozásul Kegyednek és természetesen magamnak is; kieszelem és magamhoz csatlakoztatom baráti halottamat az elbeszélésben; jogom van hozzá, hiszen a művészlélek szabadalma, hogy a maga törvényei szerint ábrándozzon, de hiszen tudja ezt Ön is, Nagyságos Asszonyom, amikor most, délután, a kanapén a kezébe veszi a leveletem, nem az elsőt, és ha megengedi, nem is az utolsót.

Legyen most társam Feszty Árpád, legyen ő a közös kiszemeltünk; Feszty, az, akinek Jókai volt az apósa, akivel együtt eszelték ki a magyarok bejövetele hatalmas körképét, elől a kun, hátul a kabar, középtűt asszonyok, gyermekek, csetenyés szekerek, kettesben álmodták vászonra az igriceket és a táltost, a kéjben vonagló „dalibabákat”, és a roppant kavalkádban Árpádunk Árpád vezér arcában önmagát festette meg, míg felesége, a vasárnapi festőnő, Jókai Róza csak az elszórva heverő nagyszámú hulla megfőstését vállalta szerényen. Ám Árpádom vászonra vitte még a sokökrös szekéren trónoló büszke Fejedelemasszonyt is, de akinek világbíró arcvonásaiban, dolyfös keblében nem Rózát, a szerelem gyermekét, Jókai fogadott lányát, Árpádom feleségét, hanem Jászai Marit, Árpádom korábbi szeretőjét örökítette meg a Kegyed számára kieszelt barátom, a Feszty.

Amit persze Róza, bár nem azonnal, de hamarosan észre is vett. Nem festem le a botránnyt, Nagyságos Asszonyom, most nem ötlöm ki az ezredvégi ünnepségeket látogató százezrek elé kiállított, az immár Ferenc Józsefünk színe elé is vitt panorámaképen trónoló színésznő szerető arcának skandalját, nem eszelem ki, miféle gyötrelmeket okozott Róza lelkében Árpádom még mindig szerelmes kezével összeforrt ecsetének öntudatlan elkalandozása.

Viszont kieszelek egy délutánt és éjszakát, amikor Árpádom, a körkép megfestése után sok évvel, megjelent vidéki városomban egy reprezentatív képkiállítására, ahol a polgármester és neje körül szerveződött hölgykoszorú nagy reverenciával adorálta. Rögtön láttam, hogy baj van. A daliás Árpádból csak a roncsa maradt; szakálla bozontos, tekintete bamba, túl sok szivarhamu szürkéllett örökösen hordott lila bársonykabátján. Bort kért a városkertben rendezett polgármesteri teázásnál, „a teát nem szeretem”, jelentette ki a megrökönyödött vidéki notabilitásoknak, és aztán hozatott még négy üveget, mely úgy folyt el, akárha száraz ajkú homokra lötyyintették volna. Képzelheti, Nagyságos Asszonyom. És ekkorra már a Herr Bürgermeister is belemelegedett, az asztalt csapkodta, és cigányt hozatott, kiadta a jelszót: „A levegő már hűvös. Gyerünk haza, pezsgőzni! *Direction – hôtel de ville!*” Mindenki a kocsikra, szekerekre hágott, közben a banda a Rákóczi-indulót húzta, de Árpádom félrevont: „*Hôtel de ville!* Neki már

nem is elég előkelő a városháza! De mi nem megyünk, *mon cher ami*, mutass nekem egy kies zöldvendéglőt; a nap lemenőben, a bor baráti, és beszélgetünk, beszélgetünk, barátom a lombok között.”

És szót tett követett, és csakhamar kieszeltem az Árpádnak való árnyas ivót; a sarokban négy cigány cincogott, és a korcsmárosom már rakta elénk és töltögette is a zöld szemű fehéret.

„Hát ez jó karcos. Ilyet Pesten nem kapni. Firenzében sem”, mondta Árpádom, és a székre vetette bársony festőkabátját. „A színekben lélek van, vad zajgás, a színek beszélnek hozzám, de a bor szintén diskurál, káprázik a szemem ilyenkor, és visszabeszélek a bornak, mert ez az igazi bor, aki visszaszólásra csigáz; és azt mondom neki: Te bor!, menj oda a cigányokhoz, lefetyeltesd föl magad, és aztán mondd meg nekik, hogy ordít a zenéjük, hajmereszt; halkan játsszanak, piano, pianissimo valami hallgató nótát, mondd nekik, te bor!” Aztán hallgattunk, a bor utazott bennünk, az alkony alászállt, csak a szivar varázsszeme parázslott a sötétben.

„Minek mentem én Firenzébe. Párisba. Londonba. Nem megy, tudhattam volna. Szegény Róza. A Jókai lánya! A Harmadik Róza! Az ágyamból húzta ki azt a másikat, rajtunk ütött a kis hotelszobámban, meztelenül zavarta ki a folyosóra, vizes törülközővel verte ki. A mesemondó lánya, aki nem is a lánya. Hú. Mindegy. Róza... derék... de az a másik, a színész nő szárnyakat adott nekem! Röpültem a vásznon. Figyelj, *mon vieux*, most tudományosan beszélek. A tudomány szerint szárnyak nélkül nem lehet röpködni. A bor is tudomány. De a Jókai lánya nem hagy röpködni. Nyesettek a szárnyaim, ide süss! A másik felbirizgálta a zenimet; szélesebb leszel, de persze csak akkor, ha van benned valami isteni, ha nincs benned semmi az isteniből, akkor csak barom vagy, állat maradsz, lefetyelő sejtakupac. Állat az ember vagy isten. Ami a kettő közt van, szemét! Nézd ezt az ócska vászondarabot. Mindig magamnál hordom. Egy kabar harcos hullájának arca. Róza festette. Látod, barátom, a nagy panorámaképből ennyi maradt. Cafatnyi szemét. Sírok, igen, jól látod. Siralomház vagyok, privát siralomház.” És aztán már csak a szivar izzó magja, a bokrok alján kapirgáló eső, odafönt meg a csillagok.

És most csókolom a kezét.

A megregulázott zseni

Ismét végigdőlve a kanapén, mélyen tisztelt Nagyságos Asszonyom, baráti halottaim tömegéből ezúttal is kiszemelek és felidézek egy nagyra törő, sokféle jeles tálentummal bíró, de aztán idegei és a vele ellenséges kor szövevényébe végzetesen belebonyolódó és ezáltal önmaga csapdájába hulló szellemi alakot, egy újabb életkontárt; kövessük együtt általam kieszelt sorsát most, Asszonyom, Kegyed és én, mindketten külön-külön ejtőzve a délutáni nyugszékünkön; magam csendes írószobámban, Kegyed pedig kertjében elandalodva, meleg ajkú virágai, mézes illatú barackfái társaságában, miközben a magasba pillantva nézi és érzi, hogyan vonul át halkán az égen az Idő.

Mert így akarom, tehát képzeletembe ötlük ama szellemalak, aki 1807-ben (vagy 1808-ban?) született a Mózes-hitű Bernstein családban, Fülöpként; aki csak 1843-ban (vagy 1842-ben?), Bécsben tért át az evangélikus hitre, és itt vette fel a Karl (olykor Carl), Hugo avagy Hugó Károly művésznevet; aki Pesten járt orvosi egyetemre, de Bécsben, illetve 1830-ban, netán 1829-ben, Varsóban (?) fejezte be végleg tanulmányait, ahová Ausztriából szökött át, hogy részt vegyen a lengyel szabadságharcban; aki a

bukás után orosz fogságba esett, de a kitörő kolerajárvány miatt megúsza a várható szibériai száműzetést, cserébe orvosként dolgozhatott a seregben; aki aztán osztrák konzuli közbenjárásra kiszabadult, visszatért Magyarországra, a *homeopathia* lelkes híve lett, a Lenkey család térsi birtokán háziorvoskodott, de miután kísérleti orvosságként két uradalmi tehenet lóbélfrással fertőzött meg, majd kínfakéreg adagolásával kezelte, és roppant tudományos érdeklődéssel várta az eredményeket, melyek aztán a tehenek üvöltős kínhalálában kulminálódtak, immár halott barátom a földesúri pallos és a paraszti furkósbot dupla dorgatóriuma elől lóhalálában menekült föl Pestre, ahonnan továbbszaladva meg sem állt Párisig, ahol a *homeopathia* alapító atyjánál, Samuel Hahnemann-nál lelt párfogást, aki a „*célebre hongrois champion*” néven vezette be divatos szalonjába, az itt nagy számban megjelenő politikai-társadalmi hírességek, valamint a színházi élet celebritásai közé.

És ekkor olybá tűnt, hogy minden a legjobb mederben folyik tovább. De akár korábban magyar tehenei, a most felidézett barátom ugyancsak végzetesen megfertőződött Párisban, mégpedig az emberi élet legkínzóbb és leginkább gyógyíthatatlan betegségével, a művészi, azon belül is az irodalmi becsvággal, és látva jórészt a színház világából kikerülő kezeltjeinek diadalrait a legkülönfélébb párisi deszkákon, úgy gondolta, hogy ő maga is képes a drámairodalom terén szerezni nem hervadó babért. Úgy képelem és írom most Önnek, Nagyságos Asszonyom, miközben átadom magam magánvizióimnak a kanapén, hogy a színészeket és operaénekeseket gyötrő gégebántalmakat és kínos bélgondokat jeles sikerrel kezelő hasonszenvi orvos hivatásában előbb kissé hebehurgya lett, majd kezdte elhanyagolni tanult szakmáját (pedig az nem kevés aranyat hozott akkor még bizonyára fényűző háztartásába), hogy szabad idejét és aztán már a praxis óráinak tetemes hányadát is előbb a könyvekben lefektetett színházi szabályok meglehetősen felületes búvárlásának, később pedig a tragikus történelmi téma megtalálásának, majd az általa ékesnek vélt alexandrinusokban történő kidolgozásának szentelje – őt felvonásban, lehetőleg valami ókori, azon belül is a klasszikus Rómában, netán Hellászban játszódó tragédiákban, *comme il faut*.

Úgy képelem most, Nagyságos Asszonyom, hogy Hugónk ekkor megtapasztalta a művészi teremtés összes kínját, de még inkább gyönyörét; mindig jól ápolt keze alól hetek leforgása alatt gördültek elő az olyan címeket viselő színművek, mint a *Rêve de Pompée*, a *Brutus és Lucrèce*, végül pedig, mintegy megkoronázásaként éjt nappallá tevő tartalmazásainak, az *Iliász* sajátos modorú befejezése: *L'Illiade finie*, mely csírájában már tartalmazza mindazon bizarr elemeket, melyek a későbbi alkotásait olyannyira jellemzik. De mindhiába ostromolta a színházművészet megreformálását célzó terveivel és befejezett, valamint félig befejezett darabjaival a párisi teátrumokat, mert míg a megbízható orvost tárt karokkal fogadták mind a nézőtéren, mind a színpalok mögötti világban, addig a drámaköltő és irodalmi próféta teljes ignorálásban részesült. Emez illúzióvesztéshez társult még, hogy neves protektora, Hahnemann mégsem volt képes tető alá hozni teljesen az ő elvei szerint működő kórházát, ahol Hugo Bernsteint, aki olykor Dr. Ego néven mutatkozott be a társaságban, vezető állás várta volna.

Csalódva a franciák világában, halotti barátom ekkor Németföldre távozott, egész pontosan a halas Hamburgba ment, de itt sem lelt nyugalmat, és Londonba utazott, aztán Berlinbe utazott, végül megint Hamburgba utazott, ahol kiadott egy verseskötetet a mi fülünknek roppantul hangzatos, de a maga korában egyáltalán nem kirívó *Sehnsuchtsklänge eines wandernden Hagestolzes* címen, amelyben megörökítette eddigi kalandjait, hogy aztán mindeme vándorlások után Bécsben telepedjen le, hogy ezúttal

a Burgtheatert ostromolja immár németül szerzett darabjaival, ezekkel a patetikusan történelmi szomorújátékokkal vagy a biedermeier ízlést kiszolgáló érzelmdús és példásan morális családi színművekkel, amelyekben a *pater familias* mindig feláldozza magát a becsület oltárán, de soha semmiféle sikert nem aratott, a lapok kigúnyolták, a színigazgatók letagadtatták magukat előtte, a kávéházban összesúgtak a háta mögött, később már nyíltan a szemébe nevettek a Grabenen – és ekkor ugyan hová máshova vezethetett volna innen az út, mint Magyarhonba, szülőföldjére, melynek nyelvét ekkor már egyáltalán nem beszélte?!

Ilyen és ehhez hasonló gondolatokat fogalmaztam meg vázlatul az Önnek küldendő következő levelémhez, Nagyságos Asszonyom, délutáni álmoként a kanapémon, írószobámban, amikor egy szakadozott öltözékű, rászáradt sárral terhes csizmájú, kezével a magyar és a francia nemzet trikolorjával hímzett ostort markoló, torzonborz kocsis pattant elém, egy névjegykártyát nyújtva felém, melyen lendületes betűkkel ez állt: „*Komm zu mir dringend, mein excellent ami, tout de suite! Jer és láss! Der Kutscher be van avatva. Járj loppal és tovább érsz!*”

Itt kell megjegyezmem, Nagyságos Asszonyom, hogy az arannyal gazdagon befuttatott *billet*-t egy nagy bundás medvével és izmos párduccal viaskodó férfiú illuminált képe díszítette, ki baljával lantot, jobbajával orvosi szikét markolt; zöldes fényű szeme fáklyaként izzott, dús szakálla rettenthetetlen elszántsággal lobogott a légtérben. Hogy e férfiban barátom vonásaira ismerhettem, azt talán nem is kell külön mondanom.

A kocsis cafatos öltözéke alapján valami silány gebe vontatta, lerobbant gyorsparasztra számítottam, de még a magam számára is nehezen kieszelhető meglepetés ért, Nagyságos Asszonyom, amikor a ház előtt pompás kétfogatú várt, fényesen csillogó szerelvénnyel ellátott, tágas delizsánsz, elejére két pompás kanca befogva, amelyek szinte viháncolva fogadták határozott léptű gazdájukat, aki széles mozdulattal már tártá is föl előttem az ajtót, és a következő pillanatban nekilódultunk, jómagam meg a kényelmes bőrülésen hanyatt vetődve, az öröm egy elfojthatatlan felkiáltásával konstatáltam, hogy az utasfülkében található lehajtható asztalkát minden földi jóval megrakta egy gondos kéz – eszerint, képzeletem megkönnyebbülten, barátom ismét visszatalált eredeti hivatásához, melyek megint meghozták számára a korábban elbitangolt aranyakat. A szerfölött hosszú utazás alatt – miközben kedvemre falatozhattam a lazacos szendvicsekből, kortyolhattam a jégbe hűtött pezsgőt, hogy végezetül a kedves villásreggelit egy zöld pettyes szivarral fokozzam a gyönyörök teljéig – alkalmam nyílt kiötlöni, miféle körülmények között láttam utoljára baráti halottamat.

Nyilván az eredetileg Párisban franciául írt, aztán németre önmaga által lefordított és Bécsben, valamint Hamburgban színpadi deszkákra nem vergődött, végül a magyarításban a *Bankár és báró* címet elnyert, három nap alatt mindössze három játszó személyt mozgató darabjának bemutatója kínálkozik legjobb alkalomnak, amikor is sikere fényében fűrődve ott állt a Nemzeti Színház büfijében, jobbájában *Clicquot* özvegye márkájú pezsgőt tartalmazó metszett pohár, haja *à la romantique* bodorítva, atlaszmellénye tucatnyi friss rózsával hímezve, széles, ugyanakkor kissé lenéző mosollyal biccentgetve a köré gyűlt hódolóknak. Nemrég a *Brutus és Lucretia* című drámával aratott, még korábban az *Egy magyar király* hozott alig csituló köztapsot, azaz minden oka megvolt az elégedettségre, hiszen röpké egy esztendő leforgása alatt szinte tökéletesen maga alá tiporta a magyar színházi életet, rabláncára fűzte a közönséget, leigázta a műbírálókat – legalábbis ezeket a szavakat használta, amikor a hidegbüfénél beszédbe elegyedtünk. Az élet császárának (*L'empereur de la vie!*) hitte magát, és egy sarokba félrevonva immár

konyakos szájú hagymázzal susogta fülembé: „Szigligeti pukkadozik, Shakespeare mellettem pusztá darabkagyáros, Goethe *ein Versemacher*, Molière az irigység nem képzelt betege. *Und so weiter*. Révbe értem. Most jön majd a *Világ színjátéka* és a *Bölcsök köve*. A bajszos magyarjaim nem tehetek mást ott a drámabírálati bizottmányban, mert noha bár el akarták buktatni tetralózsiam emez első két szakaszát, meg kellett hajolniuk a zsenialitásom előtt, már ki van tűzve jövőre a kettős premier, Lendvay játszódja majd Sanchót, a bohóczot, az irigy Jókai neje, Laborfalvi Róza Señorita Mirandolaként epe-dezend, et cetera.”

És mindez, noha hagymázás képzelődésnek tűnik ma már, akkor igaznak is látszott, Nagyságos Asszonyom. Halott barátomnak komoly sikere volt; bizonyos lapok, elsősorban az aulikus érzelmű német nyelvűek, alig tudták visszafogni elragadtatásukat: „Tollam csak superlativusokat ismer a mai napon; három személy, három nap, melyek egymást kölcsönösen vonzzák, és mégis annál messzebbre pattannak el egymástól, minél közelebb jönnek.” És Zerffi, a később besűgővá lett kalandor kritikus: „Ha Katona egykor legnagyobb dramatikuskunk volt, Hugo, ez igazi katona, e bátor csatár, messze-messze túlszárnyalá őt.”

De ha igaz, hogy a *Bankár és báró* cselekménye három nap alatt leperreg, akkor tán az is megemlíthetendő, hogy barátunk – ugye írhatom immár ily bizalmasan, Nagyságos Asszonyom?! – mindössze három napig tudta élvezni triumfálását. Mert a premier utáni második napon, a Bécsbe vezető hajóúton, amikor a fedélközben a különféle őt adoráló arisztokraták közt állva éppen a szivarját harapdáló Teleki grófnak adott tüzet, keserű pirulát kellett benyelnie, kezébe kapva a friss pesti sajtót, melynek egy jelentős részében arról cikkeztek, hogy bankárja és vele egy színpadi szőnyegen cseresznyéző bárója nem egyéb silány plágiumnál: a *sujet* Bésancourt vagy Bassancourt húsz éve megjelent novellájából vétetett, és az egész kidolgozás gyanúsán ismerős párja a hamburgi *Thalia-theater*hez hét éve Carl Bernstein név alatt, *Der Kaufmann von Marseille* címen benyújtott színműnek, mely az ottani *Dramenkommission* által „dilettáns!” felkiáltással elutasított! Még a kettőnk levelezése számára sem könnyű most kieszelnem, hogyan fogadhatta Hugó ezt a sokféle tekintetben megalapozott, de éppen általa nem cáfolható vádat, hiszen sokféle inkognitója folyamatos cserélgetése közepette már oly mértékben összegabalyodott, hogy aligha tudta volna elválasztani magában (és pláne a nyilvánosság előtt) a maszkák önmagával mint Kieszelt Énnel azonos alakjait. Lebányászni egészen a Valóságos Énig, az igazi, az immár oszthatatlan Énig – no, ez lett volna a feladat, de éppen ezt nem oldhatta meg barátunk, és kieszelt levelezésünkben nem oldhatom meg én sem, lássa be, Nagyságos Asszonyom.

Mindezt most is élénken látom magam előtt, és festem le kegyednek a kanapén, éppen úgy, ahogy a meghökkentően hosszú kocsúton láttam és elképzelttem, amikor végre megérkeztünk úti célunkba. De kiszállva mozgó szeréből minő meglepetéssel vehettem tudomásul, hogy az épület, mely előtt a fogat megállt, nagyjából három utcasaroknyira feküdt szálláshelyemtől, noha a pompás lovakkal legalább fél órán keresztül kocsikáztunk a városon át! És csak nőttön-nőtt a megrökönyödésem, amikor láttam, hogy a *Zöld Macska* fogadó előtt állunk, mely kieszelésem szerint az utóbbi időben rossz hírbe keveredett, noha egykor igen delikát vendégház hírében állott, melynek nyoma-it – ugyan romokban – de még ma is őrizte az utcai frontra hatalmas, bár erősen porpázmás üvegablakokkal nyíló kávéház. A bejáratnál tarkán pingált plakát ütötte arcon az arra járó:

**Kukoricza Jancsi Második Lakodalma, avagy a Fordított Pokol.
Sorsdöntő magyar tragédia szünet nélkül.**

**Előadja sans souffleur, egy szál maga, mindössze Armand, der Lakai
zenei kíséretével:**

**HUGÓ KÁROLY, a magyar Homérosz, Párisban és Milánóban bejegyzett
kantomikus és kozmopoéta, továbbá tenorkirály.**

A bíborvörös selyemtapéta megszakadozott, az egykor tojásbéjű falak színét sötétebbre pácolta a számtalan régi vendég szivar- és pipafüstje; még imperátorian terpeszkedtek a bőrfotelek, de már felhasadozott üléssel, szálkásra marjult karfákkal; a kovácsoltvas lábú asztalok márványlapja megtöredezett, a padlót borító perzsák kirojtosodtak, kávé- és borfoltok pettyezték mintáikat, a részben hasadt, aranykeretes tükrök színén elmaszatolt poloskatetemek vöröse, miközben a régen takarított sarkokban olykor megvillant pár kóbor, egerekre hajtó és a legkevésbé sem képzeletbeli macska sárgás szeme. De mindemellett úgy képelem, hogy még ültek vendégek ezeknél az asztaloknál, e légyiszkos tükrök alatt; igaz, kevésbé nobilesak, mint hajdanán, most nem annyira az arisztokrata közönség foglalt helyet a falat szegélyező kárpitozott díványokon, nem francia avagy német szó röppent a rézlapokkal gazdagon kivert pénztárgép mögött trónoló, papagájtollas frizurájú, kebles és szépségtapaszos kasszírón felé, de sokkal inkább a város középosztálybéli tagjainak magyar szava hallatszott, ügyvédeké, zsidó tőzséreké, orvosoké, akik esténként színesen elegyedtek össze a bohémebb elemét képviselő alakokkal; zsnaliszták itták kapucínertüket, kisfröccsüket, önjelölt költők görnyedtek kézírataik fölé, a már szinte félvilági körökhöz tartozó, egykor tündöklő primadonnák, drámai szendék, sőt masamódok vagy egyenesen kiscselédek lesték most a bejáratot valamely frissen érkező hódoló reményében; a háttérben halk zongoraszó a valamikor cigány hangászkar helyett, és a zsúfolt helyiségben a levegőt szinte hasítani kellett, hogy a kocsis határozott léptei mögött áthatoljak a mindent zsíros párával betöltő étel- és dohánypárában. Úgy képelem el most Önnek, Nagyságos Asszonyom, hogy a loncsos szolga az emeletre kalauzolt, majd feltárva az egyik faragott díszekkel ellátott ajtót, egy hatalmas *anti-chambre*-on át gazdjára lakásába, nem, azt kell mondanom, *lakosztályába* vezetett.

Úgy eszeltem ki, hogy nem túlzok e szóval, Nagyságos Asszonyom, mert az egész első emeletet (*piano nobile*, ahogy Hugó barátom emlegette) lefoglalta barátom háztartása; az egykor oly nobile szálló itt még majdnem teljes pompájában ragyogott, és a dolgozószobában, római fejeket mímelő mellszobrok és történelmi jeleneteket ábrázoló festmények között, egy hófehér szibériai medvebőrön elheverve, klasszikus görög lantot utánzó gitárja húrjait hangolva a régi Bernstein Fülöp, alias Dr. Ego, alias Philippe Bernstein, alias Carl vagy Karl Hugo, alias Hugo Charles, azaz mostani levelem hőse, Hugó Károly fogadott, aki látásomra felpattant, hangszerét a kocsisa kezébe nyomta, és appasszionátus hévvel keblére vont.

– Ahh, barátom, *welche Wonne*, gyönyörölni látni újra! Mennyi év után!

Vingt ans! Micsoda találkozás! De te jó ómen jelentesz *für mich*, mert amikor *dernière fois* láttalak is Pesten, akkor is a sikeristennő rózsaujja birizgálta homoklokom, és most is a legnagyobb siker előtt örvendek vagy örvendenek? Nem tudom, *mon cher*, a magyarat kissé elfelejtetem. De így jár az, aki három nyelven is bírja a drámai gépezetet, aki háromcsóvás kométa, háromnyelvű Cerberus, három múzsa szolgája és egyben ura, ahogy egy francia kritikusom írta *damals*.

De csak szóban kopott meg a magyar! Írásban még most is fenséges jambusokra képes, emlékszel tán az *Ein Ungarkönig* szívréndítő soraira: „Melyik fogná keresni csintalan / Csinos csinom verescsikos mentéje / Alatt egy hős Hunyad komoly szívét”?! És ezt akarta kitörölni Egressy, mondva mondván, egy értelmetlenség, egy marhaság, *ein Unsinn!* Hát volt ökelméje a szamárnak *Esel, n'est-ce pas?*! Majd megmondom neki, mit töröljön ki és mivel! De jaj lesz nekijük. Nézd ide, *mon excellent ami*, itt az új lapom, tied az első numera, frissen szaladt ki a présgép alól, a *Fuchtel*, a pallos, a fütykös, a furkósbot, te így mondd magyarul, ugye? Lesújt rájuk a pallosom, lecsap a fütykös furkósbot rájuk, számlám kiegyenlített lett léssen a betűgyilkos magyar nációval. Mert nincs még egy náció a földön, mely ily mostohán taszítja melléről el zsenijeit!

Szólt, azzal a kezembe nyomott egy nagyalakú, nagyrészt német, pár oldalán azonban magyar nyelvű újságot: *Die Fuchtel des Dictators der Civilization, Für Alle und über Alles, A civilizáció diktátorának pallosa, mindenkinek és mindenről*, mely címlapján a névjegyről már korábban megismert acélmetszetet viselte. De én a lap helyett barátom arcvonásait tanulmányoztam lopva.

Az eltelt, meglehet, valóban húsz év alatt nem sokat változott. Persze valahai varjúfekete hajába vegyült már pár ezüstös hajszál, szakálla is kissé ősziestbe csavarodott, de egészében a régi barát volt, ráadásul az idők során növesztett hetyke *embonpoint*, mely semmi rokonságot volt hajlandó vállalni a kávéházban időző csacsihasú egzisztenciák magyaros potrohával, inkább előnyére vált Hugónknak, hiszen tekintélyt, mi több, dignitást kölcsönzött. Öltözéke, vagyis bő, betyáros szabású gatyája, nemzetiszínűre mázolt lajbija, piros szattyánbőr rámás csizmája, a fejébe csapott pörge kalap tagadhatatlanul némi túlzottan unikális megjelenést adott figurájának, de egészében mégsem volt zavaró, legalábbis így gondolom most e levélben. Mert ami régen is vonzó, mi több, delejes hatású volt, az ezúttal is megtette a magáét: lázas sebességgel forgó szemalmainak sárgászöld démonikusággal villogó tekintete, benne tagadhatatlanul a téboly fénye, de éppúgy a művészi megszállottságé is, mely nélkül, ezt képzelem és vallom, Nagyságos Asszonyom, nem létezhetik esztétikai fogantatás és szülés, különösképpen a szépművészet terén nem, amelyben a nemző hím és a kisdedet kihordó szülőanya egy és azonos személy, mint tudjuk.

– *Aber zur Sache*, a tárgyalásra! Azért kérételek ide, mert néminemű segítséged kell, apró feladat, de fontos. És bizalmas nagyon, én meg nem bízhatom immár senkiben, de benned vakon. *Immerhin je crois, mon Armand* remekül viselkedett? *Excellent* hajtó, nemde? Kicsit hosszút volt az út? De nem követtek, ugye? *Ach, vraiment*, Armand nagyon ügyes az ilyesemben, több nyelven hajt, *mon cher*, németül, magyarul, olaszul és franciául kocsizik a lóval, és még képes ellátni a *musikalische Begleitung*ot is az előadásban, gitáron, népies furulán és klavíron. Majd látni fogod hamarosan.

De kérdezd magadban te, mire ezek a... ezek a *précautiones, wie sagt man, Vorsichtsmaßregeln*, jajjaja, jól mondasz, ezek a bizonyossági óvintézkedések? Hah! Te tudatlan vagyol. Mert üldöznek, barátom, *je suis un* bekerített ember. De óvom magam, ide süssél! – mondotta halotti barátaim eme legkuriózusabbak, Nagyságos Asszonyom, azzal félrerántotta borjúszájú ingét, és látni engedte meglepően izmos mellkasát, melyen fényes páncélsodrony feszült, rácsapott a lövés- és szúrásbiztos acélra, utána meg egy tágas bőrpamlagra vetette magát, engem lenyomott egy karszékre, és intett a háttérben az egyik szobornak szoborként támaszkodó Armand-nak, hogy töltsen tele poharunkat. A meghökkenéstől egy szót sem bírtam kinyögni, amit persze Hugónk a maga módján értelmezett, és újabb szóáradatot engedett útjára, melynek hínáros tartalma mellett

külön érdekességet adott, hogy egyre jobban úrrá lett a német és francia mellett harmadik anyanyelvén, melyet a sokféle vándorlás közben fokozatosan elhagyott, majd szinte teljesen elfelejtett, de amely most, így eszeltem ki, egyre biztosabb mederben hömpölygött elő valahonnan a lélek mélyebb bugyraiból.

– Most persze tátott marad ajkad, *mais je suppose*, nem a bortól, mely 54-es *Cheval Blanc*, a legkiválóbb bordói egyenesen III. Napóleon pincészetéből, mellyel maga a császár ajándékozott meg kárpótolandusz gyötrelmeimet. Tétélezed fel, hogy ugyan ki akarna árthatni *gegen mich*, az orvosnak vagy a múzsa szolgálatába szegődött dramatikusknak, lírai Énnek?! Senki, nyilván. Mondod te. De ellenben tévedel. Tudnod kell, *mein Freund*, hogy Poroszföldön, az esős és cudarul szeles Berlinben, ahol a teátrumi direktorok egyre és másokra utasították vice versa darabjaimat, melyek egy részét még franc földön szerzém, másikat már Pesten, amikor is utoljára láttuk egymást, ha jól emlékezem. Szó, ami száz, egyre-másra kerültem hajbakapásra a mindenféle állami színházintendánsokkal, arisztokrata cenzorokkal, vagyis a tökéletesen dilettáns söpredekkel, míg végül megsokalltam a dolgot, és ebben a kötetben, melyet most a kezembe nyomok, az eredetileg franciául szerzett *Rettenetes emlékiratok* negyedik kötetében, mely a *Megregulázott zseni, avagy az Isteni pária* címet viseli, leszámoltam a porosz királyi családdal, mégpedig rádixig menően, azaz gyökeresen, melynek sora felségsértési pör lett, felette csiklandós dolog, mely korántsem tréfaként örökös várfogsággal fenyegetett, nehéz vassal, kurtára mérve, és amelyből csak úgy tudtam kivágni magam, hogy örültnék adám elő a magam személyét a policáj szemé előtt, így aztán pár hétre elmetébolydába zárattak, megvizsgáltak keresztül és kasul, de végül hagytak szabadon eltávozni, és én ismét a fényes Párisom mellett döntöttem. Hah! Minő gyönyörrel csaptam be ezeket a nyársat nyelt polgár poroszokat! Ha tudnád! Ezeket a császárszakállas elmeszaglászokat! Én mint örült? Hát lehetséges ennél nagyobb örülség?! Én, aki előtt fél Európa a lába előtt hevert és heverni fog immár Pesten is! Én, aki a szellem koronázatlan fejedelme vagyok három nyelven is? És mégis elhitték, és *Größenwahnsinnigkeit* néven, azaz nagyzási tévhóbort titulussal törzskönyveztek színlelt szellemi zűrzavaromat. De hiszen tudod, és nemsokára látod is, milyen nagyszerű színművész vagyok. Nem volt nehéz előadnom neked a magam mélakóros Hamletjét. De te csak hallgass egyelőre, és csak poharazgassál, Armand tölts, nekem vigyáznom kell a hangomra, este, azaz kiszáradtatva, fellépés, gondolom, láttad a plakátot? Persze csak mértékkel élvezd ezen isteni nedűt, mert diónüszösi lendülettel lerészegedni, velem egyetemben majd csak az előadás után szabad neked, mert amit kérendő leszek tőled, az nagy figyelmet követel, de csak szép sorjában. Most folytatnám beszámolómat.

Szóval Berlinből Párisba vándoroltam, ahol sikerült ismét beindítanom orvosi praxisomat. Főként az operában tevékenykedtem, de gondolhatod, hogy a poroszok ide is utánam nyúltak, talán mert rádöbbsz, hogy egy makkegészségű elmét tituláltak zavarodottnak, ráadásul most már dramatikusként is foglalkoztattak volna, de orruk ettől fokhagymázat kapott volna, gondolhatod? Lényeg, hogy ezek a porosz aktagiliszták, a Párisban regnáló olasz tenoristatruppallal, mindenféle Tagliavinivel, Lanzával, Chiellinivel, Montolivióval, Giovincóval és egyéb nápolyi meg palermói illetőségű *soi-disant* hangfenoménokkal, akik megirigyelték mesebeli hangomat, melyet hamarosan te is élvezhetni fogsz, szóval a németek ezekkel a csepűt rágó üvöltőgépekkel komplottra lépve meg akartak gyilkoltatni, mégpedig éppen akkor, amikor III. Napóleon császáruk az isteni Rossini *Guillaume Tell* című operáját volt meglátogatandó a Grand Operában, melyben Arnold szerepét hamarosan a te alázatos szolgálódnak kellett volna átvennie egy talján *sogeannter* tenorfenoméntól, letaszítva ezzel dalszínházi trónjáról a bitorlót. De

ezt már nem tűrhették ezek a gargarizáló csepűrágók. Végső elvetemülésükben durrancsot, azaz bombát készítettek ellenem, hogy felrobbantva azt, megakadályozzák hamarosan bekövetkező tenorikus és tektonikus erejű triumfálásomat, ráadásul e vakmerő merényt a császár ellen irányuló politikai támadásnak álcázták, hogy ekként terelve el rólam a közfigyelmet, kikerüljék az igazat szolgáltatás bosszuló kezét! Egyszóval minden, amit a merényleti attakról hallottál, az csaleszme, *mon ami*. Kórusban hazudnak az újságok, barátom, és hintik a port zsákszámra! Ugyanis a gyilkos gyúanyagot és robbanótöltecset nem a császárnak, hanem nekem szánták! Aki hamarosan megtudva üldöztetéseimet, azonnal magához kéretett, és ezzel a láda bordóival, valamint egy *Louis d'orokkal* degeszre tömött erszénnyel adta hírét együttérzésének, mindössze annyit kért cserébe, hogy mihamarabb távozzam a francia metropolisból, a további nemzetközi félreértéseket elkerülendő. Barátom, ha láttad volna! A meg hatásig szívrengető jelenet volt – akárha egyik bécsi darabomból! A császár egy könnyet morzsolt el szemhéja alatt, amikor a Louvre egyik különtermében fogadva útjára bocsátott. De mennem kellett, hiszen ez a sorsom, ez osztályrészem, az üldöztetés, mint amannak a másiknak a kereszten. A művészet Krisztusa vagyok, *un autre juif errant*, egy másik bolygó zsidó, aki most ismét megtért a fekete Magyarhonba, nem levén máshol asylumot! Párisból való ideutazásom előtt jól írtam neked címzett és még ma is kívülről tudott levelemben, amely azonban *inconnu* felirattal visszajött: „Egyedül állék, elleneim irigyelnek, barátaim szánakozának rajtam; mindenektől elhagyatva, segély és vagyon nélkül állék, minthogy nemcsak életem módomat fel kelle áldoznom, hogy elhanyagolt anyanyelvem buzgó tanulására adhassam öreg fejem, hanem csekély megspórolt pénzecskémet is rá kellett szánnom honomérti tervem kivitelére, remélve, hogy nem csapódik be előttem a nemzeti templom ajtaja, s legméltányosabb elvárásaim magasából nem rángattatom le ismét a pannon mocsárba, hol a békétlen békák a megcsalt csalogányt egykor megrágalmazták és elnémították anyái nyelvén.”

Kurz und gut: pár hete itt termettem, barátom; a császár pénzén és a napokban végre kézhez vett szerény atyai örökségem segélyével kibéreltem e művészetemhez és személyiségem nobilitásához részben méltó lakhelyet, hogy előkészítsem drámai bemutatkozásomat a magyar közönség előtt. Ám ezzel még nem húztuk ki a porosz-talján *complice* méregfogát! Mert mivel csúfos fiaskót vallottak, még itt, Pesten sem tettek le arról, hogy vesztetre törjenek! Úton-útfélen tapasztalom, hogy vadidegenek az arcomba bámulnak, összesúgnak, amikor azt hiszik, nem látom őket, vagy leskelődnek, amikor a fogadóban szerény vacsorámat költöm el, görög tógámban, Armand barátom gitárkíséretével, és még olykor fel is kacagnak hangosan, ha azt hiszik, halltávolon kívül vannak. *Je suis un* keresett ember, barátom. Szóval ezért a kacifántos kocsiút, ezért a páncéling, *mon cher!* Most hát mindent tudsz. Ez dióhajban történetem.

De azért ne hidd, hogy megrettentem, hogy eltántorodtam művészetem gyakorlásától, és hogy nem adom meg bajszos magyarjaimnak vagy az üldöző poroszoknak és olaszoknak az irigységüket egekig csigázó méregpirulát. Ha nem kellek Európa nagy intendánsainak, úgy is jó, majd fellépek egyedül a magam intendatúrája alatt. A színház ott van, ahol én vagyok – ez lett újabban jelszavam. Ha nincs számomra és drámai hőseimnek épület, majd építék én magamnak és nekik, járjak a világban bárhol is. Vándorútjaim során kifejlesztettem egy egyedülálló műfajt, a pantomimikát vagy kantomimikát, és most ezt prezentálom odalenti kávéházban, így terjesztve némi kultúrát ebben a sivatagban. Mert a sivatag nőttön-nő, barátom, nő és nő; hamarosan nem lesz más Európa, mint egy ásító porsivatag.

legyezővel, alsószoknyákkal és kalpagokkal a kezünkben elindultunk lefelé, magam a lehető legbaljósabb előérzetekkel, míg Armand és Hugó olyan járással, olyan büszkén hordott fővel, akárha a Paradicsom kapuja felé lépegetnének. És balsejtelmeim sajnos nem csaptak be, Nagyságos Asszonyom. Ugyanis a korábbi, a lecsúsztottsága mellett is erősen temperált középosztálybeli társaságnak immár nyoma sem volt a kávéházi teremben; az asztalokat, a szála szélére húzott padokat a plebsz nyomorúságosabb tagjai, túlpirosított ajkú dajnáknak, szabadságos katonának, állásukból kipenderített facér munkások foglalták el, olcsó sör és fröccs, valamint kapadohány és fokhagymás pirítós szaga érzett, a nehéz emberi gigőzölges fullasztóvá tette a levegőt. Amikor megjelentünk az előkészített kis színpad hátterében, harsány hangok szakították át a termet: – Gyerünk, Karcsi, adj nekik! Huhúú! Huhogj, Hugó! Ne sajnáld!

– Kérlek, hagyj fel a kísérlettel! Most még méltósággal retirálhatsz! Halaszd el az előadást! – sügtam oda kétségbeesetten mindenre elszánt barátomnak, aki csak kacagott, és visszasuttogta: – Ugyan már, mindez szűnyogcsípés! Ha láttad volna, mi volt Padovában! A taljánok! Na, azok aztán tudnak kifütyülni! Sebaj. Mert majd szétnyílnak előttem, mint Mózes népe előtt a tenger! Foglald el a helyet az első sorban, te meg, Armand, ülj a klaviatúrához! Én soha nem retirálok! Hogyisne! Hogy a porosz, a talján meg az az izzadt lábú szász, az a bognár dörszölje a tenyerét!?! *A la bonheur!*

Nem volt mit tenni. Armand intett a kocsmárosnak, mire a terem kissé elsötétült, és a zongora mély húrjainak baljós tremolója mellett, a koszlott, pár lepedőből összeférelt függöny előtt megjelent barátom, kezében lantot formázó gitárja, fejére valami sapkafélét húzott, melyből erős agancs tört a terem mennyezete felé. És mélyen bűgő hangon ezeket a sorokat intónálta:

Mesés állat vagyok, a beszélő bika,
A magyar állatoknak legnagyobbika.
Én mondom el nektek, hogy esett a csoda,
Bizton megbánja az, ki most nem figyel oda.

Koppány pogány, a Pokolnak fejedelme,
Iluschkát vágyja bírni a bestia lelke!
De már jön is Jancsi, a szerelem tüzével,
Hideget olvaszni választott szüzével.

E bevezető szavak után, melyekre teljes csend borult a teremre, eltűnt a függöny mögött, mely Armand hathatós rángatása mellett kisvártatva valahogy felbicegett, és barátom, letéve a Csodaszarvas maszkját, ekkor már a cifra szűrt, pörge kalapot és bő szárú betyárgatyát viselő Jancsi daliás alakjában peckeskedett, miközben Armand valami parasztdalt fűjdogált a furulyáján:

Minő jéghideg rögökön lábam most tapod!
Vajh mikor derül fel ismét elsüllyedt napod!?!
Ez Koppány jószága, a fordított pokol,
Ám a zord bűnösöknek mennyei akol.
Iluschkámat látni jöttem én el ide,
Aki tudja, hol jár, mondja meg izibe!

Meg kell vallanom, Nagyságos Asszonyom, hogy ekkor már én is megnyugodtam, egy-két apró kényszerű kisegítésemről eltekintve, az előadás a lehető legsimább síneken gördült tova, a publikum, akár egy mágus által megbabonázva, leste a megszállottként ágáló, minden szerepét a fehérizzásig átélő Hugót, aki a két Toldi, Búvár Kund, Vak Bottyán, Vajk, Szent István és Árpád-házi Szent Erzsébet és Mátyás özvegyének ábrázolása után, nagyjából másfél óra elteltével, éppen a szemérmes Iluschka alakjában negédeskedett, kacéran megemelve bő szárú gatyáját, megvillantva izmos bokáját, miközben kezével a szőke parókája fürtjeit csavargatta, határozottan dacolva a háttérben barátom lelki szemei előtt fellépő bozontos Koppánnyal:

Nem adom a szívem vad bajszerű pogánynak,
Coki, vissza, vitéz, balrésze anyádnak!
Nem vagyok én tejjel-mézzel folyó cicus,
Lelkem ura Jancsi, a magyar Kuko...

Ám itt elakadt, nem tudta folytatni, ajka dadogásba torzult, és egyre csak ezt pergette kidülledt szemmel, izzadákos homlokkal: – a Kuko... a Kuko... a Kuko...

Képzelteti, Nagyságos Asszonyom, minő derülségére és elszörnyedésére vált ez a publikumnak. Többen felugráltak a helyükről, mások odakiabáltak a színpadra: – Kuko, Kuko, Kukorikúúú! Kukó, Hugó, Kukurikúúú!

Magam megpróbáltam még utoljára süggni, és a növekvő hangorkánban egyre hangosabban sügtam, majd végül már szinte üvöltöttem az elakadt szót befejező: „...ricus, ...ricus, ...ricus” hangsort, de legkedvesebb életkontárom, Hugóm már valahol messze járt, tekintete ködképekkel telt, aztán hirtelen hátrahanyatlott, és teljes testhosszában végigvágódott a padlaton. Odaugrottam hozzá, fölébe hajoltam, és mint valami elromlott automata egyre csak ismételttem: – Ricus, ricus, ricus! Ekkor már mindenki állt a teremben, és a résekből előbúvó macskákkal együtt a kőpadra vált színpad felé tolongott, miközben Armand, tövig nyomva a pedált, kétségbeesetten verte a zongorát. Barátom tekintete most hirtelen földi fényekkel telítődött, magához jött, és egészen köznapi hangon így szólt hozzám: – Ricus!?! Magyar Jancsi, a Kukoricus?! Ezt írtam volna? Tényleg? Úristen! Micsoda marhaság!

Keserűen fölnevetett. Tekintete kitisztult. De amikor észrevette, hogy a közönség köréje gyűlik, és kandi szemmel lesi minden mozdulatát és szavát, szeme ismét túlvilágiasra vált, ajkán vérhab jelent meg, tekintete egyre révültebbre változott, végül megtört, feje nagyot koppant a padlón, és ennyit hörgött búcsúzóként: – Ach, barátim, hallom a pallost suhanni szellemszárnyakon. Furkósbotom immár a magam fejére hull. Barátom! Vedd utolsó színpadi végszóm! Mondd meg a jó magyarjaimnak, hogy boldog életem volt. – Azzal rángott még egyet, aztán kinyúlt, és némán túrta, hogy a Természet ráüsse végső pecsétjét. Művész volt, Nagyságos Asszonyom, a legmagasabb polc lakójának szánta önmagát, de elbukott.

És most csókolom a kezét.

Dobai Lili

HOL VANNAK HOVÁ

lesznek azok a gondolatok amiket nem
mondanak ki az emberek de nagyon is
gondolnak jártukban-keltükben miközben
terheket cipelve mennek az utcán vagy a
boltokat járkálva lesietnek a lépcsőn vagy
felszállnak a villamosra vonatra vagy süteményt
vesznek a cukrászdában vagy éppen cipőt
próbálnak vagy éppen akkor amikor nem csinálnak
semmit miket gondolnak akkor vajon amikor
látszólag semmittevők mégis ezernyi
gondolat cikázik át rajtuk lehet hogy
nem is a fejükben hanem a szívükben vagy
valahol máshol bennük mélyen és
honnan jönnek hová lesznek ki viszi-hozza őket
ezeket a gondolatokat ki tartja őket számon ha
egyáltalán gondja van rájuk valakinek talán az
angyaloknak ahogy régen tudták és hitték is hogy
minden gondolat általuk jön száll le jut el
hozzánk ők hozzák-viszik őket és számba veszik
azért hírvivők-hírhozók ők angelusok de vajon
tényleg így van-e mondd meg kérlek
vajon tényleg
igaz-e

A KÖLTÉSZETRŐL

általában nem kell
gondolni semmit és valamit
sem ahhoz hogy verset lehessen olvasni
vagy írni szavak kellene hozzá jó
sok különféle szó amiket összerak a
gondolat vagy félbehagy tovább
gondolásra a költészetről lehet
vélekedni mindenféle és bármiféle
módon de egy vers élvezetéhez nem
kell vélemény csupán hagyni a

hatást elengedettnek lenni a
szavak zsongására a költészet nem
kér és nem követel egy
vers azonban lakot vehet otthont
találhat a szívben úgy hogy
nem mered újára engedni többé a
költészetet nem lehet megvenni
mert értéke felbecsülhetetlen
még ha úgy tűnik értéktelen
akkor is akkor sem
tudhatod nem menti-e majd meg
egy verssor vagy egy versből odavillanó
szó egyszer majd váratlanul az
életed

Novák Éva

KÖSZÖNET

Douglas Dunn versét olvasom az első világháborúról.
Sírok. Már csupán szüleim nemzedéke szerint
nem vagyok öreg, pedig hát nincs
öreg, öregebb, legöregebb,
egy bizonyos koron túl (nem merülök kínos részletekbe),
nincs más, csak brutálisan öreg,
aki nem kortársa másnak, mint a valaha élt összes öregnek.
És tudom azt is, hogy az öregek szeme kiszárad,
az egykor elsírt könnyek felhőkké tömörödtek,
valahol, valamikor eleredtek,
az óceánok így tágulnak egyre.
És tudom azt is, hogy az öregek szíve megkeményedik,
felismerhetetlen tárgyként zörög
csikorogva görbülő bordák ketrecében.
Csoda történhetett tehát.
Köszönöm neked huszadik század emlékeidet,
mert újra és újra felkavarnak és elfelejthetem öregségemet.
Köszönöm, Douglas Dunn.

EL

Ez a város néha már temetőnek látszik,
hirtelen lett tele háznyi sírkövekkel,
világ körüli útról visszatekergő,
megfáradtan is riasztó szellemekkel, és nekem
ilyenkor támad beszélgetni kedvem
élőkről, holtakról, életről, halálról,
akárkivel, akárhogyan, csak máshol.

Julian Barnes

HÁZASSÁGVONALAK

Vallasek Júlia fordítása

A Twin Otter kisgép csak félig volt tele, amikor Glasgow-ban felszállt: néhány hazatérő szigetlakó, pár korai turista, túrabakancsban, hátizsákkal. Jó egy órán keresztül a felhők felett repültek. Aztán ereszkedni kezdtek, és alattuk feltűntek a sziget partvonalának kirakós darabjai. Mindig szerette ezt a pillanatot. A hegyfokot, a Traigh Eaist, a hosszú, atlanti partot, a nagy, fehér nyaralót, amely rituálisan megrázkódott, majd a Traigh Mhór fényes, lapos síkjának közeledését. A nyári hónapok alatt az ember általában számíthatott arra, hogy valami okoskodó, szárazföldi hang, talán, hogy barátnőjének imponáljon, túlkiabálja a propellerek zúgását: „A világ egyetlen tengerparti kereskedelmi leszállópályája!” Az évek során azonban elnézővé vált. Ez is része lett az ideutazás rítusainak.

Nagy zökkenéssel landoltak a kagylókkal borított parton, vízszugár fröccsent a szárnyak között, miközben sekély pocsolóáron gurultak át. A gép ezután bekanyarodott a terminálként szolgáló kis épület felé, és nemsokára a roskatag fémlépcsőkön lépkedtek lefele a partra. Utánfutós traktor várakozott, hogy pár méterrel odébb vigye csomagjaikat a nedves cementdarabhoz, amely reptéri futószalagként szolgált. Csomagjaikat, csomagjaikat: tudta, hogy meg kell szoknia az egyes szám használatát. Ezentúl ez lesz élete nyelvtana.

Calum várt rá, átnézett a válla felett, a többi utast fürkészte. Ugyanaz a vékonydon-gájú, szürke figura, zöld viharkabátban, aki minden évben fogadta őket. Calum lévén, nem kérdezett semmit, várt. Valami bensőséges távolságtartással ismerték egymást már vagy húsz éve. Most ez a megszokás, ez az ismétlődés és minden, ami benne volt, megszakadt.

Miközben a furgon az egysávos úton döcögött, és udvariasan kivárta az átkelő gyalogosokat, elmondta Calumnak a történetet, amelyet már kifulladásig ismételtgetett. A hirtelen fáradtságot, a zavarossá váló írást, vérvizsgálatokat, ekográfvizsgálatot, kór-

házakat és újabb kórházakat, az elfekvőt. Az egész folyamat gyorsaságát, az események kegyetlen trappolását. Könnyek nélkül, semleges hangon beszélt, mintha mindez valaki mással esett volna meg. Egyelőre nem tudott másképpen beszélni erről.

Kint, a sötét kőből rakott ház mellett Calum behúzza a keziféket.

– Isten nyugtassa – mondta csendesen, és bevitte a táskát.

Amikor először jöttek a szigetre, még nem voltak házások. A nő ujján jegygyűrűt viselt, engedményként... minek is? Annak, amit a szigetlakók erkölcsiségéről képzeltek? Ettől egyszerre érezték magukat felsőbbrendűnek és álszentnek. Calum és Flora házában kapott vendégszobájuk fala fehérre volt meszelve, az ablakukból a tengerparti síkságon át a Beinn Mhartin meredek gerincére lehetett látni. Első éjszaka felfedezték, hogy az ágy rugói keservesen tiltakoznak minden olyan tevékenység ellen, amely hevesebb mozgást igényel, mint amely a nyugodt gyermeknemzéshez szükséges. Komikus módon korlátozva érezték magukat. Szigeti szex, így nevezték, miközben egymás vállába kuncoztak csendesen.

Új látcsöveket vett erre a kirándulásra. A sziget belsejében pacsirták, kenderikék, hantmadarak és barázdabillegetők éltek. A parton bíbicek és parlagi pipiskék. Leginkább a tengeri madarakat szerette, a kormoránokat és szulákat, a bóbitás kormoránt és sirályhojszát. Számos békés, nedves fenekű órát töltött sziklák tetején ücsörögve, míg hüvelyk- és nagyujja finoman fókuszba hozta kavargó merüléseiket, szárnyaló függetlenségüket. A sirályhojszák voltak a kedvencei. Ezek a madarak egész életüket tengeren töltik, csak fészkelni jönnek ki a partra. Egyetlen tojást raknak, felnevelik a fiókát, majd visszatérnek a tengerre, siklanak a habok felett, magasba emelkednek a légáramlatokban, és önmaguk lehetnek.

A nő jobban szerette a virágokat, mint a madarakat. Istác, csörgő kakascímer, bükköny, nőszirm. És még volt valami, amit, ha jól emlékszik, „öngyógyítónak” is neveztek. Idáig terjedt a tudása és az emlékezete. A nő sosem tépett le egyetlen szál virágot, sem itt, sem máshol. Azt szokta mondani, aki letép egy virágot, sietteti annak halálát. Még a vázák látványát is utálta. A többi beteg a kórházban, mikor látták, hogy az ágya mellett üres a fémszekrény, azt hitték, nemtörődöm barátai vannak, és mindegyre neki akarták adni a felesleges virágcsokraikat. Így ment ez mindaddig, amíg saját szobát nem kapott.

Az első évben Calum körbevitte őket a szigeten. Egy délután, a parton, ahol borotvakagylókat szokott ásni, elnézett a messzeségbe, és mintha csak a tengerhez beszélne, azt mondta:

– Tudják, a nagyszüleim egyszerű nyilatkozattal házasodtak össze. A régi időkben csak ennyire volt szükség. Nyilatkozatra és beleegyezésre. Újholdkor, dagálykor házasodtak, mert az szerencsét hoz. A lakodalom után pedig egy durva matrac várt rájuk valamelyik melléképület padlóján. Az első éjszakára. Hogy alázatban kezdjék a házasságot.

– Nahát, Calum, ez csodálatos – mondta a nő. Ő azonban úgy érezte, dorgálás volt, amit angol szokásaik, előítéleteik, csendes hazugságuk miatt kaptak.

Második évben pár héttel az esküvőjük után érkeztek. Szerették volna mindenkinek elmondani, akivel csak találkoztak, de itt nem mondhattak semmit. Talán jót tett nekik ez, hogy bolondul boldogok voltak, és kénytelenek voltak hallgatni. Talán ők ily módon kezdték alázattal a házasságot.

Érezte, hogy Calum és Flora mindent kitaláltak. Nem is lehetett nehéz, ha tekintetbe vesszük az új ruháikat és az arcukon ülő vigort. Első este Calum whiskyvel kínálta őket egy címke nélküli üvegből. Sok ilyen palackja volt. Ezen a szigeten sokkal több whiskyt ittak, mint amennyit eladtak, az egyszer biztos.

Flora az egyik fiókból elővett egy régi szvettert, amelyik még a nagypapjéé volt. Leterítette a konyhaasztalra, a tenyerével végigsimított rajta. A régi időkben, magyarázta, a szigeti asszonyok kötése történeteket mesélt. A szvetter mintája mutatja, hogy az ő nagypapja Eriskayból érkezett, a részletek, a díszítések pedig halászatról, hitről, tengerről és homokról beszélnek. Ezek a cikcakkvonalak a vállánál, nézzék csak, ezek a házasság jó és rossz napjait idézik fel. Szó szerint házasságvonalak.

Cikcakkok. Mint minden friss házaspár, ravasz magabiztossággal néztek össze, biztosak voltak abban, hogy rájuk aztán nem várhatnak rossz napok, legalábbis nem követik el ugyanazokat a megszokott, ostoba hibákat, mint a szüleik vagy barátaik. Ők mások lesznek, mások, mint bárki, aki előttük házasságot kötött.

– A gombokról is beszélj nekik, Flora – mondta Calum.

A szvetter mintája elmondta, melyik szigetről származik a viselője, a nyakánál levő gombok pontosan kifejezték azt, hogy melyik családba tartozik. Mintha az ember a saját postai irányítószámába öltözve mászkálna, gondolta. Pár nappal később azt mondta Calumnak:

– Bárcsak mindenki ilyen szvettert viselne.

Nem sok érzéke volt a hagyományhoz, de szerette, ha mások követik.

– Hasznos volt – felelt Calum. – Sok vízbefúttat csak a szvetteréről lehetett felismerni. Meg aztán a gombokról. Azok elmondták, ki volt az ember.

– Erre nem is gondoltam.

– Semmi oka rá. Tudni. Vagy erre gondolni.

Voltak pillanatok, amikor úgy érezte, ez a legtávolabbi pontja a világnak, ahova eljutott. A szigetlakók történetesen ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ő, de az csak valami véletlen földrajzi egybeesés.

Ezúttal Calum és Flora úgy bántak vele, ahogy várta tőlük: azzal a tapintattal és szerénységgel, amelyet egykor, ostoba angol módon tiszteletadásnak hitt. Nem erőltették rá a társaságukat, és nem mutogatták, hogy együtt éreznek vele. Csak egy érintés a vállán, egy tányér az asztalon, egy megjegyzés az időjárásról.

Flora minden reggel eléje tett egy zsírpapírba csomagolt szendvicset, egy darab sajtot és egy almát. Ő pedig útra kelt, át a tengeri síkságon, fel a Beinn Mhartaínmra. Felmászott a csúcsra, ahonnan láthatta a sziget kirakósdarabokhoz hasonló partjait, ahol egyedül érezhette magát. Aztán látcsóval a kezében átsétált a sziklákhöz, a tengeri madarakhoz. Calum egyszer elmesélte, hogy nemzedékekkel korábban, egyes szigeteken lámpaolajat készítettek a sirályhojszákból. Milyen különös, hogy ezt a részletet jó húsz éven át elhallgatta a felesége előtt. Az év többi részében sosem jutott eszébe. Aztán idejöttek a szigetre, és arra gondolt, nem szabad elmondanom neki, mit tettek a sirályhojszákkal.

Azon a nyáron, amikor a felesége majdnem elhagyta őt (vagy ő hagyta el majdnem a feleségét?, ennyi idő múltán már nehéz eldönteni), kagylót szedni ment Calummal. A felesége hagyta, csináljanak, amit akarnak, ő inkább azon a nedves hullámvonalon sétált a parton, ahonnan az imént húzódott vissza a tenger. Itt, ahol a kavicsok alig

voltak nagyobbak homokszemeknél, szeretett színes üvegszilánkokat keresgélni, törött üvegek apró cserepei, amelyeket simára, finomra csiszolt a víz és az idő. Éveken keresztül nézte ezt a görnyedt sétát, a kutakodó lehajlást, ahogy felveszi, eldobja vagy begörbített bal tenyerébe teszi.

Calum elmagyarázta, hogy egy kis üreget kell keresni a homokban, sőt szórni bele, és várni, hogy a borotvakagyló pár hüvelykkel odébb kicsusszanjon az odújából. Edényfogó kesztyűt viselt a bal kezén az éles héjak miatt. Gyorsan kell meghúzni, el kell kapni, mielőtt ismét eltűnne.

Calum tapasztalata ellenére többnyire nem moccant semmi, tovább kellett menniük a következő bemélyedésig. Szeme sarkából látta a parton kószáló feleségét, háttal állt, öntelten, elégedetten azzal, amit épp csinált, nem is gondolt rá.

Amint a sót nyújtotta át Calumnak, és meglátta a várakozásteljesen felhúzott edényfogó kesztyűket, hirtelen amolyan férfi a férfihoz módon azt találta mondani:

– Mint a házasság, nem?

Calum összevonta a szemöldökét.

– Hogy érti ezt?

– Hát hogy az ember várja, hogy valami előbújik a homokból. Aztán kiderül, hogy vagy nincs is ott semmi, vagy ha van, az elvágja a kezéd, ha nem figyelsz.

Ostoba dolog volt ezt mondani. Ostoba, hiszen nem is gondolta komolyan, ráadásul udvariatlan is volt. Calum hallgatásából megértette, hogy sértőnek érzi ezt a beszédet rá és Florára nézve, meg úgy általában a szigetlakókra nézve.

Mindennap túrázott, és mindennap megverte az eső. Átázott szendvicset evett, és nézte, hogy pásztázzák a sirályhozsák a tengert. Elsétált Greian Headig, és lenézett a lapos sziklákra, amelyeken fókák szoktak gyülekezni. Egyik évben látták, ahogy egy kutya ideúszik a partról, elkergeti a fókákat, aztán fel-alá sétál a sziklákon, mint egy új földbirtokos. Ebben az évben nem járt erre kutya. A Greian meredek oldalánál volt egy valószínűtlen golfpálya, ahol éveken keresztül soha egyetlen golfjátékost sem láttak. Csak egy apró zöld kör volt, kerítéssel körbezárva, hogy a tehének ne tudjanak bemenni. Egyszer a közelből hirtelen nekik rohant egy ökörcsorda, és halálra rémítette az asszonyt. Ő megállt egy helyben, vadul integetni kezdett, és ösztönösen ordítani kezdte az általa leginkább megvetett politikusok nevét. Valahogy meg sem lepődött azon, hogy az ökrök ettől megnyugodtak. Az idén ökrök sem látszottak sehol, hiányolta őket. Minden bizonnyal már rég mézárszékre hajtották őket.

Egyszer egy gazda Vatersayben a „lusta ágyásokról” beszélt nekik. Az ember kivág egy darab gyepet, beteszi a krumplit a földbe, fordítva visszateszi a gyeptéglát – és ennyi. Az idő, az eső és a nap melege gondoskodik a többiről. Lusta ágyások, nevetett rá a felesége, mintha a gondolataiban olvasott volna, később hozzátette, fogadjunk, hogy te is így képzeled a kertészkedést. A szeme ragyogott, mint a nedves üvegcserepek, amelyekkel tele szokta szedni a tenyerét.

Utolsó reggel Calum a fургonnal visszavitte őt Traigh Mhórra. A politikusok új kifutópályát ígértek, hogy a modern gépek is le tudjanak szállni. A turizmus fejlesztéséről és a sziget feltámasztásáról szóló beszédbe a jelenlegi támogatások összege miatt érzett aggodalom vegyült. Calum hallani sem akart ezekről, ő sem. Tudta, neki úgy kell ez a sziget, hogy a lehető legkevesebbet változzon. Nem jön ide többé, ha lökhajtásos repülőgépek landolnak aszfaltozott leszállópályákon.

Beadta a táskáját a pultnál, aztán kimentek. Egy alacsony falra támaszkodva Calum cigarettára gyújtott. Együtt bámulták a kagylós part nedves homokbuckáit. Alacsonyan jártak a felhők, a szélzsák meg se rebbent.

– Ez a magáé – mondta Calum, és fél tucat képeslapot nyomott a kezébe. Az imént vehette őket a trafikban. Felvételek a szigetről, a partról, a tengerparti síkságról, az egyik magáról a repülőről, amelyik arra vár, hogy őt elvigye innen.

– De...

– Szüksége lesz az emlékre.

Pár perc múlva a gép felszállt, át az Orosayn, és elkanyarodott a nyílt tenger felé. Nem vehetett búcsúpillantást a szigetre, a felhők elzárták előle a látványt. A mindent beburkoló felhők között házasságvonalakra gondolt, és gombokra, borotvakagylóra és szigeti szexre, hiányzó ökrökre és olajjá változó sirályhojszákra, és végre elöntötték a szemét a könnyek. Calum tudta, hogy sosem fog ide visszatérni. De a könnyek nem ezért hullottak, nem magát siratta, még csak nem is a feleségét vagy az emlékeiket. Saját ostobaságát. Meg az önteltségét.

Azt hitte, képes lesz visszaidézni, képes lesz búcsút mondani. Azt hitte, a gyász csillapítható, vagy ha nem is csillapítható, legalább felgyorsítható, kicsit siettethető, ha visszatér arra a helyre, ahol boldogok voltak. De nem ő uralkodik a gyász felett. A gyász uralkodik felette. Érezte, az előtte álló hónapok, évek során sok mást is megtanít neki a gyász. Ez csak az első lecke.

Hetényi Zsuzsa

LIVSFRISEN¹

A módszerről

1) Az összehasonlító esszét úgy képzelem, mint egy metaforát: egy ötlettől vezérelve két, addig együtt nem szereplő alkotót vagy művet egymás mellé helyezek, és először hagyom szaladgálni köztük a gondolataimat, utána hagyom szaladgálni magamat könyvtárakba, hogy tényekkel támasszam alá a különbségeket, amelyek éppen olyan tanulságosak, mint az egybeesések.

2) Amikor az ember éveket egyetlen témán vagy könyvön dolgozik, minden más téma rendkívül csábítónak tűnik, ugyanakkor minden más téma az emberrel törvényesen együtt élő és a fejben egyeduralgoló főtémával kerül kapcsolatba. Az egész világ az 1. sz. főtéma körül forog, és csakis rá vonatkozik, hozzá képest létezik.

3) A Főtéma és a Viszonytéma esetében úgy adódott, hogy sokéves Nabokov-foglatosság közben néztem meg Londonban régóta kedvelt festőm, a norvég Edvard Munch kiállítását a Tate Modernben. Címe, a THE MODERN EYE, sokféle művészre ráillik, köztük Nabokovra, akinek A SZEM regénycíme (THE EYE, 1930) csak egyik jele annak, hogy az irodalmi látás- és ábrázolásmód megújítása központi szerepet foglal el életművében.

Geokulturális koordináták, avagy ki hol (hogya) látja (meg) a napvilágot

A két művész nem tartozott azonos generációhoz, Edvard Munch sírkövén 1863–1944, Vladimir Nabokovén 1899–1977 zárja közre életüket, amely „*valójában két évszám közé szorított gondolatjel*” – írja Nabokov (a TAVASZ FIALTÁBAN című elbeszélésben).

Viszont szinte pontosan azonos szélességi fokon, az északi 60. körül születtek (Aldarisk és Pétervár). Utóbbinak a keleti hosszúságon húszfokos eltérése viszont nagyjából megfelelt a művészetben annak a közel negyven év eltolódásnak, amellyel később érkezett a szimbolizmus és a korai expresszionizmus Oroszországba, s így nemcsak a számokra kiszabott napsütés mennyisége és beesési szöge, valamint az Északi-tenger közelsége volt közös tapasztalatuk, hanem a kettejükre erő elsődleges irodalmi hatások is közel azonosak voltak. Számos azonos helyszínen fordultak meg, elsődlegesen a berlini, párizsi és átmenetileg prágai művészeti életben, mint obligát pontokon e korban, de mindkettejük műveiben megjelenik a német tengerpart, ahol alkotó nyaralásokat töltöttek, és megjárták a délfancia tájakat is.

Két alkat, két élet

Munchot a puritán és szorongásra hajlamosító északi protestáns szellemiség neveltjének láttatja a szakirodalom, és ezt képei sem cáfolják meg. Festményeinek hangulata Ibsent, Kierkegaard-t és Bergmant is idézi. A komorodó korok egyre jobban idomultak képeihez, ezért visszatekintve a posztmodern egyik előfutárának tűnik. A XX. század eleji freudizmus minden akkoriban új kategóriáját is sikerrel lehet alkalmazni elemzésekor. Depressziós dekadenciája mellett Munch hazájában és Európában is mindenütt megtalálta a bohém világot, a házasságot semmibe vevő viharos szerelmi kapcsolatokat és a kocsmákat is, alkoholizmusától intézeti gyógykezeléssel szabadult meg. Kiállításait néha botrányok kísérték, viszont Munch ahhoz elég józan volt, hogy belássa, hogyan érhet el anyagi sikereket is. Kezdetől kerülte az „izmusok”-hoz tartozást és a politikát. A náciizmus kitétte képeit a német múzeumokból, ám Norvégiában nem bántották, mindössze elvették egyik birtokát, mert alkalmas stratégiai ponton helyezkedett el. Temetésén tömegek vettek részt, amit nem akadályoztak meg a német megszállók, ezért néha tévesen náci kollaboránsnak minősítik.

Nabokov neveltetése kivételes helyzetben zajlott, igen tehetséges angolán orosz családban, s noha a figyelmes szemlélő felfedezheti életében a szoknyavadász és alkatában a homofób és deviáns hajlamot, a harmonikus gyerekkor és a szerető család egész életére védettséget adott nemcsak ez ellen, hanem az emigráció viszontagságai ellen is, melyeket képes volt a maga javára fordítani. Amint megjegyzte egyik interjújában, perverz és kegyetlen irodalmi alakjait belső énjén kívül tartja, amint a gyászos szörnyek is a katedrálisok homlokzatán helyezkednek el, mutatva, hogy a démonokat kiebrudalták. (STRONG OPINIONS, 19.)

Ez pontos megfogalmazás: a magányos farkas Munchnak időbe tellett, amíg kívül tudta helyezni a démonait, míg Nabokovnak olyan feleséget sikerült találnia, akivel a harmonikus gyerekkor gondoskodása folytatódott.

Mindkettejüknek nemcsak életében, hanem művészetében is meghatározó és testközelbeli élmény volt a halál. Munch kisgyerekként anyját, kamaszként húgát látta meghalni, Nabokov pedig ifjúként vesztette el apját, akit bálványozott, és aki kedvteléseiben (intellektuálisan is, lepkészetben és sakkban is) társa is tudott lenni. Noha Nabokov hazáját is elvesztette, mindketten kulturális nomadizmusban éltek, helyeket és nyelvi környezeteket változtatva, ám közben alapvetően önmaguk társaságában.

Művészi rokonság

Fiatalkorukban mindkettejükre nagy hatással volt Poe. Munch Nietzsche és Dosztojevszkijt nemcsak olvassa, hanem vissza-visszatér műveikhez. Nabokov viszont szenvedélyesen becsméri Dosztojevszkijt, aki arra ingerli, hogy bőven és parodisztikusan alkalmazza motívumait.

Közös témájuk a fiatal lányok dekadens, erotikus ábrázolása (Munch: PUBERTÁS, Nabokov: LOLITA és a műveiben fel-feltűnő egyéb nimfácskák). Munch „párnaidőnek” nevezte a varázslatos helyzetet, amelyben a fiatal lányokat megfestette, de az ágyak folyamatosan elemei szobabelsőinek. Párhuzamos kettejük műveiben a bűntények feszültségének és a belső disszonanciának az ábrázolása, egyfajta hitchcocki értelemben vett Psycho-effektus. Munch sok képén szituációs töltés érzékelhető, mintha előtte valami rossz történt volna, vagy éppen a rossz bekövetkeztét várná feszülten (LÁNYOK A HÍDON, PUBERTÁS, GYLKOSSÁG AZ ÚTON, a verekedéssorozata és persze a SIKOLY variációi).

A fekete-fehér szín ellentéte, a sematikusnak tűnő, valójában absztrahálóan ellenpontozó ábrázolás alapvető eszközük. Nabokov esetében sokan a sakra vezetik vissza ezt a bináris színvilágot, holott Munchon keresztül és a mostani kiállítás révén feltárul egy újabb vizuális referenciarendszer, a fotóé és főleg a mozgófényképé, amely a fekete és fehér ruhát komikus és tragikus hatáshoz, a jó és rossz kifejezésére egyaránt használta.²

Munch és Nabokov egyaránt érzékenyek a soap-art és a soul-art, a giccs és a valódi művészet különbségére, de valamiért ez nem akadályozta meg őket abban, hogy később mások a giccsig menően használják fel a motívumaikat (például a SIKOLY-t és a LOLITA-t).

Apolitikusságuk és csoportokon, valamint irányzatokon kívül maradásuk mellett mindketten mesterkéletlenül, kényszeredettséggel ábrázolják a megalázottakat és megszorítottakat (Munch: HAZAFELÉ TARTÓ MUNKÁSOK, 1913–1914); Nabokov esetében a holokauszt témáját említeném). Munch nem hagyta magát besorolni sem az impreszionizmus, sem a szimbolizmus, sem az expresszionizmus kategóriájába, bár mindegyikkel párbeszédese kapcsolatban állnak művei.

Mindketten felfokozottan önreflektáló művészek voltak, ami abban az egyszerű tényben is megnyilvánul, hogy lényegében a legszűkebb életelményeik adták alaptémáikat. A közhelyes igazságon felül, hogy minden művész önmagát írja és rajzolja mindenben és mindenkinben, Munch és Nabokov bonyolult, narcisztikus, mégis állandóan vibráló viszonyt alakítottak ki maguk és a műveikben szereplő önmaguk között. Munch egyre gyakrabban festett önarcképet, életében mintegy hatvanat, és fotóinak több mint a fele a ma mobiltelefonos önfényképezésre emlékeztető gesztussal róla magáról készült, kartávolságból vagy néha állványról. Nabokov állandó írófiguráival szembesíti és ellenőrzi magát, legfőképpen az ADOMÁNY, a SEBASTIAN KNIGHT VALÓDI ÉLETE és az ADA lapjain folytat eltűnési és szabadulási bűvészmutatványokat.

Mindketten önidézetek halmazával tették koherensebbé amúgy is sok azonos elemet (invariánst, állandó motívumot) felvonultató életművüket.

Hasonlóan nagy figyelmet szentelnek a természettudományos megfigyeléseknek és a természeti csodának is, mint az áram, a röntgen, a csillagos ég és a megmagyarázhatatlan metafizikus jelenségek, az intuíció és legfőképpen az agy és a szem működése.

A szem: fotó, portré

Egyformán érdekelte őket a fénykép és a mozi világa. E „mimetikus”-nak látszó műfajokban a festőnek fontos közvetett, szürreális ábrázolások és a fények játéka óriási szerepet kap Nabokov képi világában is, akinél a filmipar a hamis művészet hangsúlyos motívum-

maként is megjelenik (a filmkulisszák mögé a berlini filmgyárakban statisztaként kukkanthatott be).

Munch saját filmjei egy gyakorlatlan kezdő kapkodására emlékeztetnek. Mindig hétköznapi utcajelenetet, éles árnyékokat, jellegtelen embereket és parkokat rögzített, ahol az emberek kihátrálnak a képből, és hiányzik a fejük, az utcák ferdén kerülnek a képbe. Minthogy a fotók többsége is hasonló (egyik önarcképe például csak mellényes törzsét ábrázolja, egyik saját kiállításáról készült képén éppen a képeit takaró tárgyak esnek a fókuszba), a töredékesség és esetlegesség nyilvánvalóan szándékolt a látványban. Önmagát meztelenül pózolván, ilyen-olyan ruhában és jelmezszerű kalapban, betegen ágyban, lábadozva reggelinél a cseléddel fotózta. A fényképezőgéppel és a kamerával is festett, de nem a külső tájakat örökítette meg, hanem a belsőt, a látásában és gondolataiban összerakott szellemi tájkép irányította a felvételeit.

„A festménynél, akár az irodalomban, az eszközt és a célt gyakran összekeverik – A természet eszköz, nem cél – Ha valaki el tud érni valamit azzal, hogy megváltoztatja a természetet, meg kell tennie – felindult lelkiállapotban az emberre másképpen hat a természet – egy tájképpel a saját hangulatunkról festünk képet – ez a hangulat a lényeg – hogy mennyire emlékeztet majd ez a kép a természetre, nem érdekes – egy képet nem lehet megmagyarázni – éppen azért van megfestve, mert semmilyen más módon nem lehet megmagyarázni.”³

Nabokov 1930 februárjában fejezte be fent már említett A SZEM című kisregényét. A művészi szinkronicitás pillanata ez: ugyanakkor a *Kunstblatt* kiállítást tartott Berlinben, a Reckendorfhausban, és a lap szerkesztője felkérte Munchot, hogy szóljon hozzá a kiállítás alap gondolatát ismertető cikkéhez. A kiállítás témája a fotográfia és portré, festmény és fotó viszonya (*Kunstblatt Ausstellung, Porträt–Zeichnungen–Grafik und–Foto*).

A Munch írásában megfogalmazott esztétikai tételek Nabokovtól sem idegenek. A rokonság különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha a megjegyzések eredeti, rövid sorokra tagolt formáját tekintjük, ahogy a kisalakú noteszába, naplójába bejegyezte őket, és nem esztétikai tanulmányként, hanem lényegében esztétikai versként olvassuk az egészet.

*„Ha portrét akar alkotni az ember,
az az első követelmény,
hogy művészet legyen belőle.
A portré második követelménye,
hogy ne hasonlítson.
De fő, hogy művészet legyen,
és akkor hasonlíthat is.*

*A személyt úgy kell látni,
amilyennek ő tudja magát,
ahogy ő látja magát
ezer apró titkos pillanatban,
életének sok-sok drámája folyamán [...]*

*Mit szólánk, ha egy festő
le akarna festeni egy libacsapatot
és egyszer csak mind elkezd gágogni,
és nem fogadják el,
ahogy a festő lefestette őket.*

*Vagy ha egy festő ott ül a tájban,
egy vörös háztól áttelekesülten,
és a munkája kellős közepén hallja,
hogy a ház kikiabál a kapuján
hogy nem is így nézek ki,
az én vonalaim és színem finomabbak,
ez nem olyan, mint én [...]*

*Az impresszionizmus nem egy nagy állomás,
nem is végállomás,
a vonat továbbhalad –”⁴*

Az Életfríz

Munch életművének egyik legvitatottabb kérdése a témák újra és újra megfestése, a többszöri ismétlés. Életrajzi adatokkal bizonyítják egyesek, hogy azért festett másolatokat, mert pénzre volt szüksége, mások azzal veszik védelmükbe, hogy nem ő az egyetlen a művészet történetében, aki rendelésre is és szinte azonos témákkal dolgozott.⁵ (Hogy egy Nabokov szerint minden berlini albérletben kísértő példát hozzak, Böcklin is hasonlóan tett A HOLTAK SZIGETÉ-vel, amelynek nyolc változata van, némelyik megrendelésre készült.)

Munch szemére vetik azt is, hogy jelenetei nem hűek a valósághoz, például húga halálos betegségének élményét egy másik kislány „fejével” festette meg (Woll, 86.).

Az ismétlés valójában újrafestés, aminek értelmezésére és átélésére a Tate Modernben megrendezett kiállítás második terme kiváló lehetőséget nyújt. A hatalmas terem egyik hosszanti falán kronologikusan sorakoznak azok a viszonylag korai képek, amelyek az ÉLETFRÍZ sorozat darabjai voltak, és a vele szemközti falon a húsz, néha harminc évvel későbbi változataik.⁶

Ha az ember a terem közepén és nem a falak mentén halad előre, meg-megállva két képváltozat közé kerülhet, és egyetlen nyakfordulattal évtizedeket léphet az életműben. Ugyanazt látja, és egészen mást. Játshat azzal, hogy összeveti a két képet. A VÁMPÍR (amelyből négy is létezik: 1893, 1895, 1916–1918 között kettő) egy intim Mária-kék takarót idéző háttér helyett tengerparti, holdfényhidas háttér elé került ki, fatörzsek közé, amelyekről nyugtalanítóan nagy, méregzöld levelek kókadnak gyéren lefelé. A BETEG GYERMEK (1907, 1925) színei kifakultak, és a lány arcának nabokovian nimfácskás, egzaltált és erotikus jellege eltűnt, letisztult. Hajának lángoló vörössége téglaszínné fénytelenedett, viszont benne a finom színezés határozott, baljós nagy zöld folttá lett. Betegesre zöldült a HAMU is (1895, 1905), és megjelentek rajta is az ellenséges nagy levelek kiütései. A CSÓK (1897, 1914) is egy tengerpartra került ki a szobát jelző és az emberpárt beburkoló fodros függöny elől, ahol a méregzöld levél már belekap az összeolvadt alakok hajába, akik már nem is a kép közepén állnak, és csupán egy holdhíd és egy zaklatott fa küzdenek kétoldalt az egyensúlyért. A KÉT EMBERI LÉNY: A MAGÁNYOSAK (1905, 1933–1935) korábbi változatán a háttal álló pár, a fehér nő és a sötét ruhás férfi egy irányba néz, és látszik a túlsó part. A későbbi képen viszont a nagy kövek színe és formája is szürrealista, a barna parti sáv tengeri szörny alakját veszi fel, a túlsó part eltűnt, helyette a türkiz tenger és lilás ég egybefolyik. S míg a nő haja itt bántóan sárga, a férfi már nem a távolba néz, hanem a nő hátát kémleli gyanakodva és reményvesztetten, és ellenséges pózban álló alakját úgy veszi körül a tenger kék burka, mint a páros magány vadító ketrecre.

A terem rövid falain a LÁNYOK A HÍDON két változata látható (1902, 1927), amelyet a „valósággal” is szembesíthetünk, mert Munch a helyszín fotóját képeslapnak is elkészítette (ha úgy tetszik, saját fotóról festett). A korai képen a lányok szoros csoportban állnak, sugdolóznak a hídon, harsány színű ruhájuk és a kék ég, a híd átlós iránya egyensúlyt és békét mutat. A későbbi változaton már csak három lány áll egymás mellett, szótlán magányukban bámulnak a vízbe, két fehér közt egy sárga kalapos, téglaszín ruhás. Az ég fakó, alacsonyan egy apró hold van a távolban. Eltűnt a színes ház, megmaradt a kontrasztosabb fekete-fehér. A hatalmas komor fa formátlan tömb lett, tükröképe is kocka a vízen, a híd pedig már nem a horizont felé mutató utcába tart, hanem laposan fut ki jobbra, egy idegesen felpöndörödő útba.

Minden későbbi változat komorabb, nyugtalanabb színezésű, szétszabdalt formákkal és elvontabb ábrázolással.

Az ÉLETFRÍZ Munch alapvető témáit és motívumait sorolta fel, amelyekhez mindig visszatért: szerelem, halál, szorongás. Kitűzte útjelzőit, azt, ami valóban és állandóan foglalkoztatta. Azt tervezte, amikor rekonstruálni akarta a korábbi kiállítást, hogy a Szerelmek lennének az egyik falon, szemközt a Halál és köztük a Szorongás, amely egyikből a másikba vezet. A Szerelmek-ciklus (az egyetlen, eksztázisra utaló MADONNA mellett) számos halálidéző képet is tartalmaz, és a Szorongás-csoportba tartozik a Lolita-korú lányt ábrázoló, de vele éppen ellentétes PUBERTÁS is. A Halál korai képeihez később tematikusan csatlakoztak a tárgyilagosan önvetkőztető, öregedő önarcképek. Az ÉLETFRÍZ-re felfűzhető Munch teljes életműve.

Hasonló vonalban épül fel Nabokov életműve is, nála is megrajzolható Életfríz. Újra és újra feldolgozza Európában írott orosz regényeinek témáit, és felhasználja módszereit. Nála is végigvonulnak a fent felsorolt közös csomópontok: az önbecsapás, a magány, a hamis látás, a vakság a valóságra, a széteső szerelmek, az egzisztenciális képzetű (és nem moralizáló) bűntények, a küzdelem a „másik világ” állandó átfogalmazására. Ismétlődnek az állandó témák, a vámpír („the beast beauty”), a démoni nimfácska, a megszállott, ideái hazugságaiba bódult elbukó művész, a hamis hasonmások. A változatokban határozottan az elvontabb ábrázolás irányába haladó életműben az ismétlődések révén jött létre a hasonlíthatatlan nabokovi nyelv.

Az Életfríz azonban nem pusztán ennyit jelent abban az értelemben, amelybe terminusként szeretném bevezetni, hanem az életmű alapvetését, a központi problémát, amelyet minden nagy író védjegyének (védjelének? vízjelének?) ismerünk, gyakran anélkül, hogy megfogalmaznánk. Az Életfríz alapvető sajátossága az ismétlődés, amely összeköti a korai műveket a késeiakkal – ezért is találó az építészeti szakszó, amely az egy irányban haladó ismétlődő minták sorát jelenti. Ahogy egy jó regény első fejezetében az egész szöveg minden motívuma felbukkan, úgy vetődik fel már a korai művekben a „tartalomjegyzéke”, perog le a „filmelőzetese” az egész életműnek. Ugyanannak a témának többszöri feldolgozása vagy más témák azonos módú feldolgozása magából az alkotóból, makacs visszatéréseiből és egyfajta spirális fejlődéséből ered. A spirál metaforáját Nabokov alkalmazza is életének vonalára a SZÓLJ, EMLÉKEZET!-ben.

A fríz mintázatoknak mindössze hét fajtája van, amint egy matematikai elemzés kimutatta.⁷ Meghatározásuk szakszavai meglepően a művészeti ábrázolásban, elsősorban az irodalmi szövegek körül is használatos három terminusra épülnek: eltolás (*translatio*, azaz átültetés), tükrözés (*reflectio*) és elforgatás (*rotatio*). Ezek alkalmazása egy életművön

belüli változásokra, a gazdagodásra is alkalmazható. A fríz az eredetileg görög épületen a magasban lévő, a tartóelem és a koszorúpárkány közötti folytonos, díszített, szalagszerű mező. Az Életfríz annyiban elszakadt az építészeti hasonlattól, hogy ott az egységek változás nélküli ismétlődése jellemzi a szalagot.

A visszatérő feldolgozások jelenségének fontos eleme az emlékezet, hiszen a probléma, amellyel állandóan együtt él a művész, vele változik, és az adott életszakaszának megfelelően már emlékként tűnik fel minden korábbi megjelenése. „...*valójában gyakran készíték másolatokat, de mindig van valami előrehaladás, soha nem egyformák, egyik festményt a másikra építem*” – írja Munch egyik levelében (Katalógus, 2012. 36.).

Ahogy A BETEG GYERMEK modellje nem is Munch húga volt, akinek haldoklását megörökíti, úgy távolodik el időben az eredeti emlékkép, mert a benyomáshoz, adott esetben a halál előszelének ábrázolásához már nincs köze az egykori látványnak. Ugyanígy nyúl többször vissza regényeiben Nabokov, hogy megírja oroszországi gyermekkorát vagy cambridge-i éveit, hogy végül nekiüljön és megírja memoárját. Korai és későbbi műveiben egymásra hasonlító „abnormális” elbeszélőket, íróhősöket vagy krimiszerű cselekményt alkalmaz.

Az ismétlést és az emlékezetet Kierkegaard nagy hatású, 1843-as írása, AZ ISMÉTLÉS kapcsolta össze, hiszen ha előbbi az élet vonalában előreutató, jövőben megvalósítható mozgás, utóbbi pedig visszafelé irányul, akkor a kettő azonos, csak más irányú mozgás. Az igazi ismétlés előrefelé emlékezik – írja Kierkegaard.

Éppen Munch kapcsán születik meg egy ma igen modernnek ható esszé a MŰVÉSZET MINT EMLÉKEZET címmel. A dán Julius Lange 1889-es esszéjében arról ír, hogy a festőnek nem modellről, hanem emlékezetből kell alkotnia, mert az emlékezet munkája, a tárgy átalakítása a művészet lényege.⁸ Ezt a gondolatot alkalmazta Munch művészetére Andreas Aubert norvég művészeti író, akinek cikke hamarosan Berlinben is nagy figyelmet keltett.

A kifejezésre alkalmas nyelv megtalálása az Életfríz mentén fejlődő hosszú folyamat, és noha mindennek az értelmezése jelentősen változik az életkorral, legfőképpen a halálé módosul. Munch riadt arcaiból fokozatosan rajzolódott ki a rettegés. A falusi utak idővel hullámozni kezdtek, és úgy folytak el, akár az alvilág folyója. A házfalak régi tükrök által homályosan, színeikben hol megbokrosodva, hol kifakulva mállottak szét a képeken, hogy csorogjon róluk a fájdalom, a mennyezetek pedig egyre alacsonyabbra süllyedve nyomasztják halálba készülődő lakóikat, akik mindig lehajtott fejjel sírnak, vagy talán megadóan várnak egy ütésre. Nabokov egyik főhősét egy éppen ilyen szétmálló városban vezetik kivégzésére, ahol a tetők és a fák megbillennek, a nap és a hold féloldalal, mintha összedőlne készülődő dekoráció lenne (MEGHÍVÁS KIVÉGZÉSRE).

Az entoptikus látás

Munch, a velünk élő apokalipszis festője idős korában a látását is majdnem elvesztette, ám amikor a tilalom ellenére tovább festett, egyszerre tudta papírra vetni a külső világot és a belsőt, de immár a szó szoros értelmében, mert a szeme belülről látta sérülését. Az orvosi műszóval entoptikus látás úgy jön létre, hogy a szem látja a benne magában lévő szöveteket is (kisebb mértékben a szemünkben úszkáló kis szürke foltok is ilyen jelenségek). Objektív, fiziológiai okokból a reális látvány teljesen szürreális vizuális élményként jelenik meg – színes karikák, alakzathoz vagy alakokhoz hasonló nagyobb foltok vetülnek a külső világra, amely viszont darabokra esve, részleges takarásban jelenik csak

meg. Munch a gyulladt szemében lévő kísérteties madár alakú folt és a modell lány összeolvasztását nem konstruálta, csak papírra rögzítette, egy felületre tette a közeli és a távolabbi síkot.

Az entoptikus képlátást a szó szélesebb értelmében nemcsak az orvosilag leírt látás-élményre, hanem irodalomtudományi szakszóként is lehet alkalmazni.⁹ Amikor egy felettebb önreflektív szerző önmaga belülről látott képét állandóan belevetíti a műveibe, saját műveit tárgyi valóságként kezelve utalásokként építi bele későbbi szövegeibe, entoptikus narrációról beszélhetünk. Nabokov kétségtelenül fokozottan entoptikus szerző – de ez egy másik tanulmány tárgya.

Munch élete végén már csak önmagát festette, és elérhető környezetét: az ágyat, az órát, a tolokocsit és a falakon saját képeit. Nabokov az ADA oldalain írta át hőseit a halálba. „*Akár azt is feltételezhetjük, hogy ha az időtől meggyötörten fekvő pár valaha el akarja hagyni ezt a világot, akkor a kész könyvbe fog átmenni belőle, az Édenbe vagy Hadészba, a könyv prózájába vagy fülszövegének költészetébe.*”¹⁰

Jegyzetek

1. Készült a MÖB ösztöndíjának támogatásával, London, UCL SSEES, 2012.
2. Vö. George Albert Smith THE MILLER AND THE SWEEP c. filmjével (1897), ahol egy molnár és egy kéményseprő verekszik egy szélmalom előtt – a molnár Nabokovnál fontos motívum. Jens Christian Gundersen A DÉMON-jában (1911) egy fehér ruhás kisfiús Harlekin és egy feketébe öltözött démoni nő tangózik egy kicsi négyszögletes színpadon. L. még a kiállításon a Pathé testvérek Boireau-sorozatából a BOIREAU SEGÍT A MESTEREMBEREKNEK címűt (1914).
3. Bevezető a Szorongás-képciklushoz. Az oslói Munch Múzeum katalógusa: <http://www.munch.museum.no/livsfrisen/english/eindex1.htm>.
4. Edvard Munch: NOTE. MMN 305. Oslo, Munch Múzeum. Luce Hinsch és Laura Bennett angol fordítását használtam. Katalógus: 253. részletek. A vörös ház megszemélyesítése egészen jellegzetes irodalmi, sőt nabokovi fogás...
5. A. Clarke: ORIGINALITY AND REPETITION IN EDVARD MUNCH'S THE SICK CHILD. = Erik Mørstad (ed.): EDVARD MUNCH: AN ANTHOLOGY. Oslo, 2006. 43–63.; Woll, 2008. 85–103. R. Hahn Veronika cikke egyenesen a címbe emeli ezt a mellé-
- kes tényt. JÖVEDELMEZŐ SZORONGÁS. *Népszabadság*, 2012. július 3.
6. Eredetileg Berlinben a Szecesszió Kiállításán és 1903-ban Lipcsében állította ki. Az oslói Munch Múzeum honlapján megtekinthető a korabeli fotó a kiállításról és az anyaga is: <http://www.munch.museum.no/livsfrisen/english/eindex1.htm>.
7. <http://plato.acadiau.ca/courses/educ/reid/geometry/symmetry/frieze.html>.
8. Julius Lange: STUDIET I MARKEN. SKILDRERIEET. ERINDRINGENS KUNST. = NORDISK TIDSKRIFT FOR VETENSKAP, KONST OG INDUSTRI, 1889. Idézi: Katalógus, 2012. 33.
9. A szó itt nem teljesen abban az értelemben szerepel, ahogyan Goethe alkalmazta 1817-es és 1822-es feljegyzéseiben, SZÍNTAN-ával és a festéssel kapcsolatosan. Goethe arról számol be, hogy entoptikus látást előidéző szerkezetet, illetve szemüveget kapott, utóbbiban egy fekete üveg, előbbiben kristályok okoztak fénypolarizációt.
10. Nabokov, V.: ADA, AVAGY ARDISI TÜZEK. CSALÁDI KRÓNIKA. Ford. M. Nagy Miklós. Európa, 2008. 683.

Irodalom

Lampe, Angela–Chéroux, Clément: EDVARD MUNCH: THE MODERN EYE. Katalógus, London, 2012.

Nabokov, V.: STRONG OPINIONS. New York: Vintage, 1990.

Prideaux, Sue: EDVARD MUNCH: BEHIND THE SCREAM. Yale UP, 2005.

Schneede, Uwe M.: DAS KRANKE KIND. ARBEIT AN DER ERINNERUNG. Frankfurt am Main, 1984.

Woll, Gerd: USE AND RE-USE IN MUNCH'S EARLIEST PAINTINGS. = MUNCH BECOMING MUNCH: ARTISTIC STRATEGIES, 1880–1892. (Exhibition catalogue.) Munch-museet, Oslo, 2008. 85–103.

Woll, Gerd: EDVARD MUNCH, COMPLETE PAINTINGS. Catalogue raisonné, 1–4. London, 2009.

Dés Mihály

ANNUNTIATIO, 1984*

Halk, monoton, szűrős sóhajok, egy bagzó nőstény macska meggyötört utórezgéseinek és a pokol bugyraiban szenvedő bűnös nők távoli jajszavának valószínűtlen keveréke. Nem tudom, miről álmodtam, de biztos, hogy nem ilyesmiről. Ilyen hang nincs is, állapítom meg, és megpróbálok mást álmodni. Nem sikerül, pedig a másik oldalra fordulok, az mindig új történetet nyit az éjszakai fantáziálásban. Ébrenléttel próbálkozom, behunyt szemmel fülelek: a földöntúli lamentálás nem szűnik, de most se lehet azonosítani. Valami az én fejemben szólhat, gondolom kábán, és visszazuhanok az álomba, talán alszom is egy darabig. Arra riadok, hogy a panaszos halálhang most már kapar is. Nem értek semmit, megfeszülve figyelek.

– Mi ez? – kérdezi mellettem Évi teljesen éberén, a hangja sírós.

Fogalmam sincs, nem is válaszolok, kiugrom az ágyból, és kinyújtott nyakkal hallgatózom, mint egy szolgálatban lévő indián nyomolvasó. Igen, a halk sirámhoz kaparás is tartozik, az is egyenletes, elhaló. Odarontok az előszoba felőli ajtóhoz, fölrántom. A Nagy ülő helyzetben dől be, és lassított felvételen jajgatva elterül, aztán megrettenve néz föl rám. Évi már ott van, megpróbálja hanyatt fordítani, a halványkék szegélyű nyersselyem baby-doll felcsúszik, a combja, vádlija megfeszül, mint egy diszkoszvetőnek, kimondottan erotikus látvány. Eszembe jut, hogy meztelen vagyok, de nem foglalkozom vele, fel akarom emelni a Nagyit. Évi nem engedi: most feküdnie kell. Most, mikor? Honnan tudja, hogy mi baja van? Hozd ide a paplant, sürget. Szót fogadok, közben fölkapom az alsógatyám. Nagy nehezen ráhúzzuk a paplanra, minden mozdulatnál jajgat. Évi párnát tesz a feje alá, pohár vizet hoz. Némán nézzük egymást a Nagyival, a sárgásbarna kopott köntös van rajta, a vállán a kis fehér törülköző makulátlan, mintha csak most rakta volna föl.

A mentő jó fél óra múlva érkezik, három rámenős, türelmetlen fickó. Az orvos úgy kérdegeti a Nagyit, mintha egy nagyothalló szellemi fogyatékoshoz beszélne. A másik kettő olyan gondterhelten nézelődik, mint a költöztetőlegények, akik a fogukat szíva méregetik a még soha nem látott szállítási nehézségeket ígérő bútorokat. Ja persze a

* Részlet a Magvetőnél hamarosan megjelenő PESTI BAROKK című regényből.

jatt! Kikotrok némi dugipénzt az íróasztalfiókból. A kórházban is kell majd valamennyi. Átadok nekik egy százast, a szállítás fölgyorsul. Nyögve-dohogva leviszik a lépcsőn, és bepréselik a mentőkocsiba. Nagyi nem szól egy szót sem, zavarodottan néz maga elé, és a lélegzetvételének ritmusára jajgat. Nem a torkából jön az állati hang, hanem valahonnan mélyebbről: halkan, egyenletesen, megállás nélkül és elviselhetetlenül. Évi közben összeszed egy nejlonszatyornyai holmit: WC-papír, szappan, evőeszköz, pohár, ennivaló... Megőrültél? Kórházba megy, nem koncentrációs táborba. A hálóinget viszont elfelejtetted...! Erősködik, ráhagyom. Nem engednek be a mentőbe. Hirtelen nem jut eszembe, hol parkoltam. A Hold utcában, mondja Évi, odarohanunk, aztán irány a Péterfy. A mentő még nincs ott, úgy látszik, eltévedtek. Két perc múlva megjönnek, és elkezdődik az adminisztráció: a földszinten is be kell diktálni a lakcímet, anyja nevét, panaszokat, meg az emeleten is, de aztán elirányítanak az ügyeletre, és kezdődik előlről az egész. A folyosón Gorkij *Éjjeli menedékhelye* háborús változatban: kitekert végtagú, véres, magukba roskadt, rokkant párák, a pokol tornácán tülekedő tumultus. Nézem, kinek kéne dugnom a pénzt, de ezek csak az áruátvételt intézik. Túlesünk rajta, de utána se vizsgálják meg Nagyit, sőt, egyáltalában nem csinálnak vele semmit. Először a folyosón fekszik úgy, ahogy van, nekem kint kell várnom az előtérben, onnan is hallom monoton zihálását. Világosodni kezd, mire berakják valahová. Nem engednek oda, de egy idő múlva bekukkantok. Meztelenül fekszik ugyanazon a hordágyon, amelyre a mentőkocsiból átrakták, egy rongyot se terítettek rá. Inkább boncteremnek, mint műtőnek ható üres tér, a lidérces neonfényben Nagyi mozdulatlanul fehérlik. Kilencvenhárom éves meztelensége egy kőkorszaki termékenység-istennőt idéz, ugyanaz a tömpe figura, keskeny váll, széles csípő és domború has, mint a willendorfi Vénuszé, de korántsem olyan vaskos és durva, a húsa nem lóg, a melle se terül lepényként szét, sápadtan világító bőre abnormálisan sima, ritkás fanszörzete ősz, de amit befed, az egy teljesen női szerv. Ő nem lát engem. Próbálok elképzelni, mire gondolhat, de nem jutok sokra, egy mogorva nővér kipurancsol.

Hét felé föl hívom a mutert, fél óra múlva benn van, egy sportszatyornyai holmit hoz, többek közt hálóinget is, és azonnal intézkedni kezd: beszél az ügyeletes orvossal, a főnővérrel, a röntgenessel, az osztályvezető orvossal, pénzeket oszt ki, rendelkezik, majd berohan a suliba, de azt mondja, délre itt lesz. Évinek is melőzni kell, én megvárom a vizsgálat eredményét. Tíz felé megvan. Ahogy az várható volt: combnyaktörés. Az ő korában már sajnos... tárja szét karját az őszes hajú, fiatal ügyeletes orvos... Nem ismeri a nagyanyámat, mondom. Olyan megértően bólint, mintha a pszichiátrián volnánk. Derengő üvegtáblára helyezi a röntgenképet, és úgy mutogatja, mint Rommel tábornok az el-alameini csata haditervét. Amint én is láthatom, a tört végek összecsiszásával járó spiráltörés esete forog fenn, ami ebben a korban rendkívül veszélyes, de persze még mindig jobb, mint ha többszörös éktörés lenne. A gond az, hogy a tört végek a medencéhez közel helyezkednek el, ami előrevetíti a combfej elhalásának lehetőségét. Ilyenkor ugyanis a combcsont fejét ellátó artéria is megsérül, a combfej vérellátása súlyosan károsodik, az ízületi fej pedig elhal. A másik probléma pedig...

Neheztelve megtorpan: rosszul van...? Nem, dehogy, csak vizuális típus vagyok... Szóljon, ha valami baj van...! Tehát a másik probléma az, hogy egy elég nagy elmozdulással járó törésről van szó – itt tessék nézni –, és lehet, hogy protézist kellene beültetni, csak hogy az igen komoly műtét, túl nagy kockázat – mármint az ő korában. Amennyiben volna esély a combfej túlélésére – ezt majd a főorvos úr dönti el –, stabilizáló műtéttel

próbálkozunk, az lenne az ideális megoldás – valamilyen fémimplantátum, feltehetőleg combnyakcsavarozás –, ha pedig az nem megy, akkor... – széttárja a karját – megkísérelhetjük a protézis beültetését. Mindenképpen akut ellátásra lenne szükség, sürgős beavatkozásra, ugyanis a tartós mozdulatlanságtól pangás állhat elő a tüdőben, ami embóliát, tüdőgyulladást okozhat...

Innen kezdve tényleg rosszullét környékez, és végleg elvesztem a fonalat. Csavarok és szegecsek csikorognak a fejemben, embólia, trombózis, hematoma, véralvadást gátló, kalciuminjekció, combnyakporc, csonttrikulás, meszesedés, pop-art-törés, kínhalál sorjáznak a szemem előtt. A kórteremben tisztul ki a fejem. Tizenkét ágyat számolok össze, ennél csak a középkori menhelyeken voltak többen. Nagy meg mindig a hordágyon fekszik, protézis nélkül a szája betöpped, a haja csapzottan tapad a fejére, a szeme rémülten nedvedzik. Most először néz ki annyinak, ahány éves. Egy festett szőke hajjú, dagadt nővér ingerülten dobálja vissza nekünk a cuccait, kivéve azokat, amelyeket Évi csomagolt. A hálóingre sincs szükség. Nagy végig egy szót se szól, engedelmesen csinálja, amit kérnek tőle, de nem igazán kérnek tőle semmit, egyedül azért reklamál a nővér, mert nem működik közre elég aktívan az ágyra pakolásában. Hogy működne, mondom, combnyaktörése van. A fenekét azért megemelhetné, dohog. Na ja, meg hídba is lemehetne, te túlsúlyos csótány, gondolom futólag. Szerencséje, hogy a muter nincs itt, szétcincálná ezt a fehér köpenyes Leokádiát. Nagy némán fekszik, nem tudom, érti-e, mi történik körülötte. Megsimogatom a kezét, finoman visszaszorít, és alig észrevehetően elmosolyodik. Szemében könnycsepp csillan, de nem szól, nem sír. Mondok valamit, mosolyogva bólint. Tizenegy körül megérkezik az anyu, a diagnózist már ismeri, neki is mondták, hogy azonnal operálni kéne, de aztán úgy ítélték meg, hogy a *nagymama* még kissé *zavart*, úgyhogy bármilyen sürgős lenne is, ma már nem lesz akut beavatkozás... A muter igyekszik hasznossá tenni magát. Harsányan magyaráz, mintha a Nagy süket volna, pedig combnyaktörése van, nem dobhártyarepedése. Szemére hányja, hogy hajnal háromkor ment ki reggelizni. Pedig ő megmondta előre, hogy mi lesz a vége. Nem sokáig dorgálhatja: egy az előzőnél valamivel idősebb és valamivel dagadtabb nővér betolja az étkezőkocsit, és kizavar bennünket. Hogy tudná megenni az ebédet, ha föl se tud ülni?, veti föl anyám, mert az nyilvánvaló, hogy a hájfejű ételosztó nem foglalkozik etetéssel. Vita kerekedik, de a muter nem enged, a dézsatünder csapkodva, fenyegetődzve kivonul. Ne ingerelje föl, aranyoskám, mert aztán rajtunk tölti ki a mérgét, kúszik hozzánk egy elhaló hang a szomszédágyról. Csapzott hajjú, töppedt öregasszony, akkora lehet, mint egy tizenkét éves alutáplált gyerek. Ő se úgy néz ki, mint aki meg tudja oldani a táplálékfelvételt, úgyhogy miután sikerül néhány kanál seszínű levest beletunkolnia a Nagyiba, anyám a szomszédasszonyt is megeteti, és közben megnyugtatja, hogy ne aggódjon a morcos nővér miatt, a kórház igazgató főorvosa régi ismerőse, majd beszél vele. Kiderül, tényleg ismeri őt valahonnan. Nem várom meg, míg tisztába teszi az egész kórtermet, és átszervezi az intézmény működési rendjét. Hazamegyek, dolgoznom kéne.

A lakás másképp üres, mint amikor Nagy fodrásznál van. Minden a helyén áll, még a kereskedelmi forgalomból minimum harminchat éve kikopott, bizonytalanul ibolyaszerű kölmiillat is ott lebeg a szobájában. De nem olyan, mintha nem lenne otthon, hanem mintha nem lenne. *Für alle Fälle* ezt a gondolatot elhessegetem. Kajálok valamit, aztán le akarok ülni fordítani, de rögtön eszembe jut, hogy alig aludtam az éjjel. Lefekszem. Órák múlva ébredek, a fejem nehéz, a gyomrom puffadt. Furcsa módon még világos van, pedig mintha késő éjszakáig aludtam volna. Nem tudok mit kezdeni magammal,

visszamegyek a kórházba. Muter akkor ment el, Évi tüsténkedik ott, pedig azt beszéltük meg, hogy majd este nálam találkozunk. Ott van Ilus is, a kórterem egyetlen székén ül az éjjeliszekrény mellett: sóhajtozva tömi magába a vacsorát, amit Nagyi meghagyott, és almalevet hörpölget hozzá, amit még az anyám vett a kórház büféjében. Évi primőr epret hozott, de Nagyi épp csak megkóstolja. Amúgy tiszta a feje. Leginkább az izgatja, hogy mi lesz a sok étellel, ami a frigóban van. Edd meg, Janikám, nekem már nem lesz szükségem rá, mondja, majd végigveszi, hogy mi minden fog most kárba veszni. Megígérem, hogy mindent bepikkölök. Amikor Évi kimegy a klotyóra, megragadja a karom, és magához húz: ez az Évi, ez egy rendes lány, ugye? Ilus legyint: a lakás kell neki. Nagyi elgondolkodik. Protestálok: mit lakásoztok itt? Egyelőre mi ketten lakunk ott a Nagyival. De én most meghalok, szögezi le Nagyi, és akkor a tiéd lesz az egész. Van lakása, próbálok lezárni a témát, nem hozományvadász. Szép nagy, világos lakás, sóhajt föl Nagyi, annak idején én vettem ki. Hirtelen belényilall valami rettenetes fájdalom: mit fogsz csinálni a bútorokkal? Meg az a sok drága ruha! Kinek kell az? Ki fogod dobni. Ugye, hogy ki fogod dobni, Janikám? Odaadod a handlénak. Még az lesz a legjobb, legalább kapsz érte pár krajcárt, nem igaz...? A gyertyaburás rézcillár az enyém, tisztázza Ilus, azt nekem ígérted. Meg a cseresznyefa ruhásszekrényeket is. Visszajön Évi, a hagyatéki tárgyalás félbemarad. Nagyi a mutert kezdi dicsérni, egész nap bent volt, etetett, elintézte, hogy látogatási időn kívül is ott lehessünk, holnap meleg ételt is hoz... Ebben a pillanatban érkezik Ernő. Protkót villogtatva, ujjongó üvöltéssel vonul be, mintha ünnepségre jönne, a hosszúra növelt oldalsó hajtűncséből a tar fejére fésült dongaboltozat törékeny műredek. Előcsomagolt kis tálca közértfogácsát lenget, mint valami égi mannat. Na, itt van a mi kis szimulánsunk, üvölti az anyjának, és nagyot kacag a saját poénján. Ilushoz is van egy-két jó szava: mi van, dagikám, látom, ízlik a kórházi koszt. Ilus szabadkozik: a Nagyinak nem kell, talán jobb lenne kidobni? Néhány viccnek szánt inzultus után Ernő elveszíti a fonalat. Láthatólag idegesíti ilyen állapotban látni az anyját, bár egészségesnek se nagyon tudja elviselni. Kicsit ünnepélyesen félrevon: válthatnánk pár szót, Janikám? Állok rendelkezésére. Kimegyünk a folyosóra, és rágyújtunk. Mielőtt a lényegre térne, kacsingatva gratulál Évihez, még meg is bök: nagy franc vagy te, Jankó, látom, szereted a pipihúst! Tétován magyarázodom. Miután megegyezünk abban, hogy mi kell a nőknek, rátér mondandójára:

– Janikám, nem tudom, mennyire vagy te tisztában az én tudományos munkásságommal...

Próbálok megfontolni a választ. Ki ne ismerné Ernő találmányait, melyek általában az emberiség technikai úton való megváltásával függenek össze? Ott van például az univerzális hóolvasztó henger, amelyik örökre megoldja a hideg égöv alatti országok energetikai, közlekedési és vízellátási problémáit. Nem csak az van, figyelmeztet Ernő. Ja és a repülőgép-eltérítők elkábítására szolgáló, minden ülésbe beépített távirányítós injekciós tű... Az is van, türelmetlenkedik Ernő, mivel konstatálja, hogy több példa nem jut eszembe. Ő folytatja. Vegyük például az indukciós deszalínációs processzort, mely nem egyszerűen sótalánítja a tengervizet, hanem alpesi patak minőségű édesvízzé transzformálja, anélkül – lendül fel a mutatóujj –, hogy az emberi szervezet számára vitális tápanyagok megsemmisülnének. Hatékony, olcsó, technikailag pofonegyszerű, és gyógyírt hoz az emberiség legdrámaibb problémájára: az éhségre... A szomjúságra, szólal meg bennem a kis szerkesztőjelölt. Száraz, kurta kacaj vakkán. Miért alkalmatlan a föld egyre jelentősebb hányada a mezőgazdasági termelésre? Mert a természetes vízellátási őrendszerek megbolygatása miatt a termőtalaj elsivatagosodik, édesvízi

tartalékok híján öntözése lehetetlenné válik. Az indukciós sótalánító processzor révén mind az ivóvízfogyasztás, mind pedig az öntözés planetáris szinten megoldódik, a mezőgazdasági termelés fölvirágozik, bolygónk ismét édenkertté válik... De ennél is jelentősebb a bioszilvázációs hőerőmű, mely a növényi hulladékok és egyéb organikus melléktermékek – széna, szalma, gaz, falevelek, háztartási szemét... – biotermikus átalakítása révén az emberiség két alapvető problémáját oldja meg egy csapásra: a robbanómotorok egyre problematikusabb üzemanyag-ellátását meg a fűtést, melyet – azonos hőfokon számítva – 74%-kal kevesebb energiával biztosít, mint a hagyományos rendszerek. Az már egy más kérdés, hogy bevezetése súlyos geopolitikai érdekeket sért. De ez már az én személyes pechem. Hála istennek, azért van nekem más is. Nem tudnak megfogni! Hallottál az egyfázisú mágneses alternátoron alapuló generátorról, mely három és félszeres teljesítmény mellett, 600 ohmon maximalizált áramot termel, ami által az emberiség egyszer s mindenkorra megszabadul az áramütés örök átkától? Ernő nem értékeli ámuldozást, arca drámaian elkomolyodik, fenyegetően közel nyomul hozzám: és persze ne feledkezzünk meg a *perpetuum mobiléről*, az emberiség örök álmáról, a legnagyobb mérföldkőről a tudomány történetében Kopernikusz heliocentrikus tétele vagy Gutenberg nyomdagépe óta! Csak hát – ez az én formám – itt is komoly nagyhatalmi tényezőkre ütközöm...

Bámulatot találom, mondok döbbenet. Ezek nem találmányok, igazít ki, ezek minőségi garanciával rendelkező, kipróbált gépek... Bocs, bölcsész vagyok... Az igaz, de tudsz nyelveket, és vannak nemzetközi kapcsolataid, szegezi nekem a mutatójúját. Harminc év alázatos tudományos munkásság után – Ernőnek érettségije van, és egy belkereskedelmi cégnél üzletkötő – világhosszúvá vált számomra, hogy ebben az országban soha nem fogják megbecsülni a felfedezéseimet. Ez egy tehetségpróba, barbár rezsim, a magyarok hagyományos irigységét pedig nem kell neked külön bemutatnom. Te is tudod, hogy szeretem a hazámat, annak idején a legnagyobb jólétekből hazajöttem, máig átkozom érte magam, de nem marad más kiút számomra, mint a Nyugat, lehetőleg Amerika. És ebben kérem a te közreműködésed. Nem ingyen kérem ám: jutalékot kapsz, milliomos leszel. Dollármilliomos! Felvilágosítom, hogy nekem csak kóbor költő, alkalmi pincér és munka nélküli filmrendező ismerősöm van Nyugaton, meg egy-két egyetemista csaj, akik még tíz év múlva is diákok lesznek, legfeljebb szociális munkások... Az nem baj, nem az a lényeg: meg kell találni az utat a kulcspozíciókhoz, és én erre téged alkalmasnak tartalak. A többi nem a te dolgod. Ezek a gépek önmagukért beszélnek... Megmondom neki, hogy visszadobták az útlevélkérelmem, az amerikai út lefűjva, én is itt fogok meghalni, mint ő, mint a fater, mint mindenki... Meg se áll, hogy sajnáljon egy kicsit. Az nem számít, a fő, hogy tudok nyelveket, és vannak kapcsolataim, majd megkérem valamelyik külföldi hölgyismerősömet, az még jobb is lesz, mintha én mennék személyesen, egy csinos lány előtt minden ajtó megnyílik, és nem kell aggódnom, majd a hölgyemény is kap egy kis morzsát, amivel élete végéig élhet, mint Marci Hevesen... Akármilyen mondom, nem lehet eltéríteni. Visszamegyünk a kórterembe, a Nagy Évi egy elhízott parasztasszony alá próbálja a kacsát betolni...

Hazafelé menet elmesélem Évinek, milyen furcsa, rossz érzés volt az üres lakásban lenni. Megkérdezi, nem akarok-e nála aludni, Manyi néni Hajdúszoboszlón van a gyógyfürdőben, színész-szakszervezeti beutaló. Némi tököldés után belemegyek. Még sose aludtam nála. Úgy döntünk, nem megyünk előtte sehová. Az éjjel-nappaliban veszek egy üveg bort, kenyeret, Évi csinál egy szalonnás-hagymás rántottát, kovászos uborkát harapdálunk hozzá, Manyi néni csinálta. Szopogatom a szekszárdi vöröset, Évi

teázik, dumálunk, nincs jó hangulat, de az mégis meghitt, aztán elvonul fürödni, én meg ámultan bolyongok a lakásban. Eddig is föltűnt, hogy sok a bútor, de csak most látom, hogy az Évi szobájában gyakorlatilag nem lehet mozogni, mi több, lényegében sehol sem, pedig nagy lakás ez, három hatalmas szobával és a belvárosban szokásos jó háromméteres belmagassággal. Tudtam, hogy Évinek az a mániája, hogy lomtalanítás-kor begyűjt mindenféle bútort, engem is rá akart egyszer venni, de én nem fogok a szemétnben turkálni. Amint látom, leginkább a szecire állt rá, van köztük néhány egész szép darab is, már amennyire ki lehet venni az egymásra halmozott bútorrengetegben. Mi a túrót akarsz velük csinálni, kérdeztem, amikor kiderült, hogy ez a passziója. Fogalmam sincs, tetszenek, felelte. Azt tudom, hogy néha a flúgos Gerendás Karesz ingyen restaurál neki egy-egy darabot – el nem tudom képzelni, mikor operatőrködik az a csávó –, sőt, Évi is megtanult néhány apróbb trükköt: smirglizés, vakarás, pácolás, szóval amiket mindenki tud, ha akar. Átpréselem magam a bútorhegyen, végigdőlök a tripla méretű vetetlen ágyon, nézelődöm, forgolódom, matatok, az éjjeliszekrény fiókjában egy sötétbarna céges határidőnaplót látok, az a fajta, amelyikben minden napnak egy teljes oldal felel meg. Hoppá, egy napló...! Fogalmam sem volt a létezéséről. Pont az enyémmnek ellentéte: minden napról van bejegyzés, de többnyire csak pár sor. A bejegyzések kézzel írt dátuma nem a határidőnapló napjait követi. Izgalomba jövök, de nem találok meg semmit, mert jön Évi.

Reggel alvást tettetek, amikor fölkel. Ahogy kiteszi a lábát, előveszem a naplót, nem megyek se brunyálni, se reggelizni. Biztos vagyok benne, hogy megtudok valamit. Összevissza lapozok, de csak bántóan banális bejegyzésekre lelek: *tegnap Noémival és Andyval a Rocksínházban. Ott volt Csabi, nagyon bejön nekem, de észre se vesz, aztán G. Petivel duma, nagyon kedves srác, hívott le Balatonra, de azt mondtam, nem, nem akarom, hogy félreértse, szimpi, de nem jó nálam... Vagy: Délelőtt Ottóval és egy osztálytársával elmentünk a Vidámparkba. Jót hülyültünk. A hullámvasútra kétszer is felültem. Este Gabinál. Zoli is beállított, egyáltalában nem készültem ki. És ennek nincs vége: este Balaton koncerten a Zolival. Tök jó volt. Jót őrjögtem. Azért akadtak bonyolultabb napok is: március 18.: Laci lemondtam. Kétségbe vagyok esve. Egyszerűen nem tudom, mit csináljak. Szerelmes vagyok belé, de tetszik a Dongó és a Tamás is. Az Adrien meg továbbra is meg akarja szerezni a Lacit. És még én adok neki tanácsokat...! Persze nem hiszem, hogy sok esélye lenne. Nem tudom, mi legyen. Ma pl. mind a hármat láttam. A Tamással egyszerre érkeztem a suliba, aztán a nagyszünetben álltunk az Adriennel a III.-on, hát jön a Dongó jobbról, a Laci pedig balról. Álltam, mint a hülye. A telefonkönyvben kikerestem a Dongó és a Laci számát. A Tamásé már megvolt. Vagy itt van 83. május 3-a: Ma csak bögök, bögök, ugyanis amikor kimentünk pingpongozni az udvarra, ott voltak mind a hárman. Micsoda égés! Még szerencse, hogy nem sejtetek semmit. Május közepére a titkos szerelmi háromszög négyszögesedik: Ma nem találkoztam a Lacival, viszont 1 pillanatra láttam a Dömét a suliudivarón. Bár jobban örültem volna, ha L-t látom, de hát nem mehetek oda csak úgy hozzá... Adriennek majdnem elmondtam, hogy én is szeretem, de inkább nem mondtam. Ő is azt reméli, hogy valaki bemutatja neki... Ma kémiából dogát írtunk. Tíz kérdésből kábé háromra tudtam válaszolni. Mindegy, nem érdekel, ha megvágnak. Este mozi Adriennel, Karesszal és Gézával: Kék lagúna, nagyon jó amcsi film, tök helyes a főszereplő srác... Szeretem a Lacit!*

Úristen, mibe keveredtem már megint! Ennyi baromságra az se ad felmentést, hogy jó egy éve írta. Azért, mert valaki tizenhat éves, nem kötelező érzelmi angolkórosnak lennie. Júlia alig töltötte be a tizenhármat, amikor behapsizott a Rómeóval, Szulamit ebben a korában már túl volt a bölcs Salamonon, Lolita pedig túlkoros, leharcolt kis-

mama lett tizenhét éves korára – keskeny kezén kötélvastag erek, fehér karja libabőrös, füle lapos, hónalja gondozatlan... –, és az a nagy pofájú Humbert Humbert így még jobban szerette... Na, ugorjunk egy évet. Felet. Vérfagyasztó mondatfoszlányok: *Jó, nem valami magas, de azért nem törpe...* (a világ legkisebb óriásának és legnagyobb törpéjének talányos paradoxona), *megőrülök, tutifix, hogy megőrülök: ma találkoztam a Balázssal, és egy csaj lógott rajta...* (pedig messziről úgy nézett ki, mintha szüzességi fogadalmat tett volna). *Ma senkivel nem találkoztam* (mi értelme lehet így az életnek?)... *Ma délután kint voltam a Timinél. Arra gondoltam, hogy két hete ugyanitt jártam a Péterrel...* Ezt nem lehet kitartani! Hol van már a megismerkedésünk napja? De valami sötét erő hipnotikusan húz le a sárba, nem tudok betelni ezekkel az agyalágyult szövegekkel, egyszer alaposan végig kéne olvasni, kijegyzetelni az egészet: *Adriennél találkoztam Attilával. Kedves fiú, jó az alakja, de nekem ez nem elég... Matekból, fizikából és oroszból megváltak. Otthagynom a sulit, én nem fogok egész nyáron a pótvizsgára készülni...* Na itt van: december 9. *Tegnap Farkas Gazsi kiállításán a Timivel és a Tarisznyával, utána buli a Gerendásnál. Ott aludtunk. Éjjel felé megjelent a Czukor, tök jó fej. Most lesz Franciában kiállítása. Mondta, hogy menjek ki, van hol lakni. Nem lenne rossz. Lehet, hogy a Deák Sári szerez melót a Magyar Hirdetőnél...* December 10. ... Hé...! És velem mi lesz? Hol vagyok én, mi van azzal a varázsos éjszakával, a hajnali pettingeléssel, a reggeli félreértéssel? Az nem lehet, hogy semmi nyomot nem hagyott benne! Talán csak nem én találtam ki az egészet? Akkor meg mi a francért hívott fel? Itt valami nem stimmel... Ennyire érzéketlen hülye nem lehet...! Pedig az. Egy véglény. Vagy... Vagy. Vagy lehet, hogy úgy működik, hogy a lényegtelen jegyzi föl, a fontosat pedig elfojtja. Akkor viszont soha egy sort se fogok magamról találni... Folytatódik a nyomozás: egy bűdös szó sincs arról, hogy pár nap múlva fölhívott, hogy találkoztunk, hogy följött a Timivel, hogy többször beszélünk telefonon... Csupa hülyeség: lényegtelen találkozások, banális tómondatok: *Emil bácsival az Angelikában. Jót dumáltunk. Emil bá egy hatvan körüli vén szivar, akivel teniszezés közben lett jóban. Ez is milyen: teniszezik! Még jó, hogy nem síel. Mivel érdemben nem tud vele mit kezdeni az agg Pygmalion, hát tanítgatja, csiszolgatja, néha még koncertre is elviszi, valamint kizárólag csak németül beszél hozzá, úgyhogy ezt a dumáltunkat vagy a metakommunikáció síkján kell értelmezni, vagy pedig úgy, hogy az Évinek a *bitte schön* meg az *Ich verstehe nicht* számít komoly lelkezésnek...* Még a tájfutó hapsijáról is esik szó, pedig az nem lehetett újdonság neki, igaz, csak annyit ír, hogy kicsit unja őt. Ezek szerint nem is miattam hagyta ott, hanem direkt kapóra jöttem neki, hogy végre megszabadulhasson tőle! Szépen vagyunk. Sőt, arról a svindler Czukorról is van egy bejegyzés: telefonált, hogy menjen föl hozzá megnézni a képeit, de ő nem ment. Nem részletezi, hogy miért nem. Talán időhiány... Na ennyit erről. Ez van. Ezt kell szeretni. Vagyis, én állat, ezt szeretem... De ha a mi baby-dollos epifániánkról sem ír, én azonnal szakítok vele... Hol van már az a január 7-e...? Megszólal a telefon. Csak ez kellett! Fölvegyem? Nem veszem. Ránézek a neobarokk ingaórára: Úristen, fél kettő! Lehet, hogy a Nagyi már nem is él! Pedig muszáj elolvasnom ezt a kurva naplót... Na, spura a kórházba. De előtte még haza kell ugranom átöltözni és meglocsolni a Nagyi zöldségeit. Vásárolnom is kéne valamit. Meg dolgozni...

Nagyi mintha jobban lenne, talán nem is baj, hogy nem műtötték meg. Ma délelőttre volt beütemezve, de lefújták, mert rossz volt a vérképe. A mai eredmény sokkal biztatóbb, informál az ügyeletes orvos, egy csendes, barátságos, idősebb pali, holnap korán reggel nekiduráljuk magunkat. Visszamegyek a Nagyihoz. Délelőtt az Ilus volt bent nála, délben az Évi ugrott be, a Ritterné is ott járt, a vöröskeresztes harcostárs az első emeletről, és behozta neki a *Családi lap* legújabb számát. A fiatalabbik ápolónő, a festett szőke,

föltűnik egy pillanatra, és feldúlt arccal kifogásolja, hogy a „Kosza néni folyton macskakodik...” Nagy nehezen rájövök, hogy az a baja, hogy a Nagy nem elég fürgén forgolódik a kacsacseréhez. Mi lenne, ha pofán csapnám? Vagy behúznám a fejébe a kacsát? Mielőtt mondhatnék neki valamit, már a kórterem másik végén leckéztet egy haldoklót. Akkor látom, hogy a beesett arcú néni ke helyén egy jó ötvenes, tanáros külsejű, kontyos asszony fekszik, akiről később kiderül, hogy hentes. Némán kérdezem a Nagytól, mi lett a sovánka vénasszonnyal. Odahúz magához, és suttogva közli, hogy az éjjel meghalt. Dél előtt bejött hozzá a lánya. Elfelejtettek szólni neki. A Nagy fel van dűlva. Más haláleset is volt a kórteremben az éjjel, de nem ismerte az illetőt, ezzel viszont váltottak néhány szót. Csak hetvennyolc éves volt szegény, csóválja a fejét.

Elüldögélek egy ideig, és mikor a Nagy elbóbiskol, kimegyek cigizni. Egy abnormálisan tökéletes, mélyszőke ápolónő közeledik a folyosó túlsó felén lévő férfirészleg irányából. Ajkbiggyesztve fixírozza a semmit, és úgy riszálja magát a Scholl klumpájában, mint egy túsarkúban flangáló Váci utcai luxuslotyó. Combközépig érő átlátszó köpenyében minden porcikája vakítóan tisztán kivethető, a bikinialsóra szabott halványkék bugyija is, meg az is, hogy nincs rajta bikinifelső. Dús melle ritmusra reng, két tömör combja szikrát hány. A folyosón ténfergő-tántorgó sok sánta, béna, bélpoklos beteg jajongva mozdul a nyomába, akár búcsújáráson egy csodatévő szent után. Elcsigázott, borostás, petyhüdt pofák tátognak vágyn, ványadt karok kérőn kinyúlnak, mankók kelepelnek, botok kopognak, megfakult, vaksi, nyálzó szemekben hirtelen fény támad. Villámsújtottan bámulom az ördögi jelenést. A legigényesebb szexújságban se találni ilyen rafinériát. Valamit tenni kéne, a pornósziófing már majdnem itt van a nyakamon. Zihálva zakatol az agyam, muszáj, hogy legyen megoldás. Talán van esély, végtére is elég egészséges vagyok, és vakok között állítólag a félszemű a király... A főnövérnek öltözött tenyészkejnő (vagy inkább fordítva?) élveteg lassúsággal vonul el előttem. Mi lenne, ha elgáncsolnám...? Utánafordulok, a lépcsőházzal szemben lévő ablak felől becsapó napcsóva most kap bele, átvilágítja, mint egy kandi röntgenkép, köpenyét letépi, mohón belényúl, durván végigtaperolja. Hátulról még tökéletesebb, még bujább, pedig az már fizikai lehetetlenség.

Nem maradhatok ott tétlenül. Megindulok, fogalmam sincs, mit fogok mondani neki, csak megyek, mint akit hipnotizáltak, de a kéjnévér eltűnik, mint egy jelenés. Toporgok ott egy darabig, majd kismelfordulok a lépcsőfordulóba, hogy végre rágyújtsak, aztán visszaülök a Nagy mellé. Négy órákor behozzák a vacsorát: két szelet üres kenyér és két girizd macisajt. Ebből még az Ilusnak se jutna. Aztán megjelenik a muter egy nagy szatyor kajával-piával, és átveszi az irányítást. Hazamegyek. Hat felé telefonál Évi, most jött ki a kórházból, azt hitte, én is ott leszek. Kilenckor találkozunk a Klubban, ott vacsorázunk, de aztán egyenesen hozzájuk. Mikor kimegy fürödni, nyúlok a naplóért. Nincs ott. Kibökte volna, hogy olvastam? Hogyan? Nem csöpögött rá se a könnyem, se a vérem, se a nyálam. Talán csak elővigyázatosság. Vagy nem is ott szokott lenni, és rendrutinból helyre tette? De hová? Most ezt is nyomozzam ki?

Reggel fél nyolckor telefon ébreszt, Évi veszi fel. Anyám az – honnan tudta, hogy itt vagyok, hogy nyomozta ki Évi számát?!? –, mégse ma lesz a műtét, mert – valami szervezési hibából – nincs műtőkapacitás. Mi lenne itt, ha nem ismernéd az igazgatót, kérdezem... Mi lenne, ha te is csinálnál valamit a nagyanyád érdekében, feleli... Amint Évi elmegy, nekiállok. Fiókokat huzigálok, polcokat vizlatok, szekrényekben turkállok. Először a logikus helyeket nézem, aztán az illogikusakat, végül pedig csapongva, csap-

codva kutatok. Két sikertelen kör után átmegyek módszeresbe és minuciózusba. Sakktáblakockákra osztom a szobát, és minden zugot centiről centire átvizsgállok. Nincs találat, ideges leszek. Rúgásom nyomán egy ócskafahalmaz megdől, egy romos *jugendstil* virágtartóállvány térdre rogy, egyik göcsörtös lába kificomodik. Nézegetem, illesztgetem, sehogy se tudom összeforrasztani, viszont nagy nehezen sikerül visszaapplikálni a bútorrakás tetejére. Majd a Gerendás Karcsi rendbe hozza azzal a bütykös praclijával. Kiterjesztem a keresést a lakás többi részére. Semmit nem bízok a véletlenre, vége az improvizációk korának. Sakktábla-stratégia, KGB-taktika, Gestapo-módszerek. Délben adom fel.

Mielőtt bemegyek a Nagyihoz, van egy megbeszélésem a Filmgyárban. És még haza is kell ugranom átöltözni, megborotválkozni... Elkésem, de semmi baj, még senki sincs ott. A Márkus Győző szolt úgy három hete, hogy esetleg akadna egy kis dramaturgkodás a Szávay Buci új filmjében. Úgy volt, hogy ő csinálja, de bejött neki egy új meló, az a mozi pedig, amiben éppen benne van, elhúzódot, nem tudja vállalni. Úgy vettem ki, nem igazán bánja. Buci a hatvanas-hetvenes évek tipikus mellékterméke: a szakmát nem volt képes megtanulni, helyette sodortatta magát az összes létező újhullámmal, és ettől azt képzelte, ő is tud olyat, sőt olyanabbat is. Úgy csinál, mintha az amatőr film eszközeivel bűvészkedne, pedig tényleg amatőr. Kizárólag a saját ötleteit valósítja meg, és mivel a forgatókönyvet is maga írja, még azzal is tud rontani a gyatra alpanyagon. Ennek azonban nincs különösebb jelentősége, mert félhomályban játszódó és leverően elnyújtott, eseménytelen filmjei megértő szemekre találnak a világot behálózó fesztiválipar kifogyhatatlan találkozóin, ahol előbb-utóbb mindenkinek csurran-cseppen valami. Így, bár egyik filmje se ment tovább egy hétnél a mozikban, egész tekintélyes renomét kovácsolt össze ezekkel a kisvárosi szereplésekkel.

Találkoztunk, eldiskuráltunk, és rögtön kiderült, hogy nem osztogatnak, hanem fosztogatnak, de nem volt más választásom, elvállaltam. Először is nem dramaturg kellett neki, hanem konzultáns. Azt nem tudom, hogy mire kell, mert kurvára nem hallgat rám, azt meg pláne nem, hogy miért én kellem neki. Nyilván szüksége van valami általa intelligensnek vélt hallgatóra, és mivel a Győző lelécelt, a forgatás viszont mindjárt elkezdődik, beérte velem is. Már az első alkalommal átadott huszonegy gépelt oldal zavaros szöveget, amit ő *szkript*nek nevezett. Egy szökött javítóintézeti lány csavargásáról szól, akit – pont amikor egy gyermektelen falusi házaspár már befogadná – végül a rendőrség visszavisz. Amúgy semmi érdemleges nem történik vele, viszont találkozik mindenféle emberrel, akikkel olyasmikről beszélget, amikről a Szávay Buci szerint egy félanalfabéta, lumpen intézeti csaj csevegni szokott: szerelem, barátság, boldogság, barokk zene... Az egyik jelenetben egy kapzsi gebines büféssel társalog. Ennek azt a címet adta, hogy „Dialóg a társadalmi egyenlőségről”. És erre kapott vagy 12 milliót! Sőt, tuti, hogy meg fogja kapni egy közepes kanadai menedékhely filmfesztiváljának a különdíját is.

Amilyen hülye vagyok, komolyan vettem a konzultánsi szerepköröm, és átírtam a forgatókönyvet. Először is azt találtam ki, hogy a javítóban induljon a sztori, ne amikor a csaj átdobja magát a kerítésen, és elkezd stoppolni. Buci meg akarta spórolni a legnehezebb részt: a motivációt, az intézeti poklot, a jelenetet, amikor betelik a pohár. Aztán nála a teherautósofőr, aki az intézet közelében fölveszi a csajt, egy nagy pofájú, janiskodó vagány: először beleköt, de aztán megsajnálja, elkezd mókázni, és kitör a keserédes kelet-európai filmidill: a sofőr cikcakkban vezeti a koszlott teherautót, ők meg a kanyargás szerint dülöngélve a torkuk szakadtából danásznak. Nálam viszont a

sofőr egy középkorú, kopaszodó, sunyi családapa, aki kiböki, hogy honnan jött a lány, és megfenyegeti, hogy ha nem dug vele, visszaviszi. Dug vele... Meg aztán az lenne a logikus, ha a csaj nemcsak úgy lődörögne a világban, hanem fölkeresné, akit ismer, akire azt hiszi, hogy számíthat. Bucinál egyedül az apjához megy el, de az – egy új feleséggel és néhány új gyerekkel – szarik rá. Az én verziómban van egy kinti fiúja, egy cingár, együgyű, kataton srác, aki közben becsajozott. Kábé két szóban mondja el a lánynak az új fejleményt, az pedig egyetlen sem reagál rá – az én *filmmovellámban* jóval kevesebb a vaker –, viszont elkezdenek szipózni, és ettől egy darabig bambán bámulnak maguk elé, majd elalszanak. Amikor fölébrednek – mindez egy otthonosan berendezett légópincében történik –, egy másik régi haver jelenik meg, akit a régi fiú rábeszél, hogy most járjon ő a csajjal. Az némi habozás után rááll, és megdugja a főhősnőt... Buci, aki csak néhány apróságot fogadott el az ötleteim közül, ezen a javaslaton egész megrökönyödött. Hiába magyaráztam, hogy pedig ez így van, a Juci nővérem javítóintézetben volt pszichopedagógus néhány évig, úgyhogy van némi fogalmam erről a világról: a drogozásról, az erőszakról, a tizenhárom-tizennégy éves lányanyákról, partizásokról, verekedésekről, a gyengébbek csicskáztatásáról, a szadista erőpróbákról, a párbajokról... Erre ő azt mondta, hogy nem szociográfiát csinál, hanem a *kökemény társadalmi valóságot akarja ütköztetni egyfajta filozofikus poézissel*. Ebben maradtunk.

Roppant kínos ez nekem. Amerika helyett a Szávay Buci agymenése. Másrészt viszont a legnagyobb szarból húz ki ez a konzultálás. Kölcsönökből élek, állandóan azt mérícskélem, mire futja, és mire nem... Meg hát bent vagyok a Filmgyárban. Vagyis kint. Szóval épp most bent vagyok, de amit meg fogunk beszélni, az valami debreceni helyszínelés meg a próbafelvételek. A főszereplő megvan: egy pesti értelmiségi családból származó kedélybeteg, anorexiás kiscsaj, semmi köze a figurához. Közben kócosan, kuszán, szétesetten megérkezik Buci: kopottas farmergatyva és farmerdzseki, piros-kék kockás farminging, farmerkék baseballsapka, szürkülő hadifogolyszakáll. Bocs, mondja szemrehányóan, mintha az én hibámból késett volna majdnem egy órát. Mint mindig, vele van Radó Kriszta, a dramaturg, egy rekedt hangú, lompos, nagy pofájú, kortalanul középkorú, férfias nő, meg Gottelmayer Robi, a ruhagyuri gyártásvezető, aki mindenkét *szívecskémnek* szólít, pedig nem is buzi. A gyártás körül gomolygó parfümfelhő sajátos, mondhatni, kibírhatatlan elegyet képez a dramaturgia szúrós izzadságszagával. Buci elkecseregetten keres valamit, és azt hajtogatja, hogy még életében nem látott ilyen kuplerájt, miközben Robi vigasztalja, Kriszta pedig szapulja. Egy nyolc-tíz perces előjáték után Buci végre a tárgyra tér, ami egyáltalában nem a debreceni helyszínelés. Azt szeretné, ha előkészíteném a *dialógokat*, amit a főszereplő csaj és alkalmi ismerősei improvizálni fognak. Szóval improvizálni fognak? A mélymagyar valóság szociális megbélyegzettjei plátói dialógokat rögtönöznek a Szávay Buci által megadott témákról? Akkor inkább a plátói szerelem...!

– Szívesen – biztosítom őt –, de hát te tudod, hogy miről akarod beszéltetni őket.

– Persze, persze, én majd mindig átbeszélem velük. A színészvezetés az én reszortom, nem adhatom ki a kezemből. A te dolgod csak annyi, hogy írdál minden dialógról egy kétflekkes vitaindítót...

Szóval nekem kell kitalálni, te büdösbogár... Megpróbálom a Krisztának passzolni a lasztit, végtére is ő a dramaturg, de ez sem sikerül. Támolyogva távozom, ám Gottelmayer fuvolázva megállít: akkor hétfőn fél hétkor ott van érted a taxi. De esedezem, kicsi szívem, ne várasd meg, mert még másokat is föl kell vennie... Hétfőn? Ma csütörtök van! Az előző megbeszélésen tényleg említették, hogy pulykakakast kéne venni, nem muszáj, bár örülnének neki, ha lemennék velük, mert közben ismerkedem az anyaggal

meg a szereplőkkel, és *végig lehetne dumálni a dolgokat*. Igen ám, de időpontról nem volt szó, arról meg pláne nem, hogy nekem kéne kitalálni a degenerált dialógjaikat. Nem beszélve arról, hogy akkor még a Nagyinak kutya baja se volt, én pedig még nem fedeztem föl Évi naplóját.

Hat körül érkezem a kórházba. Már mindenki bent volt és mindenki elment, kivéve az Ernőt, aki állítólag csak rám várt. A picsába a találmányaival! Azt mondja, nem arról van szó. Feje búbján a lakkal rögzített barokk boltív kevélyen domborul, rejtélyesen vigyorog, hosszasan köszörüli a torkát, majd mélyet szippant a cigarettájából:

– Tudod, Janikám, van itt egy világszám...

Megdermedek, kiguvadok.

– Nyugi, nem az én pátenom, de el kell ismernem, hogy kolosszális. Egy patikus ismerősöm fejlesztette ki. Régi jó emberem az illető, elismert szaktekintély, valóságos gyógyszervegyész fenomen. Én a forgalmazásban segíték, és csak annyit mondhatok róla, hogy vi-lág-szám. Vi-lág-szám.

Úristen, csak nem a rák univerzális ellenszerét találták föl?

– Úgyse fogod kitalálni, pedig ez az emberiség egyik legrégibb álma...

– Az örök ifjúság forrása?

– Tűz, tűz...

– Szóval víz? Gyógyvíz?

– Á-á!

– A kopaszság ellenszere?

– Á-á!

De miért vigyorog ilyen hülyén? Minek örül annyira? Az örök boldogság piruláját fedették föl, és saját magukon próbálták ki? Átkarol, és megsúgja. Én barom, hogy ez nem jutott eszembe: búgatópor! Holtbiztos, villámgyorsan hat, huszonnégy órás, kőkemény erekciót biztosít, mellékhatások kizárva. Próbálok elképzelni egy álló napig – álló napig? – tartó kefélest mellékhatások nélkül, de Ernő kikökökkent az álmodozásból: az a neve, hogy *A hölgyek öröme*, merthogy végtére is a nők lesznek az első számú haszonélvezői, nemdebár? Persze a férfiak se fognak panaszkodni, arra mérget vehetsz. Képzelheted, mi lesz itt: az összes kan álló dákóval...! Meg fognak vadulni tőle, szétkapkodják, mint a cukrot. Ilyen még nem volt...! Megpróbálok elképzelni: egy planetáris orgiát látok, fajok, osztályok és nemzedékek közös kopulációját. Erre tényleg nagy szüksége lenne az emberiségnek. De még mindig nem értem, mit akar tőlem, hogy kerülök én ebbe a globális fertőbe. Nem-zet-kö-zi kapcsolatok, lendül föl a megvilágosító mutatóujj, és megint kezdődik az alkudozás. Próbáld ki, csak egyszer próbáld ki, nyom a kezembe egy sztaniolpapírba csomagolt apró kúpot, akkor majd te is másképp beszélsz. Nem merem megkérdezni, hogy be kell-e venni, vagy föl kell-e dugni, mert még vérszemet kap. Hirtelen a tegnapi pornónővér kerül a képterembe. Feszés farmerban és egy még feszesebb sárga, ujjatlan trikóban van. Odabattyog a lifthez, megnyomja a gombot. Tüntetőleg háttal vár, pontosan tudja, mit látunk. Ernő megtörten bámulja: egyszeriben összeomlott a búgatóporpiac.

Nagyi behunyta szemmel fekszik, de azonnal felriad, amikor megállok mellette. Hátározottan rosszabbul néz ki: a haja csapzott, az arca beesett, a szeme pici, könnyes, hunyorgós. Végigvesszük, kik jártak ma nála, bár engem igazából csak az érdekel, ott volt-e Évi. Ott volt. Áradozik róla, kisunokájának nevezi, nem világos, hogy dicséretből-e vagy tévedésből. Bent volt a muter is, a Juci, mindenki. Nagyi elégedett, újra sorolni kezdi, kik látogatták meg.

– Az Ilus, az Ernő... meg az izé, na... Hogyishíjják... Az Ilus, az Ernő és a... Nekem három gyerekem van... ejnye, na, monddjad már...!

– A Miklós.

– Igen, a Miklós kám! Hát persze, ő a harmadik... Látod, Janikám, néha azért nem mindenre emlékszem olyan jól...!

– De ő nem volt bent.

– Nem, szegénykém, dehogyan volt, ő kint van a temetőben, a drága. Én is ott leszek nemsokára...

– Dehogyan leszel, mit móríkálasz itt? Egy nyavalyás combnyaktörésre vágsz föl annyira?

– Nem, Jancsikám, hiába viccelődsz, ez most komoly, ezt én mondom neked, ennek most vége... Én innen már nem megyek haza.

– Ugyan már, ne sopánkodj itt nekem! Csak nem képzeled, hogy ilyen könnyen megúszod. Neked dolgod van: ott vár az a marha nagy lakás. Tudod, milyen rumli lett, amióta eljöttél? Meg magadat is rendbe kell hoznod...

– Tényleg, Janikám, ahogy hazamegyek, el kell mennünk fodrászhoz. Már olyan rettenetesen nézek ki. Pedig te tudod, hogy én adok magamra. De hát itt haját se tudok mosni...! Jaj de kellemetlen...! Kozmetikushoz is kéne mennem. Le kell vetetnem a bajuszomat...

– Na ugye, te meg itt meg akarsz nekem halni...

– Na jó, az más...! Az ember azért nem hagyhatja el magát...

Kedves, fakó kis hangocska szakítja félbe:

– Csókolom, Koszta néni! Hogy tetszik ma lenni?

Nagyi arca kivirul, mesélni kezd. A hang gazdája egy kedves, fakó kis csaj, kedves egérfóval, kedves, félénk mosollyal, kedves, nagy cirmos kék szemmel. Rögtön tudom, hogy el kéne venni feleségül, csak azt furcsállom, hogy fehér ápolónői egyenruhában van. Mikor elmegy, a Nagyi összecsapja a kezét: ez a Boglárka, ez egy áldott jó teremtés, egy szent. Éjszakás nővér. Mindenkinek segít, mindenkire van egy jó szava, még azzal is egész éjjel foglalkozik, aki biztosan nem éri meg a reggelt. Engem valamiért különösen szeret, állítja, de a hallottak alapján nyilván mindenki ezt képzele róla... Olyan jó természete van, mint a mi Évikénknek meg a te anyádnak, azok is kiteszik a lelküket, azt nem lehet mondani...

Még akkor se mennék bele az Évi és a muter közti hasonlatosság megcáfolásába, ha nem kéne előadnom neki a debreceni utam, de hát elő kell adnom. Kétségbeesetten összecsapja a kezét: Úristen, először az a vacak Amerika, most meg ez a nyomorult Debrecen? Hát már megint itt hagysz? De nem is megyek Amerikába, háborgok. De akartál, képes lettél volna itt hagyni ebben a nagy bajban. Tovább háborgok: de akkor még semmi bajod nem volt, futottál, mint a nyúl. De most van, most itt haldoklom, te pedig szó nélkül itt hagysz, Jancsikám... Mivel a logikai vonal nem nagyon működik, érzelmi síkra terelem a vitát: arról beszélek, hogy egy fontos nemzetközi produkcióban veszek részt, komoly munka, súlyos pénz, és azért arról se feledkezzünk meg, hogy a hazámat képviselem... Munka, haza és az anyagiak... még külön-külön se tudna ellenállni nekik, nemhogy így együtt. Rákezd, hogy mennyit dolgozott életében. Azt ki nem lehet mondani. Aztán, hogy mennyi pénzt örökölt, folyton örökölt, és onnan már csak egy ugrás a Nagyfaterig, aki mindent elherdált. Olyan elkeseredetten szidja, mintha a szegény Öreg most csencselte volna el az infúziós gépet. Kétségbeesetten néz maga elé, száját makacsul összehúzza, aztán odaint, és olyan erővel szorít meg, hogy ennek alapján akár táppénzcsalónak nyilváníthatnák: jól vigyázzak, mit csinálok a pénzzel, amit

Debrecenben keresek. Venni kell, de ne kocsit, mert infláció lesz... Gondolod? Elbizonytalanodik. Hát úgy néz ki... Minden drágább. A kávé, a cukor... Ingatlant kell venni, az jó. Vagy aranyat. Az a legjobb. Nekem mindenem volt. Nekem volt aranyam, nekem volt ingatlanom. Csak az öreg mindent elherdált. Nem rosszindulatból. Csak úgy. Ha kérdeztem, hol van, azt mondta, nem is tudom. Pedig én nehéz pénzeket kerestem, Janikám. De az infláció mindent elvisz. Te nem is tudod, mi az az infláció. Ha én elmesélném neked, hogy milyen infláció volt itt a háború után... Már elmesélted... Nem hiszi... De édesem, hát még magnóra is föl van véve, hogy egy bőrrönd billió meg trillió pengővel mentél a piacra, de csak négy tojást tudtál venni rajta... Magnóra? Milyen magnóra...? Megígérem, hogy holnap behozom, és végighallgatjuk az életét.

Kifelé menet benézek a nővérszobába: senki. Körülnézek a folyosón: senki. Megindulok a lépcsőház felé, Boglárka most fordul ki egy kórteremből. Kenetteljes arccal érdeklődöm a Nagy felől, majd már bent a nővérszobában megkérdem, ki fia-borja. Akadozva mesél, mintha tudatában lenne, hogy nem túl érdekes, amit mond. Tényleg nem az. Ahogy az várható volt, Pest környéki lány, Csömörről jár be. Megspórolom az olcsó poént, hogy nincs-e tőle csömöre, biztos vagyok benne, hogy a hivatása felől kell érdeklődni, később meg arról, hány gyereket szeretne, meg ilyesmi. Beszélgetünk egy jót a nővérmunkáról és az éjszakai ügyelet nehézségeiről. Szolidárisan hallgatom. Legközelebb rá fogom beszélni, hogy tanuljon tovább. Nem kérek tőle randit, előbb a bizalom. Egyszerű lélek, de tényleg jó embernek látszik, és mellest se rossz. Csak ne imádnám annyira ezeket a szürke kis egérpofikat.

Este azt találom ki, hogy Évi mutassa meg a családi fényképeit. Amúgy is kíváncsi vagyok, hogy nézett ki kiskorában (na jó, most se olyan nagy), de abban is reménykedem, hogy a turkálásban előkerül a napló, vagy legalább feltárul néhány dugihely. Először szabadkozik, de mikor megérti, hogy komolyan gondolom, belelkesedik. Mindenféle albummal és dobozzal jelenik meg, és pakolni kezd. Messziről indul, vadidegen emberek valószínűtlenül merev, ostoba pofázmányai, kivehetetlen csoportképek, elképesztő ruhák. Egyedül a Manyi néni jelmezes képei szórakoztatóak, de azokat már láttam. Mindig megmutatja, amikor fölmegegyek. Az anyja fiatalkori képei is előkerülnek. Tolnay Klári típusú, régi vágású szépség volt, mindig irtóztam ezektől a kiemelt állkapcáktól, nagy gülu szemektől meg a lapostányér nagyságú homlokoktól, hogy azt a fölfelé dauerolt hajat ne is említsem. Aztán csiribí-csiribá, előveszi az apja egyetlen fényképét. Ez már egy érdekesebb arc, Évi egyértelműen ráütött, a talányos, apró szeme is tök ugyanaz. Hál' isten a Sörge-Paszternak stílusú csontos lófejet nem örökölte tőle. Akárhogy is, volt valami ebben az egyszerre elszánt és dúlt, intenzív és rémült tekintetben. Nem csoda, hogy kinyiffantotta magát. Megsürgetem a gyerekkori képeket, és máris átlépünk egy másik dimenzióba. Miért nem mutatta meg ezt eddig? A harmadik szülinapján csücsöri szájjal, behunyt szemmel fújja a három szál gyertyát; Beethovent öleli a maratonvásári parkban, lehet vagy ötéves; pancsolás a balatonalmádi strandon, vézna testecske, fürdőruha helyett pici bugyi, a haja hátrakötve, összehúzott szemmel nevet, az egész arcából csak a fogsora látszik; aztán egy Mosoly Albuma stílusú arckép fehér blúzban, talán első elemiből, arra nincs kifejezés, milyen komoly, tiszta, átszellemült, pimasz a tekintete, milyen édes, pofás, ünnepélyes az arca... Egyszer csak előkap egy türkizkék tornadresszes képet, amelyen karikát szorongat igen mesterséges pózban, felvetett fejjel, kihívó arccal, kokettáló mosollyal, kislányos testtel, nőies tartással. Szédülök a sok élvezettől, valami féltékenységfélet is érzek, mindent látni akarok, kimondottan zavar, hogy tizenhét évig nem voltam része az életének. Rettenetesen megkívánom.

Nagyon gyengéd, forró éjszaka után szadista álmom. Valami bonyolult történet végén egy undorító papféle egy félhülye kislány meztelen popsiját fenekeli. Én segítem ráfektetni a térdére. Indecens erekcióra ébredek. Amint Évi elmegy, kutatás a napló után, mely, akár egy égi jel, úgy látszik, csak egyszer akart nekem megnyilatkozni. Tizenegy felé föladom, rohanás a kórházba, a Nagyí operációja fél tizenkettőre van kiírva. Kicsit elkésem, már bent van a műtőben, a muter vár kint. Aztán kitolják, el van altatva, és mindenféle cső lóg ki belőle. A főorvos szerint a műtét sikerült, van esélye, hogy rendbe jöjjön, mert a szíve olyan, mint egy jó karban lévő hegymászóé. Délutánra magához fog térni.

Két *plátói* dialógcsont megírása után bemegyek a kórházba. Mindenki ott van. Ez a jó a kórházazásban: összehozza a családot. Olyan, mint egy temetés, csak több alkalomra szól. Tartós temetés. Nagyí már magánál van, de bágyadt, gyenge, mindenféle cső megy a testébe, elég szörnyű látvány. Jól tettem, hogy nem hoztam be a magnót, már csak a tömegnyomor miatt is. De a kazettát megmutatom neki: itt van az életed. Holnap már jobban leszel, és akkor lejátsszuk, jó...? Milyen életem, rémül meg. Elmagyarázom. Nem emlékszik sem arra, amit tegnap beszéltünk, sem arra, hogy pár évvel ezelőtt megmélyinterjúvoltam. Amúgy mindenki hozza a formáját: az Ilus majszol valamit, az Ernő viccelődve kötözködik, a muter rendezkedik, a Juci némán, tragikusan néz maga elé, biztos megint depressziós. A csatolt részek csak futólag lépnek színre: Béla, az Ilus fia és Irma, az Ernő jelenlegi felesége meg az előző házasságából származó gyerekei már bent voltak, Guszti, a Juci férje most érkezik. Gondterhelten, sóhajtozva üdvözl mindenkit, mint akinek igen nagy áldozatba került kisajtolni túlterhelt órarendjéből ezt a látogatást, de nem veszi zokon, végtére is első a család. Izzadt keze jéghideg, a hangja mekegős. Professzionálisnak szánt kérdéseket tesz föl a Nagyí állapotával kapcsolatban, enyhén kioktató hangszúllyal, a Juci undorral nézi. Az Ernővel kimegyünk rágyújtani, Guszti nem cigizik, de ő is jön. Ernő menet közben megbök, és kacsintva megkérdezi, hogy kipróbáltam-e... de aztán nem forszírozza a búgatóportémát Guszti előtt. Az szokása szerint rémtörténetekre kapcsol, a hely szellemének megfelelően a betegségek témaköréből: légúti elégtelenséggel kezelt lány, a munkatársának az unokahúga, akiről a boncolásnál derült ki, hogy egy billentyűvel kevesebbel vert a szíve, amitől visszafelé folyt belé a vér; egy rejtélyes vírus, orangutánhimlő a neve, amelyik Sierra Leonében már több ezer áldozatot szedett, mindegyikkel hetvenkét órán belül végzett, fertelmes kínhaláluk volt, és már Amerikában, Maliban és Hollandiában is találtak fertőzősúlyos egyedeket; a nagybátyjának egy barátja, akit torokfájással kezelték, még szidták is, hogy biztos jegeset ivott, aztán kiderült, hogy tályog volt a torokban, és másnap reggelre behalt; egy jó barátja mesélte, hogy az egyik vidéki nőrokonát alhasi görcsökkel vitték be a kórházba, még aznap megállapították, hogy nem vakbél, másnap átküldték a nőgyógyászatra, a következő nap pedig az urológiára, ott se találtak semmit, viszont a végén perforálódott hasfal okozta rettenetes belső vérzés végzett vele... Az semmi, éled föl Ernő, és vidoran belekezd egy drámai történetbe egy bélcsavarral operált illetőről, akiben benne hagyták a csipeszt, amitől elgennyesedett, fölnyitották, kivették, de akkor meg a szike maradt benne. Azt már persze nem élte túl... Miért, és az, amikor... veszi át a szót Guszti, és elmeséli egy öngyilkos esetét, akit ugyan az utolsó pillanatban megmentettek, de a kórházban félrekezeltek, és a végén elpatkolt, pedig addigra már megszerette az életet...

Nemes versengés ez: Guszti történetei a kacifántosabbak, de monoton hangjában van valami békíthetetlen szemrehányás, Ernő viszont színes és drámai, mint egy vándorszínész. Guszti éppen egy roppant sajnálatos esetről számol be (valaki halálos mérgezést

kapott, mert olyan kólásdobozból ivott, amelyre előzőleg rápiszkított egy patkány – ezért kell fogyasztás előtt forró vízben elmosni a kólát!), amikor megjelenik Boglárka civilben. Tényleg jó a segge, de kicsit hátradőlve, mereven jár, és a karját botként szorítja magához. Siet beöltözni, de mintha örülne nekem. Úgyis mindjárt találkozunk, mondja. Hát, remélem, búgom, és búbánatosan a szemébe meredek.

Szombat reggel. Jó későn ébredünk, naplókeresésről szó sem lehet. Hazamegyek átöltözni, majd a kórházban találkozunk. Nagy bágyadt, kásásan beszél, orrából vezetőék lóg ki, mint egy világvevő rádióból, de azért magánál van. Muter saját főztű tyúkhúslevest próbál belédiktálni, azt állítja, hogy ettől majd rendbe jön. Ilus egyetért az előtte felszólalóval. Némi vita után megegyezés születik, hogy legalább a levét muszáj meginnia, abban is benne van a gyenge husi és a sok zöldség ereje, sikerül is egy kanállal le-tunkolni a torkán. Hogy ne menjen kárba a sok finomság, Ilus csámcsogva tömi magába a sárgarépát, zellert, fehérrépát, szopogatja a húsos szárnyat, rágicsálja a cupákos hátat és fart. Anyu újabb kanál levestel próbálkozik, de a Nagy elfordítja a fejét, mint egy kisgyerek, aki nem akar tovább cumizni. Kis lé csordul le a szája szélén. Az egész kórus könyörgésbe kezd... Egy halottal küzdötök?, fakad ki végre Nagy, mire ideiglenesen leáll a húslevesprogram.

Előveszem a magnót, berakom a kazettát, a Nagy gyanakodva nézi, de amikor meghallja a nyolc évvel azelőtti hangját, egészen fölviszanyozódik. Ez én vagyok, Janikám?, hitetlenkedik, de aztán a sűrűsödő bizonyítékok hallatán boldogan csapja össze a tenyerét: ez én vagyok, Janikám, hallod ezt, ezt én mondom, az én hangom, meg se ismertem, mikor csináltad ezt, nem is tudtam róla, nekem nem szóltál egy szót se erről... Olyan tagoltan artikulál, hogy beszédtechnikát taníthatna a Színművészeti Főiskolán, és olyan szabatosan fogalmaz, mintha könyvből olvasna, csak közben nem győz csodálkozni, hogy mi mindent ki nem talált ez a fránya író: Az én apám Morvaországban született, Suchentalban, de Bécsben nevelkedett, és amikor megismerkedett a mamával, aki osztrák volt, de az apja a Nádasdyaknál dolgozott uradalmi intézőként, átjöttek Répcelakra – olyan áhítattal és emfatikusan mondja ezt a Répcelakot, mint mikor egy nyugdíjas francia színész idézi fel régi társulata nevét: La Comédie Française –, és ott vett egy malmot, egy rendes, szép, komoly malmot, az egész falu hozzá járt öröltetni. Te tudtad azt, Jancsikám, hogy az én apám malomtulajdonos volt? Gőzmalom-tulajdonos. Meg feltaláló, patentjei voltak, milliomos lehetett volna, de becsapták, meglopták, kiszípolyozták, úgyhogy kénytelen volt kivándorolni Amerikába, amikor én még csak kétéves voltam... A muter leszegett fejjel hallgatja a jól ismert történetet, amikor rablók támadták meg a malmot, de a dédnagyfater örölt erős paprikát vágott a pofájukba. Az Évinek viszont csillog a szeme az élvezettől. Az Ilus bambán bámul, mintha nem tudná, miről van szó, a Juci könnyes szemmel mosolyog, a Nagy pedig elkomorodva bólogat. Az osztályfőnök külsejű hentesasszony a szomszéd ágyban fölül, amikor a Nagy tizenhat évesen a Gerbeaud-ba ment dolgozni, aztán varrólány és próbírmamzell lett egy Gizella téri divatszalonban. Mire az I. világháborúhoz ér, mindenki, aki él és mozogni tud a kórteremben, ott tömörül az ágya körül, mintha a Szabó családot hallgatnák.

A rögtönzött rádiójátékot a festett szőke ápolónő próbálja leállítani, de néma ellenállásba ütközik, és a végén ő is ott ragad. A nagyfater furfangos szökése az isonzói vízfürdőből spontán kacajokat vált ki, valaki hátul egy toloszékben még tapsolni is kezd, de amikor otthon, a klotyóban majdnem elkapják a csendőrök, rémület ül ki az arcokra, Évi kidugja a nyelvét, izgatottan hunyorog, megnyalja cserepes száját. De hiába a szökés: '19-ben a Kommün alatt besorozták vöröskatonának, az ország szétszabdalása

ellen harcolt a Felvidéken, meg is sebesült, de amikor bevonultak a románok meg a Horthy, letartóztatták, amiért együttműködött a vörös hordákkal, akik elveszejtették az országot. Az Ilus meg a fater már megvoltak, az Ernő épp akkor született, a Nagyi minden létező kapcsolatát megmozgatta, hogy kiengedjék.

Bár a Nagyi meglepődve hallgatja a saját életét, csodálkozása annak szól, hogy mi minden történt vele, mennyi mindenre nem is emlékezett már, meg hogy a technika csodája révén mindezt most visszahallhatja, hogy ez az egész füstbe ment élet ilyen szépen megvan egy magnókazettán. De arról szó sincs, hogy nem ismeri föl magát benne. Ő azonos az életével, de ha én turkállok a múltamban, csak idegen, egymással össze nem függő történetfoszlányokra találok. Neki a folyamatos történelmi tébolyban is egyik nap következik a másiktól, mindig azt tette, amit tennie kellett, de nekem az ország legeseménytelenebb és -érdektelenebb korszakában is a napjaim leválnak, szét-esnek, nincs közük se egymáshoz, se hozzám, mindig úgy érzem, hogy valami egészen mást kéne csinálnom, mindig mindent újra kéne kezdenem.

Ayhan Gökhan

DAL EGY HALOTT BARÁTRÓL

Rég nem beszéltünk, rég. Hát régóta, de te
Hogy meg is halj közben, gondolta a fene!
Nem gondoltam volna, hogy ennyire régen.
Te se gondoltad, mi? Hát ennyire régen...

Hívjál fel, mondanám, de meghaltál, mondom.
Nem nézem meg, hogyan fekszel a koporsón.
Voltál voltodiglan. Tényleg benne? Tényleg!
Oda test és szellem, és oda a lényeg.

Mikor találkoztunk... Mikor, melyik nyáron?
A neved volt, Matyi, a kedvenc királyom!
Most mondjam azt, te vagy a kedvenc halottam?
Nem mondom. De mégis. Vagy hát... visszavontam.

DIALÓGUS

*a körülményekhez képest... na de ilyet – Matyi!
a körülményekhez képest sem vagy, beszélsz itt
hülyeségeket.*

A BOLDOGSÁG KÖVETKEZMÉNYEI

Kérsz egy szál cigarettát?
Nem, nem, már leszokóban.
 Túlélve a barátság.

BIBÓ ISTVÁN ÉS MARSOVSZKY MIKLÓS LEVELEZÉSE

Sajtó alá rendezte Bibó István (ifj.)

Bibó István hagyatékában – életrajzából megérthető módon – kevés az olyan levél, amely hozzá közel álló, vele azonos szellemi rangú kor- és pályatársakkal, barátokkal és szellemi partnerekkel folytatott eszmecserékbe adna bepillantást. Kivétel ez alól ifjúkora – azaz a 30-as évek, egyetemi tanulmányainak és pályakezdésének esztendei –, főleg barátaival való levelezése révén; de ez az időszak hamar lezárult a 40-es évek elején, Reitzer Béla munkaszolgálatban bekövetkezett tragikus pusztulásával, illetve Erdei Ferenc – másképpen tragikus – kommunistává válásával és a világháborúval.

Az itt közölt Bibó–Marsovszky-levelezés az említett kivételek közé tartozik először is annyiban, hogy nagyobbik része szintén a 30-as évekből való. A háború azonban ebben a levelezésben is hosszú szünetet okozott, s bár mindketten életben maradtak, és gondolkodásmódjuk sem változott meg, az 1945–46-ban újra felvett személyes és levélkapcsolatnak a háború utáni reménysek szertefoszlásával ismét meg kellett szakadnia. Sem a Rákosi-, sem a Kádárrendszer nem kedvezett az írásos szabad gondolatcserének. Az efölött tünődő utókor még örülhet, hogy Bibó István a Budapesten, illetve Vácott vagy Márianosztrán lakó

barátaival – legalább szóban – tudott olykor véleményt cserélni. Az emigrációt választó vagy abba kényszerült barátaival azonban (Horváth Barna, Szabó Zoltán, Marsovszky Miklós) még erre sem volt lehetősége. Arra, hogy ezek a barátságok nem szűntek meg, hanem intenzív bűvópataként a diktatúrák alatt is tovább éltek, s az igazi barátok a közös emlékek révén később is folyamatosan hatottak egymásra, az itt közölt levelezés négy utolsó darabjában is találunk bizonyítékot.

Kivétel ez a levelezés abból a szempontból is, hogy Bibó István levelei is fennmaradtak Marsovszky Miklósnál, és özvegye szívességéből a 80-as években hozzánk kerülhettek – Borbíró Virgilék, Szabó Zoltán és Keszthelyi Nándor néhány levelével együtt. Szándékom szerint a Bibó István halála óta összegyűjtött – sajnos, nem túl sok, és nagyrészt már publikált – levelekkel együtt, a szükséges rendezés után ezek is az MTA könyvtárának kéziratárába fognak kerülni.

Marsovszky Miklós (1895–1972) Bibó István nagynénjének, Bierbauer (Borbíró) Virgilnének és férjének baráti köréhez tartozott. 1927 óta Párizsban élt, s Bierbauerék küldték hozzá Bibó Istvánt első párizsi

útja alkalmából, 1935-ben. Erről a *Holmi* olvasói részletesebben is tájékozódhatnak Bibó István és nagynénje levelezéséből, melyet a folyóirat 2011. augusztusi és szeptemberi számában adtam közre. Amit Marsovszky Miklós életéről jelenleg – elsősor-

ban rokonai és Timár Árpád szívessége alapján – tudni lehet, azt Szabó Zoltán említett leveleinek közlésekor (*Holmi*, 2012. június, 702–709.) foglaltam össze.

Bibó István (ifj.)

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1936. június 4.

Kedves Miklós!

Örömmel jelentem, hogy ismét eljutok Párisba egy-két hétre, s nagyon számítok rá, hogy ott találjak. Egy holland–amerikai ösztöndíjat kaptam a nyári hónapokra Hágába, s e hó 15-én Velence–Genf–Páris útvonalon fogok odautazni júl. 1-ére.

Egy kérésem volna hozzád. Az ösztöndíjat kinn kapom, a valutakérelmezésekkel pedig már elkéstem. Arra kérlek, légy szíves, küldj nekem, Velence Poste Restante, ajánlott levélben 300 lírát vagy 300 fr. frankot. Ha ennek bármi akadálya van, ne bánjad: a dolog nem életbevágó, csupán olasz utamat szeretném könnyedebbé tenni addig, míg Genfig jutok.

Igaz szeretettel, köszönettel és a közeli viszontlátás örömeiben

ölel
Pista

Bibó István. Budapest I. Hieronymi út 61.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Kézírtos levél, borítékján:* Ngs. dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Hieronymi út 61. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/272.]

Paris, 1936. jún. 12.

Kedves Pisti,

leveledet csak ma kaptam kézhez, mert kétheti távollét után ma érkeztem vissza Paris-ba. Sietve írok, hogy még Pesten érjen ez a levél. Sajnos a viszonyok itt pillanatnyilag olyanok, hogy kérésedet nem tudom teljesíteni. Front populaire, szocialista kormány, sztrájkok, infláció és devalvációs veszedelem, az üzleti élet teljes megbénulása – s ehhez még az, hogy tartalékaimat mentés céljából immobilizálnom kellett, és kintlévőségeimet csak csöppenként kapom be.

Nagyon röstellem, hogy tavalyi, őszinte ígéretemet az első tényleges alkalommal már meg kell hazudtolnom – de kérlek, tekintsd ezt „vis major”-nak.

Ettől eltekintve menj el azért mégis Velencében a postára – hátha befolyik hétfőre a napi szükségletnél valamivel több, s akkor azt elküldeném Neked. De biztosan ígérni nem tudom, s azért is írok, hogy evvel ne számíts.

Nekem különben nem megy itt rosszul még most sem, s ha itt leszel, ugyanúgy lehetünk majd együtt, mint tavaly. Addig, reménylem, már nyugodtabb is lesz itt minden.

Nagyon örülök, hogy újra láthatlak, és még egyszer elnézésedet kérve

igaz barátsággal öllelek
Miklós

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1936. szept. 16.

Kedves Miklós!

Jól utaztam, és szerencsésen megérkeztem. Szombaton délután egy szuszra végignéztem Reichenhallt, Berchtesgadent, s egy óráig eveztem a Königsee-n; mindegy lévén már, hogy szombaton este vagy vasárnap reggel érek-e Bécsbe. A Königsee gyönyörű szép volt, az evezés pedig külön jólesett.

Itthon családomat rendben és egészségben találtam. A hivatalba is beálltam tegnap, s a háromhavi restanciát repeső örömmel fogadtam.

Tegnap délben telefonáltam Édesanyádnak, aki nemrégén kapta meg a Te leveledet. Tőlem elsősorban a francia viszonyok iránt érdeklődött. Én lelkes buzgalommal bizonyítottam neki, hogy Franciaországban a sztrájk nem azonos a felfordulással, és semiféle forradalmi előjelet nem tapasztaltam. Ezt látható, illetve hallható örömmel fogadta, de azért hozzátette, hogy abból, amit mondok, levon valamennyit. Attól félek, hogy az újabb sztrájkhírekre majd még többet levon megnyugtató információimból. Nagyon kérdezte azt is, vajon csakugyan eljössz-e Pestre hamarosan. Mondotta, hogy most költözködésben vannak: nagyon szomorúan hagyja ott az Úri utcai házat. Költözködés után majd tisztelkedni fogok nála és Mülleréknél.

Pest olyan, mint volt: én egy fokkal rosszabbul érzem magam benne. Hazaérkezésem első akkordja az volt, hogy Bécstől Pestig hallgattam két kereskedelmi utazó épületes elmeszámolását, mely szerint mindenki megdolgozik azért a pénzért, amit keres, csak a tanárok és tanítók nem, mert minden évben ugyanazt kell tanítaniok, és 4 hónapi szabadságuk van. Azt is rosszalották, hogy az iskolában ma is olyan elavult könyveket olvasatnak, mint az „Új földesúr”.

Kedves Miklós, egy kommissióval szeretnék megterhelni. Légy olyan jó, küldjél az itt csatolt levélen adott címre egy 12-20 százból álló, szépen festő virágcsokrot. A kiválasztásban vagy összeállításban és a mennyiségben is teljesen a te szépérzékedre bízom magam: csak éppen szerelmi szimbólum ne legyen benne (piros rózsák vagy csupa fehér szegfű stb.), mert a csokornak egészen komplikált és a fentieket kizáró funkciója van. Az itt csatolt levelet kérem mellékelni hozzá. Egyben kérlek, hagyd meg, hogy az átadással többször próbálkozzanak, mert a címzett sokszor nincs otthon, s a lakás üres. Jelen esetben feltétlenül ragaszkodom hozzá, hogy a költségeidet majd megadjam. Hálás köszönet.

Add át kézcsókjaimat a hölgyeknek, és mondd meg Julika asszonynak, hogy a Baracklikörje az egész úton melegítette nemesebb belső szerveimet, s Bécsben nemzetközi sikert aratott. Bubunak mondd meg, hogy ne hagyja magát zavarba hozni a nőktől (ti. a macska-nőktől).

A viszontlátásig szeretettel ölel

Pista

Bp. I. Hieronymi út 61.

Müllerék – Marsovszky Miklós nővérének férje, Müller Pál építész.

A hölgyek – Révai Éva, Marsovszky Miklós élettársa, később – Marsovszky Éva néven – felesége (Révai Ilka színésznő és fotóművész leánya), továbbá barátnöje, a levelekben „Julika asszony”-ként vagy „Juliska”-ként emlegetett hölgy.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Borítékján a szokásos címzés, Párizsban, áthúzva és ráírva: Naples, Poste restante, Italie. A postapecset szerint 1936. dec. 19-én feladott levél 21-én érkezett Párizsba, 24-én továbbították Nápolyba, ahová 26-án érkezett.]

Kedves Miklós!

Mostanáig nem jutottam hozzá az íráshoz, mert önkéntesi három hónapomat töltöttem. Nem idő hiányzott hozzá, mert az bőven volt, hanem írószer, ülőhely és hangulat. Ma szereltem le, és végeredményben kellemesen emlékszem vissza az egészre: fizikailag határozottan jót tett nekem. Legrosszabb a vég nélküli időhúzás volt, legjobb pedig a lovaglás utáni izomláz.

A Shapira-pénzügy simán elintéződött, és lényegben neked volt igazad: sajnálom, hogy búsítottalak vele.

Nagyon számítok rá, hogy pesti jövedeled most nem marad el, és hamarosan látni foglak. Jó karácsonyt kívánok Szicíliában, s sok kézcsókot küldök Éva asszonynak és Julika asszonynak.

Szeretettel ölel

Pista

Budapest I. Hieronymi út 61. – Telefon 1-51-0-67

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Borítékján: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Hôtel d’Anvers, Paris (3e).]

1937. júl. 13.

Kedves Miklósom!

Elég rossz félév van mögöttem családi és saját betegségekkel. Ezekről most nem írok bús referádát, ellenben jelentem, hogy négyheti nyári szabadságom alatt Párizsban leszek. Július 29–30-ika tájt érkezem, és augusztus 17–19-ike körülíg maradok. Bánom, hogy ilyen későn írok Neked, de remélem, hogy Párizsban leszel az alatt az idő alatt, és sokat lehetek Veled. Hogyan töltöttétek ezt az évet?

Nagyon kérlek, adj rövid híradást arról, hogy Párizsban leszel-e, s ha mégsem, hol találkozhatom Veled. A viszontlátásig szeretettel öllelek, a hölgyeknek kézcsókjaimat jelentem.

Pista

Bp. I. Hieronymi út 61.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Légipostán feladott képeslap – Bp., dunai látkép – a postapecsét szerint 937 JUL 15.]

Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Hôtel d'Anvers, Paris (3e)

Kedves Miklósom! A programom egy héttel előretolódott: már 20–22-ike körül Párisban leszek, és aug 10–12-éig maradok. Édesanyád most mondta, hogy bizonyosan Párisban leszel: félek, hogy el leszel foglalva. Viszontlátásra kinn. Ölel Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Bp. 1937. aug. 20.

Kedves Marsovszky család!

Szerencsésen megérkeztem, és jól is utaztam volna, ha állva és ülve aludni tudtam volna, de ez háromnapos próbálkozás után sem sikerült. Hazaérve sürgősen beszüntettem a további kísérletezéseket. A destruált és rendetlen francia vasút másfél órai késéssel juttatott a határra, innen viszont a rendezett és nemzeti érzéstől fűtött olasz vasút háromórás késéssel Velencébe.

Velence szép volt, az idő jó, és a Lidó kitűnő. Az utcákon pedig a vasárnap tiszteletere csupa bennszülött nyüzsgött, akik gyönyörűségei a szemnek.

Tegnapelőtt telefonáltam Szikláéknak: Péter jelentkezett, aki éppen Pesten volt, és közölte, hogy mindenki jól van.

A könyveket és a csomagot átadtam.

Nagy szeretettel és sok hálával gondolok mindnyájukra és Párisra. A viszontlátásig sok üdvözetet, kézcsokot és kézsorítást küld

Pista

Szikláék – a Müller családhoz hasonlóan Marsovszkyék közvetlen rokonságához tartoznak.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Postai levelezőlap; dátuma a postapecsét alapján: Budapest, 1937. szeptember 7.]

Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris (3e)

Kedves Miklós!

Baj van a csomag körül, mert eddig ide nem jött, holott az itteni postatudósok szerint itt kellene lennie. Bánom, hogy ezzel terheltelek és terhellek, de most mégis kérlek, reklamáld meg ott, ahol feladtad, hogy nézzenek utána. Lehet, hogy elirányították Bukarestbe vagy Bagdadba. Családomnak bölcsességükre súlyt fektető tagjai most kórusban olvassák a fejemre oktalanságomat, s már ezért is szeretném, ha előkerülne. Ezenfelül és ettől függetlenül nagyon szeretnék hírt hallani rólatok.

Kézcsokjaimat küldöm, s a viszontlátásig szeretettel öllelek

Pista

Bp. I. Hieronymi út 61.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Bpest, 1938. jan. 26.

Kedves Miklósom!

Hálásan köszönöm az utánjárásodat, és ne haragudj az alarmírozásért. Sürgős szükségről nincs szó, tehát hagyhatjuk a dolgokat, ahogy vannak. Csupán a pengő eséséből adódó pénzszaporodási lehetőség ragadta meg a fantáziámat, s a pengőkkel nem hétköznapiakat akartam szanálni, hanem utolsó nagyobb összegű családi tartozásomat rendezni. Hogy a pengő emelkedni nem fog, tehát ebben az értelemben mélypontja sincs, azt magam is tudom. Viszont ha egyszer itthonra is kihat a zuhanás, és elkezdene az árak emelkedni, akkor már nem érdemes a svájci frankon pengőt venni. Ebben az értelemben tehát mégis van egy bizonyos pont, amit esetleg megpróbálok kihasználni. Ez e pillanatban azért nem esedékes, s ha nem muszáj, nem teszem.

Az egész művelet buta módon bizonyos valuta-büntetőszabályokba is ütközik, amint utóbb megtudtam, bár nem egészen biztos. Ha Párisban én vettem volna pengőt és küldtem volna haza, úgy ez teljesen legális ügy. Ha azonban Te küldöd, úgy ez nekem Tőled való követelésem, s így esetleg bizonyos paragrafusok alá vonható, hacsak nem esik más kivételparagrafusok alá. Az egész csupa ostoba kategória közötti tojástáncot jelent, mert nemzetgazdasági szempontból, ha hazahoznám is a sv-frankot, azt a németek happolnák el, s az egész művelettel legfőképpen a hazai sítolóknak ártok, mert a nagy nehezen kisírbolt pengőt ismét hazahozom. Az összeg csekélységére való tekintettel egészen neveltséges az ügy, de tekintettel külső körülményeimre, a dologban való további gyanútlan levelezgetést nem akarom folytatni.

Ha tehát a jövőben Neked írt levélben bármilyen ártalmatlan összefüggésben pengőösszeg szerepel („elkelne 100 pengő”, „150 pengővel helyrejönnek”), úgy az határozott pénzkérést jelent. Viszont ígérem, hogy csak komoly szükség esetén fogom ezt cselekedni, és igyekezni fogok a nyári párisi utat nem elpuskázni. Viszont csak „lettre de valeur déclaré”-ban küldjed: én is így küldtem októberben Párisból Magyarországra, s biztos, hogy lehet. Kemény borítékba kell tenni, az öt sarkán lepecsételtetni és úgy feladni, mint bármely ajánlott küldeményt.

Ha viszont nyár táján levélben azt kérdezem Tőled, hogy állod-e a régi meghívást, és nem alkalmatlan-e Neked, hogy ekkor és ekkor jövök, akkor tudd, hogy erre egy szívélyes hangú meghívólevéllel kell válaszolnod, melyben leszögezed, hogy egész párisi tartózkodásom alatt a ti vendégetek vagyok. Ezt a levelet ugyanis itt fel kell mutatnom annak bizonyítására, hogy tisztességes valutából tartózkodtam külföldön.

Az itthoni dolgokra csak azt lehet mondani, amit Te is írtál. Csak az egy év előttihez képest is elképesztő a közkerécsbeli és tónusbeli züllés. Természetesen még mindig nyitva van az az alternatíva, hogy cinikus úriemberek vagy megvadult mesterlegények fogják-e Magyarországot kormányozni, s e pillanatban csakis az előbbieknak lehet drukkolni, mert ezek mellett még van lehetősége a magánéletnek.

Írod, hogy esetleg nem Párisban is találkozhatnánk. Azt hiszem, ez azt jelenti, hogy a pesti útról továbbra is szó van Nálad!? Nagyon-nagyon szeretnék látni, de bevallom, nem nagyon számítok rá Pesten.

Évának sok kézcsókot és üdvözetet küldök, Téged a viszontlátásig szeretettel öllelek

Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1938. júl. 10.

Kedves Miklós!

Régóta készültem Neked egy siralmas levelet írni, melyben elmondódott volna, hogy idén azután végleg és visszavonhatatlanul és semmiképpen nem jutok el Párisba. Jó, hogy nem írtam meg ezt a levelet, mert az asszonyok újra nevettek volna rajtam: most ugyanis úgy látszik, hogy mégis kijutok. Remélek egy genfi ösztöndíjat, amelyik hatnyolc hétre szólna, és sok pénzzel járna, s abból három-négy hét Páris is kitelik előreláthatólag októberben. Mehetnék ugyan esetleg úgy is, hogy augusztus végén Párisba és szeptember-októberben Genfbe, de az augusztus végi Párisról közepes emlékeim vannak.

Kedves Miklósom, nagyon kérek, írd meg, hogy áll a nyár végi és őszeleji programod, és mikor találalak benneteket Párisban. Persze az egész dolog még bizonytalan, s mindez csak medve bőrére ivás.

A hölgyeknek kézcsókjait küldi, s Téged a viszontlátásig szeretettel ölel

Pista

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Kézírtos levél, borítékján: Nagyságos Dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Hieronymi út 61. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, postapécsettje: 10. VIII. 1938. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/274.*]

1938. aug. 10.

Kedves Pistám,

régóta készülök Neked írni.

Örülök, ha elkerülsz megint Parisba.

Gyere inkább októberben, mert most nagyon sok dolgunk van, s csak keveset lehetnék veled együtt.

Örülök előre beszélgetéseinknek.

A levélíráshoz néha nagyon fáradt az ember, különösen, ha nem hajlandó engedni az írással szemben való igényeiből.

Mire megérkezel, Juliskát már nem találod nálunk. Juliskából boltos lett, szeptember elején képerkedése nyílik a Montmartre-on. Majd ott fogod őt meglátogatni.

Szóval: szeretettel és barátsággal várunk Évával együtt, és reméljük, hogy nem lesz semmi akadály a idejövetelednek.

Paris szép és egyre szebb, ahogy csúnyul körülötte a világ.

Öllelek

Miklós

Édesanyád kezeit csókolom.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Két jól kivethető postapecsét: 939 JAN 15, a levél keltezésén az évszám elírás. Címzés: Monsieur Miklós Marsovszky, 11, rue des 4 Fils, Paris (3e) France.]

Budapest, 1938. [sic] jan. 15.

Kedves Miklósom!

Arra kérek, hogy a nálad lévő svájci frankokból küldj el részemre 400-450 pengő értékűt. Nem tudom, hogy áll most a pengő, de azt hiszem, mélyponton van: ha 400 fr. franknál lejjebb áll, úgy végy 450 P árát, ha 400 frankon felül áll, úgy 400 pengő árát. Úgy érzem, nincs értelme, hogy a pengő mélypontján őrizzem ezeket a sv. Frankokat, mert minden rémhír ellenére is elég optimista vagyok 1939 tekintetében, és ha nyáron kijutok Párisba, úgy itthon kapok vígan nyaralásra ugyanannyi sv. Frankot, de hivatalos árfolyamon. Ha ott kinn Neked is ez az érzésed, úgy akár az egészet hazaküldheted, ha nem egészen így látod, úgy küldd a 400-450 pengőket. Az az érzésem, hogy a pengő most mélyponton van, s ezt itthoni pénzügyek szempontjából szeretném kihasználni: ha tévedek, elteszem majd tanulságnak. A pénzt lettre de valeur declarében légy oly jó a következő címre küldeni: Borbély Mihály, Bpest, VII. Rottenbiller u. 6. II. em.

Szívességedet hálásan köszönöm, és ettől eltekintve szeretnék hírt hallani Rólatok. Kézcsókjaimat küldöm, és sok szeretettel öllelek

Pista

Bp. I. Agárdi út 5.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[Kézírtos levél, borítékján: Ngs. Dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Agárdi út 5. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, *postapecsétje*: 20. I. 1939. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/275.]

Paris, 1939. jan. 20.

Kedves Pistám,

pengőket reklamáló levelednek őszintén szólva nem nagyon örültem, bár nem ért váratlanul.

1.) A rám bízott 250 svájci frank a te következő parisi tartózkodásodra volt félretéve, s nem arra, hogy pesti hétköznapjaidba suszterolódjék.

2.) Előző leveledben még a Te véleményed is ez volt.

3.) A svájci frank svájci frank, s a pengő pengő. Nem tudom, micsoda divinációs képesség mondatja veled, hogy a pengő ma mélypontján van. Mikor nincsen.

Mindjárt leveled vétele után érdeklődtem telefonon a pengő árfolyama irányában, s egy olyan árfolyamot mondtak, ami a Te általad jelzettnél lényegesen kedvezőbb. De hozzátették, hogy várjak még néhány napot, mert még alacsonyabb lesz. Mondanom sem kell, hogy nem olyanoknál érdeklődtem, akiknek eladó pengőjük van. Informátoraim szerint a pengő árfolyama megszilárdult, mert (minden fenntartással írom ezt) Hitler vásárolja fel itt a pengőt propagandacélokra. (Ami végtére is nincsen kizárva.) De ismert okokból egyre sokasodik a piacon a kisibolt pengő, s a tendencia biztos baisse. Én karácsony napján vásároltam 50 pengőt 250 frankért, s kitűnő üzletet véltem csinálni.

A kuriózum a dologban az, hogy tegnapelőtti telefoni információim után elmentem három bankba, ahol pengőt árultak, s sehol se kaptam volna 415 frankon alul. Informátoraim pedig 100 ponttal alacsonyabb árfolyamról beszéltek. (Szavukon fogom őket, ha arra kerül a sor.)

Míndez ebben a pillanatban platónikus. Jövő csütörtökig nem tudok pengőt vásárolni, mert utolsó előtti leveled után frankjaid formát változtattak, amiből reméltem idejöttödíg némi kis előnyöket kicsiholtatni számodra. – Szóval csak jövő csütörtökön tudok számodra pengőket vásárolni. Ezt pedig azért, mert pénzügyminiszterem (Éva) jelenleg, jövő kedd estéig Londonban van. Végül is ha nagyon akarnám... De nem akarom. Szeretnék előbb erre a levelemre választ kapni, hogy tényleg szükséged van-e a pengőkre vagy se. Gondold meg a dolgot.

Egyébként „valeur déclarée” formában sem lehet pengőt küldeni, csak átutaltatni lehet, talán a Magyar Házból. Ezt még majd megtudom.

Szóval arra kérek, hogy írd meg egyszer, s ha végleg muszáj, isten neki, elküldöm a pénzt. De csak akkor...

Nekünk egyébként elég jól megy a dolgunk. Két hétig Nizzában voltunk. Gyönyörű volt. Most már újabb tippeket is tudnék adni...

– Remélem, végleg lemondta az aranybázisról. –

Ami otthon van: pfuj! – Et sans rancune, hein? –

Félek, hogy nem fogsz frankokat kapni jövő nyáron, s nem szívesen mondanék le ezért arról, hogy egy és más fontos dologról elbeszélgethessek Veled. Parisban. (Még ha addig talán találkozhatnánk is, egyebütt.)

Öllelek

Miklós

Sans rancune – harag nélkül; felejtjük el, jó?

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Postai levelezőlap, pecsétje: 939 FEB-4. Címzés: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e France, feladó nélkül.]

Kedves Miklósom! Remélem, időközben megkaptad kimerítő válaszomat, ha nem, egyelőre annyit, hogy nem sürgős a dolog. Isten ments, hogy a legkisebb mértékben tiltakozzam a „gyámság” ellen, nagyon rossz volna, ha nem úgy írnál, ahogy írtál, és máskor is írd így. Ha a részletes választ három-négy napon belül nem kapod meg, légy oly jó, tudósíts róla egy lapon. Ölel Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Borítékja Bibó István kézírásával M. Miklósnak címezve: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e, feladó feltüntetése nélkül. A borítékot – 90 centime-os francia bélyeggel – a postapecsét szerint május 17-én Párizsban adta fel valaki, aki nyilvánvalóan Budapestről zsebben vitte magával; talán a levélben említett Benkő Gyula.]

Budapest, 1939. május 10.

Kedves Miklós!

Nagyon rég nem hallottam Rólatok; igaz, én is elhallgattam, és belesüllyedtem az ügyvédi-bírói vizsga nyomorúságaiba. Június végén fogom valószínűleg letenni, s utána, ha minden jól megy, három-négy hétre megint Párisba szeretnék menni, esetleg megtoldva egy északi-tengeri kirándulással. Hálás vagyok Neked, hogy annak idején a pénzt nem küldted el. Lehet ugyan, hogy júliusig még megkérlek, hogy küldj belőle ide vagy oda, de ez már a júliusi kiutazás megorganizálásával lesz kapcsolatban. Nagyon kérlek, írd meg, hogy vagytok és mit csináltok júliusban.

Az egész éves párisi ösztöndíj ezúttal a világesemények miatt valószínűleg kútba esik, mert a dologban döntő amerikai úr nem jött Budapestre. Talán jövőre sikerül; a napi-rendről semmiképpen sincs levéve.

A napokban utazott Párisba jó barátom és kollégám, Benkó Gyula bírósági jegyző, aki esetleg hozzád is fog fordulni konkrét útbaigazításokért. Egyébként nem küldtem volna Hozzád, mert különösebben nem fog érdekelni, de a kiutazása némileg kívándorlásszerű (félzsidó, és Amerikába megy nyáron), s Hozzád csak útbaigazításért fog fordulni, ha szüksége van rá, szívességért nem. Barátkozni pedig Schapirához irányítottam.

Itthoni állapotom változatlan. Anyám és húgom karácsony óta egy kis faluban ülnek, ahol húgom egy etnográfiai disszertációt csinál. Engem fenn hagytak szalmáskodni, s ezt most igen jól viselem.

Évának kézcsojkjaimat küldöm. Híreidet várom, s a viszontlátásig változatlan szeretettel öllelek.

Pista

Bp. I. Agárdi út 5.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[M. M.-nak ezt a levelét a jelen publikálásra készülve az özvegyétől 1984-ben kapott levélcsoomagban találtam. Ennek két magyarázata lehet: 1. M. M. a levelet megírta, de nem küldte el; ennek ellentmond a levél többszörösen összehajtott formája és viszonylag megviselt állapota. 2. Elküldte a levelet, és az meg is érkezett, de elkeveredett az apám által egy csomóban őrzött Marsovszky-levelektől, s mikor ezeket 1980-ban az akadémiai kéziratárban leadtam, nem volt közöttük; utóbb feltehetően előkerült, s én beletettem a „Levelezés, vegyes gyűjtő” c. dossziémba, s így került együtvé a Marsovszky-nétől kapott levelekkel. – Az 1. alternatíva a valószínűbb; eszerint ez az a levél, amely M. M. következő, július 1-jén kelt levele szerint „zsebemben maradt”.]

1939. máj. 17.

Kedves Pistám,

örülök, hogy hírt kaptam tőled. Barátod még nem jelentkezett, szívesen fogadom, ha jön.

Szóval, júliusban készülsz idejönni. Gyere bizony. Szép itt. A fák és állatok tavaszi nyugtalansága van a levegőben, s az emberekben sincsen egyéb nyugtalanság. –

Mi jól vagyunk Évával, gyakran beszélgetünk rólad, s bízunk hűségedben. Nemsokára itt leszel megint, s néhány emberi szót mondhatunk egymásnak. –

Mi húsvétkor a Rivierán voltunk, megint Nizzában, és nagyon szép volt. Én majdnem négy hétig voltam ott, Éva néhány nappal előttem jött vissza Párisba. Majdnem mindennap fürödtünk, egész idő alatt sütött a nap. Mindennap kirándultunk valahová. Szép volt. –

Most megint nagyon sok a munkánk. Pünkösdkor is elmegyünk valahová 4-5 napra. Szóval: la vie est belle!

Oui, la vie est belle – s reménylem, sőt bizonyos vagyok benne, hogy neked is ez a véleményed. –

Más... Ma Virgil bátyád okozott nekem némi bosszúságot. Írta, hogy ma érkezik Zürichből Reimsen át déli 12 óra 46 perckor, s hogy Zürich Hauptbahnhof Schweizerisches Reisebureau címre értesítsem, hogy mikor és hogy találkozhatunk. Levelére rögtön válaszoltam, hogy 12 óra 46 perckor nem érkezik semmilyen vonat, hogy Zürichből nem Reimsen át jön ide az ember, s hogy a menetrend szerint neki valószínűleg 14 óra 15 perckor kell érkeznie a Gare de l'Estre. Ha így volna, a vonatnál várom, ha másképpen, akkor értesítsen táviratilag a határállomásról. Miután hírt nem kaptam, kint voltam a vonatnál, de Virgilünk nem érkezett. Végül is előbb vagy utóbb majd megtudom, hogy mi történt vele. –

En kielégítő fizikai és szinte kielégítő szellemi kondícióban vagyok. Némi munkát is végeztem, mióta nem láttuk egymást. –

Szeretnék többet tudni rólad, mint amennyi sztenografikus tudósításod. Ha jönni készülsz – ez se rossz jel. –

A többit majd meglátjuk együtt, ha majd itt leszel.

Most pedig isten veled, ölellek

Miklós

Éva is vár, és barátsággal üdvözl. Goddet-ék is örülnek neked.

Virgil – a bevezetésben említett Bierbauer (Borbíró) Virgil.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1939. június 27.

Kedves Miklós!

Mind a mai napig úgy volt, hogy július 7–8-án két-három hétre Párisba megyek, most azonban hivatali szabadságügyek ezt némileg bizonytalanná tették. Párisban vagytok-e júliusban?

Miklósom, arra kérnélek, hogyha Benkő Gyula barátom, akinek pénzáttalása az én hibám miatt egy-két héttel elkésik, Hozzád fordul, akkor adjál neki pénzt kívánsága szerint. Azt hiszem, 300-400 frankot fog kérni. Ne haragudj az ilyen ügyekért, de nincs fogalmad róla, micsoda nyakatekertségek származnak ebből a közép-európai deviza „vircsaft”-ból.

A viszontlátásig szeretettel ölel, és Évának kézcsókjait küldi

Pista

Bp. I. Agárdi út 5.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Kézírtos levél, borítékján: Ngs. dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Agárdi út 5. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, postapecsétje: 1. VII. 1939. MTA Könyvtárának Kézírtattára, Ms 5117/276.]*

1939. július 1.

Kedves Pistám,

első leveledre azonnal válaszoltam, de levelem a zsebemben maradt, s másnapra megérkezett Virgil, aki egyet és mást beszélt Veled kapcsolatban... szóval, újabb levelet kellett volna írni. Így történt, hogy mostanig nem kaptál hírt s választ tőlem.

Örömmel és szeretettel várlak, ha csakugyan jössz. Sajnos a politikai horizont eléggé bizonytalan, s ezért nem merek túlságosan bizakodni jövőteledben. Barátod eddig nem jelentkezett.

Mi megvagyunk Évával, rendben lenne minden, ha kívül is rendben lenne. De lassankint mindenhez hozzászokik az ember, mint a cigány lova az éhezéshez. Lesz, ahogy lesz.

Mi júliusban Parisban vagyunk – kollekciót kell csinálni és elhelyezni. Egy-két napra szívesen elmennék Veled a tengerhez.

Szóval, ha jöhetsz, gyere. Az ember csak azt bánja, amit elmulasztott.

Majd élőszóval többet.

Öllelek

Miklós

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[*Borítékján feladó nem szerepel, postapecsétje szerint 1939. aug. 10-én adták fel Genfben, svájci bélyeggel. Címzése Bibó István kézírásával: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e France.]*

Budapest, 1939. aug. 7.

Kedves Miklósom!

Szerencsésen hazaérkeztem, és már beleállottam a hivatali robotba, ami önmagában nem borzasztó, de Páris után és kánikulában éppen elég nyomorúság. Innsbruckig igen kellemesen utaztunk, onnan a magyar határig a németek elárasztották az egész vonatot.

Amilyen arányban és rosszul viselem a hivaltal, Boriska pedig a családi kört, abban az arányban lesz közöttünk legenda Etretat-ból, Párisból és Barbizonból. Búsít, hogy Neked csak rossz emlékeid vannak erről a párisi kirándulásomról, de most nem tudok erről többet írni, s az az érzésem, hogy nem lesz emiatt többször keserűség közöttünk. Nagyon szeretném, ha arról a levélről, amiről beszéltünk, nem feledkeznél meg, helyesebben nem tennél le a megírásáról.

Most rá kell ténnem egy csomó pénzügyi kérdésre. Nálad van 250 sv. Fr = kb. 2125 fr. frank + 2000 fr. frank, amiből 200 a Boriskáé. Úgy látom, ő ezt Évánál el fogja vásárolni, úgyhogy az én pénzem kb. 3900 frank. A Reitzer Béla-féle kötelezettségem megszűnt, ellenben bizonyos mennyiségű pénzre sürgősen szükségem volna. Azt is remélem, hogy a danzigi krízissel kapcsolatban talán esni fog a pengő. Arra kérek tehát, hogy kb. augusztus 15–20-ig küldess nekem 300 pengőt, bárhogy is áll az árfolyama, s 400 pengőt, ha valamit is esik az árfolyam. Ha pedig 400 frankos árfolyam alá esik, úgy küldjél további 400 pengőt, azaz összesen 800 P-t, mert ez az az összeg, amivel a

párizsi út miatt csinált adósságaimat rendeznem kell, legkésőbb szeptember végéig. Ha Kellermann úr nem fogadja szívesen, hogy pont baisse idején csinálom ezt az átutalást, úgy kérek, vásárolj pengőt, és küldd haza értéklevélben az én címemre. Egyáltalán cselekedj belátásod szerint, de azon az alapon, hogy nekem kb. 10 napon belül okvetlenül kell 300 pengő, s Anyámék nyaralása szempontjából jó volna 400, szeptember végéig pedig további 400 kell a rövid lejáratú adósságok rendezésére. A legjobb lenne, ha – feltéve a pengő esését – az egész 800-at mostanában tudnád küldeni. E levelet tengelyentúl adatom fel: egyébként a valutadolgokat megszigorították, és vigyázni kell. Ha értéklevélben küldesz, s ezután bárki is hivatalosan érdeklődik, úgy az legyen a hivatalos magyarázat, hogy én a Te családnak itt kölcsönadtam, és Te azt adtad meg nekem. Ha Te írsz nekem levélben számot (5 órai tea, 6 óra tájt keressem fel x-et), az a nekem járó 50 pengőket jelezze. Ne haragudj mindezekért az alkalmatlanságokért. Évától azt kérném, hogy ha Goddet-ék találtak a szobámban egy görbe hegyű körömlőt, úgy azt is tegye bele abba a minta érték nélkül csomagba, amiben az általam kért baszk sapkát küldi.

A nekem átadott okmányokat eljuttattam, ahová kellett. Magam vittem fel, volt anyósodat találtam otthon, s nála hagytam a borítékot.

Kedves Miklósom, nagyon szeretnék hallani Rólad minél előbb. Évának kezét csókolom: remélem, ő jobban bízik az én párisi visszamenetelemben, mint Te. A viszontlátásig szeretettel és ragaszkodással ölel

Pista

Új címem: II. Olasz fasor 10. II. em. 17.

Boriska – Ravasz Boriska, Ravasz László református püspök leánya, akkor Bibó István menyasszonyjelöltje, aki júliusban, B. I. párizsi tartózkodását részben átfedő időben egy barátnőjével együtt Párizsban tartózkodott, és Marsovszkyékkel is megismerkedett.

Etretat – francia település, Le Havre-tól kb. 30 km-re északra a normandiai tengerparton, ahol a fennsíkszerű szárazföld magas, függőleges sziklafallal szakad a tengerbe. Említése valószínűleg közös kirándulásra utal, ahogy Marsovszky későbbi (1940. júniusi és 1963. júliusi) leveleiben is.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Postai levelezőlap, pecsétjén a nap számjegye alig kivehető, csak az biztos, hogy egyjegyű szám, legvalószínűbb a 7. Címzése: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des 4 Fils, Paris 3e France. Feladó: Olasz fasor 10. Budapest II. Bibó István bírósági titkár.]

Budapest, 1939. augusztus 7.[?]

Kedves Miklósom! Körülbelül e lappal egyidejűleg kapsz egy levelet tőlem, azonban az abban foglaltak csak részben esedékesek. Közben ugyanis R. Béla újból jelentkezett, s így mindaz, amit aug. 15–20. körül feltétlenül kértem, az ő dolga lesz. Amit feltételeesen kértem, azt továbbra is, a helyzettől függően kérem. Ne haragudj, hogy ennyi komplikációt csinállok, de ezúttal nem az én hibám.

Szeretettel ölel

Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[A sérült boríték címzése Bibó István kézírásával: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e France.]

Bp. 1939. aug. 19.

Kedves Miklósom!

Azt hiszem, alkalmas lesz most az idő, hogy abban, amit levelemben és lapomon feltételesen kértem Tőled, most eljárjál. A napokban (aug. 20–24. között) jelentkezni fog Nálad Keszthelyi Nándor barátom, akivel erről megbeszélhetsz egyet-mást. Addig, kérlek, ne járj el, amíg ő fel nem hív, és nem beszéltél vele. Azt hiszem, egyébként is tud majd neked érdekes dolgokat mesélni. Intelligens, igen jó judiciumú ember, de kissé pózos, s talán számodra helyenként jogásziass lesz, de nem lényegesen inkább, mint pl. én. Tőle függetlenül, lehet, hogy jelentkezni fog nálad személyesen vagy Genfből postán Reitzer Béla is, akinek légy szíves átadni azt a négy mandzsettagombot, amit kiválasztottam neki. Igen jó szándékú és hozzám ragaszkodó ember, de eléggé akadémikus alkat, s pechjére a mai közép-európai helyzet által származásában és kedélyében súlyosan érintett ember egyúttal. E két barátom után, azt hiszem, nem marad sok fű, de ezt ne kapsold össze jövődő párisi kimeneteleimmel kapcsolatos sötét jóslataiddal. Nagyon szeretném, ha írnál, de nem ezekről, hanem arról, amiről utoljára beszélgettünk. Évának kezét csókolom. Téged a viszontlátásig szeretettel öllelek.

Pista

Keszthelyi Nándor – (Bp., 1908. aug. 12. – Bp., 1967. okt. 3.) jogász, ügyvéd. 1945–48 között a Nemzeti Parasztpárt külügyi szakértője, ezután néhány évig vállalati jogtanácsos, majd élete végéig ügyvéd.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 22. dec. 1939.

Mon cher Nicolas,

Cela me gêne un peu, de t'écrire en Français: je n'aime pas de donner une preuve écrite de ma „chelindrianesse”.

Je te remercie beaucoup – un peu tardivement – l'envoi des brochures et des oreillers: je viens de donner à la poste ceux que j'ai choisis pour ma mère et Inke. Elles sont encore toujours à Apátfalva. Je les – les oreillers – remercie à Eva aussi.

Keszthelyi est revenu et il a raconté un tas des choses intéressantes. Il a raconté que vous allez tout à fait bien et si c'est le fait, je suis très content. Je continue à attendre mon analyse spectrale et j'espère que tu me l'enverras en peu de temps.

Il y a rien de nouveau autour de moi. Mon bureau est un des coins les plus paisibles de l'administration étatique. Malheureusement l'examen me menace encore: je le ferai au fin de janvier. En outre je mis en bonne condition morale et physique (ce serait plus agréable de pouvoir dire: morale et matérielle; cela donne alliteration aussi). Barbara va bien et comme je sais, elle a écrit ou elle veut écrire à Eva et remercier aussi les machins qu'elle a reçus de vous.

Mon cher Nicolas, je pense beaucoup à toi et à vous et je vous souhaite bonne Noël et un heureux nouvel an. En outre, je souhaite ce dernier à moi même aussi et j'espère que Staline ne le contrecarre pas.

Je t'embrasse, mon cher Miklós, bien fidèlement

Etienne

A levél fordítása: Kedves Miklósom, zavar kissé, hogy franciául írok neked, nem szívesen adom írásos bizonyítékát „slendriánságom”-nak. Kissé késve ugyan, de nagyon köszönöm, hogy elküldted a brossokat és a fülbevalókat, épp most adtam postára azokat, amelyeket Anyámnak és Inkének választottam. Még mindig Apátfalván vannak. [Elküldtem] a fülbevalókat is, ezt is köszönöm Évának.

Keszthelyi visszaérkezett, és egy csomó érdekes dolgot mesélt. Elmondta, hogy kitűnően vagytok, és ha ez csakugyan így van, nagyon örülök neki. Továbbra is várom asztrális elemzésemet (színképelemzésemet? horoszkópomat?), remélem, hamarosan küldöd.

Körülöttem semmi újdonság. Irodám az államigazgatás egyik legbékésebb zuga. Sajnos még mindig fenyeget a vizsga: január végén teszem le. Egyébként jó morális és fizikai állapotban vagyok (kellemesebb volna, ha azt mondhatnám, hogy morális és materiális: ez még alliterál is). Barbara jól van, és ha nem tévedek, írt vagy írni akar Évának, hogy megköszönje a töletek kapott micsodákat.

Kedves Miklósom, sokat gondolok rád és rátok, kellemes karácsonyt kívánok nektek, és boldog Új évet. Egyébként az utóbbit magamnak is kívánom, és remélem, hogy Sztálin nem fogja keresztetni.

Hűségesen öllelek, kedves Miklósom

István

Inke – Bibó Irén (1913–1971), Bibó István húga.

Barbara – Ravasz Boriska (lásd az 1939. augusztus 7-i hosszabb levél jegyzetét).

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1940. ápr. 18.

Kedves Miklósom!

Ősz óta alig tudok rólad valamit: pár hete akarok Neked írni, s nemrég hallottam Nánditól, hogy kapott levelet Tőled, s jól vagy, helyesebben megvagy. Szeretnék azért Tőled pár sort kapni, mert azért másképpen „vagy meg”, ha nekem írsz. Nyáron idő előtt kellett eljőnnöm Párisból – már a „belső” idő szempontjából –, s azóta hiányzik, amit akkor elmulasztottunk beszélgetésben és veszekedésben. Most a jó ég tudja, mikor jutok Párisba vagy Te Pestre.

A vizsgámat februárban leraktam, s igen megkönnyebbültem vele. Júliusban pedig meg fogok házasodni: talán lemegyünk Olaszországba, de ez azután igazán nem tőlünk függ, hogy sikerül-e. Ez az egyestendő házasodási haladék – amit egyszer Párisban „mesquinerie”-nek nevezteél – ellenkezőleg, igen tisztítónak és termékenynek bizonyult: a tavalyi ijedtségből és kapkodásból igen kevés maradt belőlem, Boriska pedig napról napra helyesebb lesz, és kinyílik.

Az európai és kelet-európai rendezésről sokat töprenkedem, s érne bennem e tárgyban pár mondanivaló, de a „mondás” helye és módja e pillanatban igen nehéz. A hivatalomban békén vagyok: itthon egyébként olyan csend van, hogy a szellő sem rebben.

Kedves Miklósom, adj valami életjelet: e pillanatban kevesebbel is megelégszem, mint a rólam ígért essai-vel, de azt sem felejtettem el, hogy ígérted. Boriska öleli Évát, s üdvözlöl Téged, én pedig Éva kezét csókolom, s Téged öllelek. A viszontlátásig

Pista

Budapest II. Olasz fasor 10.

Mesquinerie – kicsinyesség, zsugoriság.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Postai levelezőlap, címzése: Ngs. dr. Bibó István Úrnak, Budapest II. Olasz fasor 10. Hongrie. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/278.*]

Paris le 3/6 1940

Kedves Pistám,

régóta készülök írni Neked, közeli házasságod hírével örömmel vettem, s Évával együtt minden lehető jót és szépet kívánunk Boriskának és Neked. Mi jól vagyunk. Páris soha szebb nem volt, mint most, és jó és szép itt lenni. Sokat és reménykedve gondolok rátok, rád és generációd javára, akikre szükségünk van és lesz. Szabó Zoltánnal jó barátságba kerültem, s ennek mindketten örülünk. Messze van Etretrat, ugye?

Igaz, hűséges barátsággal öllelek és csókollak Boriskával együtt, aki talán már nem érez ellenségnek.

Miklós

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[*Keltezés nélküli levél; tartalma szerint nyilvánvalóan Budapesten, 1945 végén vagy 1946 első hónapjaiban íródott.*]

Kedves Miklósom!

Nagyon régóta készülök Neked írni. Közvetve, Párisból jövőktől, Szabó Zoltántól, Liliéktől sokat és örömmel hallottam Rólatok.

Nagyon nagy részvétellel és együttérzéssel öllelek Édesanyád halála alkalmával. Ősszel találkoztam vele utoljára, s úgy látom, az utolsó másfél év mind az ő, mind Liliék számára igen nehéz volt. Nagyon törtem a fejemet, mivel tudnék segíteni rajtuk, sajnos eredmény nélkül, mert a magunk hasonló bajain sem nagyon tudok segíteni, pedig papírforma szerint magas hivatali állásban ülő férfiúnak számítok. Ha van valami módod, próbálj Liliéknek küldeni egy s mást: el sem tudod képzelni, milyen kis mennyiségű nemes valuta milyen óriási vásárlóértéket képvisel most itt.

Mi megvagyunk sok apró viszontagság után és sok nyomorúság, gyerekbetegség közepette, melyeket részletesen leírni nem érdemes. Befelé jól vagyunk, és csendességben, fizikailag viszont 1944 óta most mi vagyunk abban a nélkülözésben, amit bizonyára Ti is ismertetek 1940 és 45 között. A hazai helyzettel szemben mindamellett egészben és hosszú lejáratra optimista vagyok. E pillanatban a belügyben vagyok a közigazgatási ügyek gazdája, de szeretnék nyugalmasabb helyre kerülni és egy ideig csak írni. Mellékelten elküldöm egy cikkemet, mely nemrégiben jelent meg, s hazai dolgokról való információnak is ér talán számodra valamit.

Nagyon szeretnék Rólad és Tőled életjelt kapni és megtudni, készülsz-e haza és mikor.

Boriska sokszor üdvözöl, Évát sok szeretettel csókolja; én is kézcsojkjaimat küldöm.

Téged a régi szeretettel és ragaszkodással ölel

Pista

Bp. IX. Ráday u. 28.

Lili(ék) – M. M. nővére és családja.

Marsovszky Miklósék – Bibó Istvánéknak

[Képes levelezőlap az etretat-i sziklás tengerpart képével, hely és kelet nélkül. A francia postapecsét kihavehetetlen, a budapesti érkeztetési pecsét: 1963. VII. 23. Címzés: Mme et Mr Etienne Bibo, Budapest II. Berkenye u. 4. Hongrie. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/279.]

Une plusée affectueuse d'Eva et Nicolas

A „pluser” ige egyetlen szótári jelentése a gyapjú kártolása, erős szöges szerszámmal való kifésülése. Itteni, nehezen lefordítható jelentése vagy rövid életű, szótárakba nem került szleng, vagy a levelező felek személyes, közös szóhasználata lehetett; az „affectueuse” jelzővel együtt talán „gyöngéd simogatás”-t jelent. Ezzel és a 24 évvel korábbi etretat-i élményre való utalással (l. az 1939. aug. 7-i hosszabbik Bibó-levelet és jegyzetét) érezhetően a Bibó István börtönből való szabadulása fölötti örömeiket fejezték ki Marsovszkyék.

Bibó István és felesége – Marsovszky Évának

Budapest, 1967. március 29.

Boriskával együtt nagyon sokat, nagyon gyöngéden és nagyon sok együttérzéssel gondolunk Magára, mióta Miklós halála hírért megkaptuk. De ebben az együttérzésben az én részemről nagyon sok az önző saját gyász is: úgy érzem, mintha az életemnek egy darabja szakadt volna ki belőlem. Ameddig tudtam, hogy messze Párisban él Miklós, mindig készülhettem – s mennyire készültem – arra, hogy egyszer megint csak eljutok hozzá, hogy megbeszéljünk mindent, ami időközben történt, s ítélete alá bocsássam mindazt, amit azóta gondoltam. Pontosán ugyanúgy, mint harminc-egynéhány évvel ezelőtt, évről évre ötször egymás után, mintha az ötödik ottlétem óta is csak egy év telt volna el. Most, hogy ő nem él már, tudnom kell, hogy nem egy év, hanem az életünk telt el azóta. S most már véglegesen el kell viselnem a felnőtté válás állapotát a szellem és értelem dolgaiban, melyekben előtte mindig egy kissé gyereknek éreztem magamat, bármennyire sikerült is néha-néha örömeit és megelégedését elérnem felnövésem biztató jeleivel.

Nagyon keveset tudunk életük folyásáról az utóbbi esztendőkből: csak éppen annyit, hogy új lakásba költöztek, s hogy Miklós betegeskedett az utóbbi években.

Mi megvagyunk csendben és szerencsésen eseménytelenül: Boriska tanárkodik, én, mióta kijöttem, könyvtároskodom. Gyermekünk nőnek: fiam állásban van mint művészettörténész, s most készül nősülni; leányom jövőre érettségizik.

Kedves Éva, sokat gondolunk Magára, Miklósról, a réges-régi párisi napokra, s kívánjuk Magának sok-sok szeretettel az idő s az emlékezés vigasztalását. A viszontlátásig

Pista

Évám,

A régi barátsággal és szeretettel vagyunk és maradunk Veled

Boriska

Marsovszky Miklós – a levelek közt fennmaradt, boríték nélküli gyászjelentő szerint – 1967. március 2-án halt meg Párizsban, 72 éves korában.

Marsovszky Éva – Bibó Istvánnak és feleségének

[*Kézírtas levél, borítékján címzés és feladó: Dr. Bibó István és neje, Budapest II. Berkenye utca 4. Hongrie – E. Marsovszky, 1bis Rue Lacepède Paris 5. MTA Könyvtárának Kézírtattára, Ms 5117/281.]*

Paris, le 30. 4. 1967.

Kedves Bibó Pista,

Levele nagyon meghatott. Nehezen tudok rá felelni, mert minden fel van dülva bennem. Nagyon igyekszem megtartani kifelé az önuralmammat, és nagyrészt sikerül ez. De onnan odáig, h. Miklós legjobb barátjának írjak! Mert egészen bizonyosan mondhatom, hogy az maradt mindvégig, és szellemileg legközelebb érezte magához.

Hotelszobánkból való elköltözésünket – ahol 30 éven át jóban-rosszban átálmodtuk az életünket – nagyon megsínylettük, éveig! Utolsó esztendőikben mégis megszerette Miklós az új kis otthonunkat. Már évek óta nem volt jól, de nem lehetett orvoshoz cipelni, semmi áron. 1 év óta azután már nem lehetett tovább a fejét a homokba fúrni. Azóta nagyon súlyos esztendő, sok szenvedés, és mindvégig teljes luciditással minden iránt érdeklődve. Egyetlen jó, hogy legalább legvégül csendesen elaludt, és nem ébredt fel többé, és hogy itthon a saját környezetében halt meg. Torokrák!

Sajnos megpróbálták kobaltbesugárzásokkal kezelni, ami átmenetileg úgy nézett ki, hogy sikerült. De már késő volt, és csak növelte a szenvedéseket végül is.

Panaszszó nélkül, soha nem beszélve betegségéről, élénk szellemi életet élvén, beszélvén, vitatván, mindvégig úgyszólván. Rendkívüli volt még ebben is.

Különös érzéssel olvastam levelében, hogy gyerekeik már felnőtt emberek. Persze Miklóssal való utolsó találkozásuk óta is már 20 év telt el. És milyen esztendőik.

Szeretném megkérni, ha lehet, Nándiéknak megmondaná, hogy küldtem faire-part, de nem tudom, jó címre ment-e, telephone könyvből keresték ki nekem a főpostán.

De jó lenne, ha találkozhatnánk és előszóval beszélgethetnénk. Régi emlékeket felidézni, amikor még Miklósom is itt volt.

Meleg szeretettel ölelem Boriskával együtt.

Éva

Boriskám, köszönöm meleg soraidat.

Bibó István és felesége – Marsovszky Évának

Budapest, 1968. február 10.

Kedves Éva!

Nagyon szépen köszönöm a Miklósról küldött képet, melyet Etelka és Clarisse közvetítésével most kaptam meg. Csodálkozom magamon, hogy nem jutott eszembe Miklósról képet kérni; nagyon kedves gondolat volt Magától, hogy kérés nélkül is küldött. Nagyon meghatódtam a képtől: annyira él bennem az ő nézése, még ha szomorúbban és meszebbbről néz is, mint mikor utoljára láttam.

Mi megvagyunk csendben, én lassan javulóban, Boriska sok dologban. A viszontlátásig kezeit csókolja a régi szeretettel

Pista

Kedves Évám,
Olyan nagyon jólesik, h. Miklós képe itt áll az asztalunkon, és néz ránk – itt van velünk.
Nagyon köszönjük Neked.
Szeretettel ölelünk

Boriska

Etelka – valószínűleg Marsovszky Miklós nővére.
Clarisse – Bierbauer Clarisse, B. Virgil nővére.

Beck Tamás

ALKONYI JÓZANSÁG

Olga tegnap kizárt az erkélyre az életéből.
Fantáziálhattam egy nyolcemeletnyi esésről.
Olyan lehet, akár zuhanás a tudattalanba:
eleinte még szavak, aztán csak halandzsa.
És tényleg nem akartam kiröhögni Kosztolányit,
de a vakhít a legrövidebb út a legszentebb csodáig.
Én fürkésztem az eget, a telefonom is kinyomtam,
mégsem láttam semmit, pedig most báli szezon van.
Aztán fájni kezdtem. Mint holdtalan éjben
vadászó nagymacskák szemei, sorra kigyúltak az esteli fények,
neonreklámok hirdették, hogy hol van az Éden,
de egyikben sem pislákkolt az örök emberi lényeg.

FIGYELŐ

KÖRVONALAK AZ EPISZTE- MOLÓGIAI KÖDBEN

Ágnes Lehóczky: Poetry, the Geometry of the Living Substance. Four Essays on Ágnes Nemes Nagy Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2011. 204 oldal

Nemes Nagy Ágnes többször is utalt rá, így például első angol nyelvű verseskötetéhez 1980-ban írt kísérőesszéjében, hogy a magyar nyelv mennyire elszigetelt, és bár ebből azt a következtetést vonta le, hogy „a magyar nyelv világirodalmi halál”, mégis úgy gondolta, a „költészetre kiemelkedően alkalmas”. A két kijelentést azzal a paradoxonnal kapcsolta össze, hogy „éppen azért alkalmas a magyar nyelv különösképpen a költészetre, mert elszigetelt, mert világirodalmilag életveszélyes, mert lényegéhez tartozik bizonyosfajta kilátástalanság, amely persze a végső, emberi kérdésekre való kilátást jelent, a lét, az egzisztencia határhelyezeteinek állandó, sok évszázados (évezredes?) átélését” (Nemes Nagy, 2004a. 27.). Hadd tekintsek most el attól, amit Nemes Nagy Ágnes pontosan tudott, hogy minden nyelv hajszára egyformán alkalmas költészetre. Reménybeli angol nyelvű közönségéhez szolt, és valójában arról beszélt, miért érdemes magyar költészetet olvasni fordításban.

Egy élete végén írt feljegyzésében módosított is azon az álláspontján, hogy az elszigeteltség oka a nyelvben keresendő. „Egy finn-ugor, kincses szigetke a nagy néptömbök tengerében; micsoda drágaság, micsoda csemege a nemzetközi tudománynak, nyelvészetnek s nem utolsósorban a magyarul szólók érzelmeinek. De hát ne áltassuk magunkat: sohasem a nyelv volt a mi igazi bajunk, hanem a történelmi helyzet, a térben és időben alakuló, amelyből kinőtt ez a bizonyos Közép-Európa, amiről mindenki tudja, hogy micsoda, illetve senki sem tudja pontosan, hogy micsoda.” (Nemes Nagy, 2008a. 434.) És valóban, ha a nyelv lenne az elszigeteltség oka, a nem nyelvhez kötött művészetek lényegesen jobb helyzetben lennének, de nincsenek.

Egy ideje azonban a magyar irodalom, ráadásul a fordítás szempontjából leginkább problematikus műfaj, a költészet is mintha csak Nemes Nagy Ágnes felismerését akarná igazolni. Nyelvi elszigeteltsége ellenére is fel-felbukkan a nyugati kultúrákban. Éppen Nemes Nagy Ágnes költészete az egyik kiemelkedő példa. A magyar költők közül kevesen vannak annyiféle fordítással jelen az angol nyelvű irodalmakban, mint ő, és most Lehóczky Ágnes angol nyelven, angol kiadónál tette közzé a Nemes Nagy-szakirodalom eddigi legkomolyabb művét.

Bár ritka eset, de korábban is előfordult már, hogy magyar költőről angol nyelven jelent meg olyan tanulmány, amelyhez mérhető a hazai irodalomtudomány nem produkált. Ilyen volt Marianna D. Birnbaum monográfiája Radnóti Miklós költészetéről és Emery George hatalmas hatástörténeti tanulmánya ugyancsak Radnótiról (Birnbaum, 1983; George, 1986). Ez a két kötet az 1980-as években nemcsak irodalomtörténeti újdonság volt, hanem Radnóti líráját, ha szerény oldalágon is, mégiscsak bekapcsolta a világirodalomba. A teljesség kedvéért megemlíthető, hogy Radnótiról megjelent még egy monográfia és egy tanulmánykötet is angol nyelven (Gömöri–Wilmer, 1999; Ozsváth, 2000). Igaz, ehhez példátlanul gazdag befogadástörténethez az is szükséges volt, hogy elérhető fordítások álljanak rendelkezésre. Radnótinak hat önálló kötete jelent meg angol nyelven, köztük egy összes, és most készül a hetedik, amely szintén a teljes költői életművet tartalmazza, antológiákban további fordítások olvashatók. Hozzá mérhető fordításmennyiséggel csak József Attila, Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes rendelkezik.

Nemes Nagynak – számtalan antológiaközlése mellett – eddig négy önálló verseskötete jelent meg angol nyelven, valamint egy válogatás esszéiből, és most, Lehóczky Ágnes jóvoltából egy értekezés, amely életművének alakulását tekinti át. A versfordítások érdekes módon az angol nyelvváltozatok széles körét fedik le: Bruce Berlind amerikai, Hugh Maxton ír, George Szirtes és Peter Zollman pedig angliai

angolt használt (Berlind, 1980; Maxton, 1988; Szirtes, 2004; Zollman, 2007). A dialektális különbségek nem érdektelenek a befogadás szempontjából, hiszen elősegítik, hogy a szövegnek kisebb nyelvi ellenállást kelljen áttörnie. Igaz, ez fordítva is működik, az amerikai olvasót zavarhatják az (egyébként alig észrevehető) hiberno-angol jellegzetességek, és viszont. Vers esetében az sem elhanyagolható szempont, hogy a párhuzamos változatok együttesen jobban megközelíthetnek olyan formai, stíláriis, jelentésbeli és egyéb árnyalatokat, amelyek egyik vagy másik fordításban kompromisszumok áldozatai lettek. A versfordítások mögött mindig volt valamilyen magyar kezdeményezés vagy kapcsolat. Így volt ez az esszéek amerikai kiadásánál is, még ha a kezdeményezés John Hobbstól, az Oberlin College tanárától indult is, akit annyira lenyűgözött az EGY VERSKÖTET ELŐSZÁVÁ-nak Judy E. Sollosy kongeniális fordításában megszólaló esszéhangja, hogy megkérdezte tőlem, vannak-e Nemes Nagynak más hasonló írásai is. Javaslatára született meg az angol nyelvű prózaválogatás (Ferencz–Hobbs–Hámori, 1998). Az EGY VERSKÖTET ELŐSZÁVA fontosságát mutatja, hogy mind a négy angol versfordító újraközölte.

Ezt a mennyiségileg is komoly jelenlétet olyan vélemények erősítik, mint George Szirtesé, aki többször is leírta, hogy Nemes Nagy Ágnes a huszadik század legfontosabb európai lírikusai között tartja számon (Szirtes, 2004. 7.; Lehóczky, 2011. xi.). Angliából úgy érzékeli, hogy Nemes Nagy költészete teljes szinkronban volt korá költészetének egyik jelentős irányzatával.

Történetesen ennek az elmélyült, elvont, objektív lírának Magyarországon jó ideig nem kedvezett a légkör, és még az 1970-es és 80-as enyhültebb évtizedekben sem történt lényegi elmozdulás. Nemes Nagy Ágnes költészetének kritikai fogadtatása azonban nem állt összhangban a pályatársak között elfogadott rangjával. Fogadtatásának ezt a szakaszát ismerteti Schein Gábor egyik tanulmánya (Schein, 1995/1996. 20–28.). Az egyes kritikákat nem idézem tételesen, a szakirodalmi bibliográfia a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján megtalálható (DIA). A fogadtatás nem magyarázható kizárólag politikai okokkal. Az értő kritikusoknak is nehézséget okozott, hogy nem volt meg, illetve különféle okokból nem dolgoztak ki megfelelő fogalomkészletet sem általánosságban a tárgyias költészetre, sem Nemes Nagy sajátosan episztemológiai lírájára. Nemes Nagy pedig hiába nevez-

te meg Babits Mihályt, mint irányadó mesterét, hiába támogatta meg verseit az 1970-es évektől poétikai esszéikkel, ez is inkább csak újabb félreértéseket szült. Hiszen ahol Nemes Nagyot nem fogadták el, ott Babits Mihály költészetét is értetlenség övezte, elsősorban a normatívvá emelt romantikus énlíra felől olvasva. És bár a 64 HATTYÚ (1975) és a METSZETEK (1982) esszéi valóságos revelációként hatottak már folyóirat-közlésben is, az egykorú kritikákat olvasva azt látni, hogy nem bontották ki radikális poétikai gondolatrendszerüket. Itt is az történt, ami a versekkel. Nem volt kétséges, hogy Nemes Nagy Ágnes intellektuálisan nagy formátumú, merészen újító lírája és azt közvetve értelmező esszé-iztikája mögött egy integráns személyiség áll teljes hitelével, az egykorú kritika azonban megértés helyett többnyire néhány állandósult jellezővel fedte el mélyebb természetét. Az objektív lírát az alanyi költészeti hagyomány felől nézve hidegnek, érzelemmentesnek, kiszámítottnak tartották, amit persze dicséretként és bírálatként is meg lehetett fogalmazni. Esszéinek közvetlenül társalgó hangja éppily könnyen megtevesztő lehetett – ő maga mondta el egy interjúban, hogy Mikszáth Kálmán természetessége hatott rá (Nemes Nagy, 2004b. 197.) –, gondolati komplexitás helyett a szigorú költő oldott műhelyvallomásaként is fel lehetett fogni őket. Kényelmes volt a tárgyias költő és alanyi esszéista látszólagos ellentétpárjával elintézni komoly erőfeszítést követelő írásművészetét.

Ezt végiggondolva arra a következtetésre jutottam, hogy amikor Nemes Nagy Ágnes még az 1970-es és 1980-as években is úgy érezte, hogy politikai okokból szorítják ki az irodalomból, ami alatt nem azt értette, hogy nem jut megjelenéshez, hanem hogy nem kap komoly, méltó kritikákat, valójában nem vette észre, hogy nem ideológiáról volt szó, hanem értetlenségről. Kevesen, főleg pályatársak tudták csak figyelemmel kísérni.

Életében kevesen értették meg, hogy nem valami általános értelemben vett intellektuális lírát művel, hanem a költészetnek episztemológiai szerepet tulajdonít. Kiindulópontja kezdetől az volt, hogy a vers a megismerés eszköze, mivel azonban a megismerés értelemszerűen az ismeretlenre irányul, a költészet paradox módon olyasmit kell, hogy elmondjon, amire nincsenek szavak. Ennélfogva az érdekelte, az foglalkoztatta izzó intellektuális szenvedéllyel, hogy a szó, a szavakból összeálló kép hogyan

képes a kimondhatatlan tartalmakat közvetítenie. Ha Babits kortársi fogadtatásának és utóéletének bizonyos értetlen, ellenséges jelenségeire gondolunk, nem lehet csodálkozni, hogy az intellektuális izzást Nemes Nagy kritikusaiknak egy része is hidegségnek minősíti. Mivel lírája már a kiindulópont körül is kényelmes félreolvasás áldozata lett, azon sem lehet csodálkozni, hogy azt a hatalmas utat, amelyet ez az igen csekély terjedelmű költői életmű megtett, és azt a rendkívüli szellemi erőfeszítést, amellyel folyamatosan módosította irányát, csak halála után kezdte felmérni az irodalomtörténet.

Lehóczky Ágnes angol nyelvű tanulmánykötetének, amely Nemes Nagy Ágnes költészetének ismeretelméleti kérdéseire koncentrálnak, természetesen voltak előzményei. Mindenekelőtt Radnóti Sándor tanulmánya, amely 1975-ben a *KÖZÖTT* című vers elemzésén keresztül tudomásom szerint először kísérelte meg, hogy a tárgyiasság fogalmát és ezzel összefüggésben a látvány, látás, látomás és költői kép episztemológiai jelentését értelmezze Nemes Nagy költészetében. Radnóti éles szemmel vette észre, hogy „a tárgyiasságból alig észrevehető elmozdulással látomás lesz”, a kettőt pedig a látvány tartja egységben. Ez a megfigyelés azért fontos, mert Nemes Nagy költészetét kiszabadította a mereven, tárgyleírás-ként értelmezett objektív líra fogalmi fogságából (Radnóti, 1988. 44.). Radnóti ennek kapcsán azt is részletesen kifejtette, hogy Nemes Nagy milyen módon gondolta tovább Rilke tárgyiasság- és képfogalmát, a hangsúlyt hogyan helyezte át az individuuum világának kifejezéséről a tárgyasuló képekre (Radnóti, 1988. 50.). Tellér Gyula egy évtizeddel később *A FÖLD EMLÉKEI* címen összegyűjtött versekről írt kritikájában felfigyelt arra, hogy a kései prózaversek, ahogy szinte maga is csodálkozva írja, „már-már ismeretelméleti kételyből, bizonytalanságból születtek”, és a „világra tekintő költő észreveszi magában a kívülről besugárzó sokféleséget, s rádöbben, hogy e sokféleség minden mozzanata külön-külön, más és más tekintettel nézi a tárgyakat. Hogy az igazi nézés: sokféle és változó tekintet nézése a sokféle és változó tekintettel visszapillantó tárgyakra” (Tellér, 1986. 124.). Meglátása ennek nyomán új ars poeticaként üdvözölte a költő világhoz való új viszonyát, amely eltérő, sőt mozgó nézőpontokból szemléli a jelenségeket, és szerkeszt belőlük képet (Tellér, 1986. 125.).

Az életmű értelmezésének ez a vonulata az 1990-es években erősödött meg. Juhász Anikó

nagyszabású elemzésben kapcsolta össze Nemes Nagy és Rainer Maria Rilke költészetét Martin Heidegger egzisztencializmusával, és szemléltette az *EJSZAKAI TÖLGYFA* című vers példáján azt az új eljárást, amely a statikus képek hálózatát „mozgó, egymásra utaló és önmagukon túlmutató jelekké alakítja”. Ezek az irányváltások, kisiklítások lehetővé teszik, hogy az állóképek számára felismerhetetlen semmi és a névtelen jelenlévő egyszerre jelenjen meg a versben, és fedje fel a megismerő tudat előtt a lét és a semmi összetartozását (Juhász, 1995/1996. 122–123., 129.). Mások is elindultak ebben az irányban, Tamás Ferenc lételméleti, Varga Mátyás ismeretelméleti oldalról értelmezte Nemes Nagy líráját (Tamás, 1995/1996; Varga, 1996; Tamás, 2010). Szűcs Terézia Martin Buber, Jacques Derrida és Paul Celan fogalomkészletével modellálta az *EKNÁTON*-ciklus szóródó, folyamatosan elmozduló, illékony szövegdinamikáját, amely megteremt az én és a másik együttlétét (Szűcs, 1996). Hernádi Mária *EGY TALÁLKOZÁS TÖRTÉNETE* című könyvében szintén Buber, valamint Heidegger elméleti keretei között azt dolgozta ki, hogy Nemes Nagy költészetének párbeszédformái hogyan válnak a létmegértés poétikai eszközévé (Hernádi, 2005). Második könyve, *A NÉVRE SZÓLÓ ÁLLOMÁS*, amely egy évvel Lehóczkyé után jelent meg, műfajelméleti megközelítésből kiindulva, de korábbi vizsgálatainak felhasználásával bontja ki a prózaversekben tetten érhető szemléleti váltást (Hernádi, 2012).

Lator László teljesen más oldalról közelítve, a *VIHAR* elemzésekor a verstechnikai és nyelvi megoldásokat, a szintaxist, metrikát, a „súlyos mondatroncsokat”, a mondatok hézagait, kisiklításait, a mondathangsúllyal ellentétes nyomatéköbbségeket, a többszörösen egymásra vetített képek közti elmozdulásokat, a tiszta és rontott jambusok tempóváltásait kiemelve arra mutat rá, hogy a költői jelenlét intenzitása, az elbizonytalanító eszközök és a tárgyiasság együttesen hozzák létre a nem kötött jelentésű képet, amelyről megengedi, de nem tekinti döntő fontosságú szempontnak, hogy akár „ismeretelméleti, fenomenológiai drámá”-t hozhatnak létre (Lator, 2000. 60–63.). Egy másik esszéjében pedig arról a változásról ír, amely Nemes Nagy érett tárgyiasság líráját is megújította: „Attételekkel, szerepekkel mindent el lehetett mondani. De el is vágni az áramokat közvetítő vezetőkeket. Többek közt, azt gondolom, ez a bizonytalanság, a sejtjük, de nem tud-

juk, gerjeszti hosszú versei már-már valószínűtlen feszültségét. És hozzáteszem, sokszólamú lírájában szépségeképpen megváltozott hajdani ars poeticája is. Most már nemcsak a nehezen mondhatónak, hanem a mondhatatlannak is testet tudott adni.” (Lator, 2012, 190.) Ezek az írások attól különleges jelentőségűek, hogy Lator László a versalkotási folyamat belső mozgásait vizsgálva jut hasonló eredményre, mint azok, akik elvont elméletek felől közelednek a művekhez.

Lehóczky Ágnes ilyen előzmények után és ebben a szellemi térben gondolta újra Nemes Nagy Ágnes poétikáját. Hogy életművének eddigi legalaposabb, legátfogóbb és legeredetibb szemléletű értelmezése angol nyelven született meg, örömteli esemény. Akadt ezek szerint színvonalas kiadó Angliában, amely hajlandó volt egy olyan nyelvetű irodalmáról szóló líra-történeti munkát megjelentetni, amely csak igen szórványosan tud figyelmet kelteni, akkor is inkább prózai művekkel. Valószínű, hogy a mű önértékén túl a körülmények, tehát Kertész Imre Nobel-díja, Márai Sándor váratlan nemzetközi sikere, amely történetesen angol nyelvetületről indult, és amely más szerzőkre is ráirányította a figyelmet, és nyilván George Szirtes költői rangja is hozzájárult a kiadói döntéshez. Szirtes előszót írt a tanulmánykötethez, amelyben Lehóczky Ágnes munkájának jelentőségét abban látja, hogy elemzéseivel bekapcsolja Nemes Nagy költészetét a világirodalomba, helyét Rilke és Beckett közelében jelölve ki, és ezzel a könyv tematikáját és konklúzióját is megelőlegezi.

Lehóczky könyve eredetileg doktori értekezésnek készült. A szerző maga is költő, műfordító, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett magyar–angol szakon. Azóta, egy évtizede már, Angliában él, a University of East Anglia hallgatójaként szerzett előbb MA-fokozatot creative writingből (jelenleg is ezt tanítja a sheffieldi egyetemen), majd PhD-t Nemes Nagy Ágnes költészetéből. Témavezetői – hadd álljon itt azoknak a neve, akik segítettek, hogy ez a jelentős munka megszülessen – Szirtes mellett Denise Riley és Jeremy Noel-Todd voltak. Abban a sajátos, nyelvek és kultúrák közötti helyzetben van, amely sokaknál, akik ilyen helyzetbe születtek, adottság, másoknál tudatos elhatározás következménye. Lehóczky Ágnes az utóbbi csoportba tartozik. Első két verseskötete 2000-ben és 2002-ben magyarul, Magyarországon jelent meg, második két kötete 2008-ban és 2012-ben angolul, Angliában. Egy évtized

alatt átlépett egyik nyelvből és kultúrából a másikba, hogy a választottat megnyissa az öröklött előtt, mindkettőt tágítva és gazdagítva ezzel. Az angol fordításban némi ismertségnek örvendő magyar költő életműve mögé most odatette a befogadó kultúra nyelvén írt tudományos monográfiát, amely a magyar irodalomtörténet-írásnak is része.

Könyvének az angol tudományosságban elfogadott „négy esszé” alcímét adta, ami legfeljebb a magyar olvasót vezeti félre: a mintegy százoldali főszöveget ötven oldal jegyzet, bibliográfia és mutató kíséri. Elmélyült, forrásait szakszerűen dokumentáló tanulmányok ezek. A cím – POETRY, THE GEOMETRY OF THE LIVING SUBSTANCE. FOUR ESSAYS ON ÁGNES NEMES NAGY (Költészet: az élő anyag geometriája. Négy esszé Nemes Nagy Ágnesről) – az IRODALMI SZÉPNABOGLYA-ciklus egyik darabjának átalakított változata. Az ÉLŐK MÉRTANA egyébként Nemes Nagy két-kötetes összegyűjtött prózai műveinek is címadó írása; az angol nyelvű esszékötetben pedig némileg leegyszerűsített címen – LIVING GEOMETRY – szerepel (Ferencz–Hobbs–Hámori, 1998. 171.). Az alig féloldali kisesszé történetesen azzal a mondattal kezdődik, hogy „Az a jó a világirodalomban, hogy (majdnem) mindenre van benne idézet.” Egy Goethe-idézetet vesz elő, bont ki, valósággal dekonstruál, hogy a végén kimondja: a vers legfontosabb tényezője „az élő anyag architektúrája”, vagyis a versnek „önmagához hű rendezettsége, sőt egy életmű, egy élet önmagához mért (esetlegességgel tarkázott) törvénye” (Nemes Nagy, 2004c. 519., 520.).

Lehóczky Ágnes aligha választhatott volna jobb címet, ugyanis négy összefüggő tanulmánya pontosan ezt teszi: Nemes Nagy Ágnes életművét önmagához és ahhoz az élethez méri, amely a foglalat volt ennek az életműnek. Ha csak ezt tenné, már az is fényes irodalomtörténeti eredmény volna, hiszen könyve először olvassa egybe tüzetesen a verseket és az esszéket. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: Nemes Nagy Ágnes verstechnikai és líraelméleti gondolkodását először bontja ki a maga komplexitásában, és helyezi költői gyakorlata mögé.

Ez azonban vizsgálódásainak csak az egyik szála, amelyhez kapcsolódik egy másik, amelyik a huszadik századi filozófiai és irodalmi irányzatok keretében értelmezi az életművet, és ezzel megindokolja, miért is tartozik az évszázad kiemelkedő teljesítményei közé, és bekapcsolja a

világirodalom áramába. Elsősorban költőként, de esszéistaként is: bő összehasonlító idézetei rávilágítanak Nemes Nagy gondolatainak eredetiségére és kérdésfelvetéseinek szemléleti rokonságára Heidegger, Celan, Derrida és mások szövegeivel. Ez pedig azért jelentős tett, mert Nemes Nagy költészetének filozófiai alapokról történő megértésének korábbi, mégoly termékeny kísérleteiben az elméleti keret nem illeszkedett hézagmentesen a művekhez (például Schein, 1995; Hernádi, 2005). Ennek oka az volt, hogy eltekintettek a versek és elméletek között átjárást kínáló líraelméleti esszéktől. Az ilyen típusú elemzések visszatérő fordulata, hogy valami *felől* közelítenek a műhöz, Buber vagy Heidegger felől értelmezik Nemes Nagyot (tehát Buber, Heidegger gondolatai felől Nemes Nagy művét). Nem szükséges érveket keresni annak igazolására, hogy elvileg bármilyen elmélet felől lehet érvényes megállapításokat tenni egy adott műről. Azonban az az értelmezés, amely nem építi bele érvrendszerébe az óhatatlanul megmutatkozó illesztési zavarokat, saját érvényességét korlátozza. Lehóczy viszont szellemesen megtalálta a módját, hogy Nemes Nagyot mint gondolkodót állítsa lét- és nyelvfilozófusokkal, valamint más egységes költészetelméletet kidolgozó költőkkel párhuzamba. Valóban párhuzamba, hiszen az esszék meglehetősen elszigeteltségben születtek. Lehóczy Ágnes a félreértések elkerülésére rögtön könyvének első oldalán jelzi, hogy nem hatástörténeti tanulmányokat folytat, azaz érdektelen, hogy akár közvetlenül vagy közvetve ismerte-e Heidegger és mások írásait. Esszéi Nemes Nagy Ágnes műveiből indulnak ki, kis iróniával: önmaga felől értelmezik költészetét és elméletét.

Innen nézve nemcsak Nemes Nagy Ágnes intellektuális problémaérzékenységét és szellemi függetlenségét bizonyítja, hogy ugyanazok a művészetelméleti kérdések foglalkoztatták, mint a huszadik század meghatározó elméit, hanem azt is, hogy a második világháború traumatikus tapasztalatai által felvetett nyelvfilozófiai és ismeretelméleti kérdések az Európát megosztó politikai rendszereken átívelve azonosak voltak, illetve, ezen belül, olyan sajátosságosan kelet-európai és magyar nézőpontot kínálnak, amely a nyugati kulturális önképet is árnyalja. Nyilván ez volt a Nemes Nagy-esszéválogatás amerikai kiadójának elgondolása is, amikor a kötetnek a *MAGYAR NÉZŐPONT* címet adta (*A HUNGARIAN PERSPECTIVE*), sajnos azonban a kötet vissz-

hangtalan maradt, egyetlen ismertetőről sincs tudomásom. Lehóczy Ágnes elemzései azonban épp ezt a hiányt pótolják: könyvének egyik tézise az, hogy Nemes Nagy esszéiben a költői nyelv ontológiailag megalapozott újrateremtésének igényét fogalmazta meg, és ebben valóban szinkronban haladt Paul Celannal, Samuel Beckett-tel, Wallace Stevensszel és másokkal. Lehóczy Ágnes ezenkívül azt is kimutatja, hogy Nemes Nagy Ágnes költészete és költészetről való gondolkodása egymással kölcsönhatásban építkezett, és kimunkált felfogása nemcsak fontos hozzájárulás a huszadik század második felének poétikai gondolkodásához, hanem a korjellelmzőnek tekinthető önreflexivitásnak is az egyik következetesen végigvitt példája.

A kötet másik szemléleti újdonsága, hogy a két szál – költészet és elmélet – felfejtésével fejezetről fejezetre haladva világosan bebizonyítja, hogy Nemes Nagy Ágnes lírája szisztematikus építkezése során milyen súlyos változásokon ment át. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert viszonylag kis terjedelmű költői életművét kézenfekvő egységes tömbnek tekinteni, amely a tárgyias líra poétikájával problémamentesen leírható.

Az elemzések többrétű – életrajzi, történelmi-politikai, episztemológiai, nyelvfilozófiai és természetesen poétikai – megközelítést elegyítenek. A dolog természetéből adódóan gyakran kell utalni a magyar irodalomtörténeti háttérre. Lehóczy Ágnes nem sokat bajlódik azzal, hogy vajon az angol nyelvű olvasóközönség tudja-e, ki Babits Mihály, Szerb Antal, Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula vagy Mészöly Miklós, mi az irodalomtörténeti jelentősége a *Nyugat* és az *Újhold* című folyóiratoknak. Ellenáll a kísértésnek, szerintem helyesen, hogy magyarázó-ismeretterjesztő kitérőket iktasson szövegébe, ezek ugyanis egy másik műfaj beszédmódjával megzavarnák írásainak nyelvi-terminológiai egységét és érvelésének folyamatosságát is. (Történetesen Babitsnének tizenötödik előfordulásakor, a 71. oldalon szűkszavú jellemzést ad jelentőségéről.) Nem példátlan eljárás. Némrégén Kosztolányi Dezső *PACSIRTÁ*-ját egy amerikai kritikus úgy méltatta a *The New York Review of Books* hasábjain, hogy csak az írás vége felé tartotta szükségesnek pár adatot közölni a szerzőről (Eisenberg, 2010. 66.). A *Times Literary Supplement* pedig, hogy egy Nemes Nagy Ágnes szívének kedves példát hozzak, hasonló szellemben közölt kritikákat gyors egymásutánban Szerb

Antal műveiről (Scurr, 2009; Lichtig, 2010). Jogosnak tetszik, hogy ha Paul Celan nevének első előfordulásakor nincs szükség rövid vázlatra munkásságáról, akkor József Attila esetében sincs. Ez, azt hiszem, nem annak a jele, hogy a magyar irodalmat beengedik valamiféle (nem létező) elitklubba, hanem az internet üdvözlendő demokratikus hozadéka.

Ugyanakkor az angol nyelvi közeg, amelyben Nemes Nagy Ágnes költészetét tárgyalja, óhatatlanul is bizonyos korlátozásokhoz vezet. Az a tény ugyanis, hogy a versek fordításban jutnak el a csak angolul értő közönséghez, behatárolja a lehetséges elemzési szempontokat. Nyelvi, formai és a hozzájuk szorosan kapcsolódó verstechnikai kérdések értelemszerűen nem kerülhetnek terítékre.

Ez kétségkívül hiánya a könyvnek, a versek vers volta jószírvél nem kap figyelmet. Mégis, ha a költészet, Robert Frost bon mot-jával szólva, az, ami a fordításban elvész, akkor ezek a tanulmányok megkeresik, és ha kerülő úton is, de visszahozzák. Mert Lehóczky Ágnes plurális szempontrendszerre egyetlen dologra fókuszál, arra, amit Nemes Nagy a legfontosabbnak tartott költészetében: episztemológiai irányultságát. Versei szövegszerűen hívják fel olvasója figyelmét erre a kérdésre, esszéiben új líraelméletet dolgozott ki. A kérdés mondhatni égetően fontos volt Nemes Nagy számára, hiszen a vers mint a megismerés eszköze két, egymással szorosan összefüggő okból is problematikusává vált. Az egyik ok az, amiről a nyelvfilozófia a nyelv válságaként szokott beszélni, és amivel Nemes Nagy már első esszékötetében is egy ragyogó eszme-futtatásban nézett szembe: „*a nyelv bizonyosfajta lehetetlenülése, írásbeli kultúránk megkérdőjelezése olyan, mint egy intő metafora: emberi létünk lehetetlenségeire figyelmeztet. A mesterség elemeire, a szóra szűkített figyelem kibővül, és a század létkérdéseire utal*” (Nemes Nagy, 2004d. 14.). A szavak jelentésének kiürülése, a „*Lehet-e írni egyáltalán?*” kérdése azonban egy másik, etikai síkon értelmezhető. A második világháború, az iparosított emberirtás traumája, a politikai-ideológiai diktatúrák propagandagépezetei rávilágítottak a nyelv és erkölcs problematikusi viszonyára, amit legradikálisabban Theodor Adorno diktuma fogalmazott meg, és amelyre Nemes Nagy tételesen hivatkozott is egy interjúban, amelyet Lehóczky Ágnes idéz is (Nemes Nagy, 2004b. 227.; Lehóczky, 2011. 18.).

Nemes Nagy ebben a helyzetben kereste a költői megszólalás lehetőségét. Ahogyan Lehóczky Ágnes kifejti az első fejezetben, Ludwig Wittgenstein nyomán indult el: tudatunk határa nyelvünk határa. Ebből következik, hogy a megszólalás felelősséggel jár, a megfogalmazás pontossága önmagában és a politikai implikáció miatt is erkölcsi kérdés. Mivel a költészetnek elsődlegesen megismerési feladatai vannak, a nyelv olyan lehetőségeit kell megtalálnia, amelyek alkalmasak az ismeretlen, tehát nyelvileg sem létező érzelmek, fogalmak, tapasztalatok megragadására. Nemes Nagy Ágnes ezt a versben megjelenített tárgyakban, azaz költői trópusokban, metaforákban találta meg. Ezért foglalkozott esszéiben olyan részletesen a költői kép mibenlétével: hiszen a trópus mint versbe emelt tárgy olyan jel, amely túlmutat önmagán, behatol és hírt hoz a megnevezhetetlen tartományokból, azaz ismeretelméleti eszköz. Lehóczky Ágnes a megismerésnek ezt a felfogását Rilke egyik levelében kifejtett „*kifejezhetetlen egység*” gondolatából vezeti le, amelyet párhuzamba állít Nemes Nagy „*szétválthatatlan egység*”-ével (Lehóczky, 2011. 2.; Nemes Nagy, 2004e. 159.), a műalkotást körülvevő bizonytalan zónával, azzal az átmeneti, köztes sávval, amelyben, hogy Nemes Nagy szavát használjam, a vers feltérképezhetetlen hatástényezői működnek, és amelyek kapcsolatot létesítenek a külső és belső világ között (Nemes Nagy, 2004e. 160.). Lehóczky ezen a ponton és ezért vezeti be a könyvében fontos szerepet játszó kanti, majd Derrida által újragondolt parergon fogalmát (Lehóczky, 2011. 2.). A melléktermék, kiegészítő, magyarázó csatolmány, jegyzet, kommentár, függelék jelentésű parergon azért nagyszerű lelemény itt, mert mint metafora alkalmas arra, hogy név és névtelen, alany és tárgy nehezen meghatározható dinamikáját megjelenítse, továbbá Nemes Nagy felfogását a kortárs bölcslethez kapcsolja. Ez különösen a többcentrumú kései prózaversek értelmezésekor válik fontossá. A vers, amely az elvesztett én és a felfeslő nyelv között mégiscsak kísérletet tesz a megnevezésre, egyszerű ismeret- és lételméleti jelentőséget kap.

A négy esszé geometrikusan megtervezett, spirális ívet fut be. Minden esszé több részből áll, élén egy verssel, amelynek értelmezésével szemlélteti a fejlődési irányt. Minden esszé egy „*Afterthought*”, „*utógondolat*” alcímű rövid eszme-futtatás zár le, amely a vizsgálódások ered-

ményeinek nyugtalanító, ellentmondásos, továbbgondolásra készítő elemire világít rá, és ily módon a következő fejezetet is előkészíti. Ez az eljárás izgalmas módszertani példája az értelmező szövegre kiterjedő, jobb híján így mondom, önreflexív dekonstrukciónak. Az elemző, aki, hogy elkerülje a túlságosan kényelmesen lekerekített értelmezéseket, saját szövegére is könyörtelenül alkalmazza módszerét, példát mutat az értelmezés etikájából is.

Az első, *THE ARCHITECTURE OF SEEING: A TOUR OF BLUE BALL STREET (A látás építészete: séta a Kékgyöly utcában)* című esszé élén a *DE NÉZNI* című vers áll, és Nemes Nagy korai verseit vizsgálja. Úgy látja, ebben a korszakában a magyar irodalom modernista hagyománya ötvöződött a rilkei poétikával: a költő megismerhetőek, megnevezhetőek tartja a világot, feladatát a pontos és intenzív megfigyelésben látja. A megismerés természetesen nem reprodukálás. A felszíni jelenségek mögé hatoló tekintet, az ismert tudattartalmakon túlhaladó nyelv tágitja a tudat tartalmait. Lehóczky Ágnes a korai verseket filozófiailag Husserl fenomenológiájához köti: az objektív költő az ontológiai látás által jut a névtelen tartalmak közélébe. Ugyanakkor azt is kimutatja, hogy a tárgyakba vetett látszólagos bizalom és biztonság törékeny. Egy 1960 körül keletkezett, posztumusz publikált verstöréddel, a *BESZÉD*-del igazolja állítását: „*Tenger beszéd. Inkább rideg / legyek, mint a Húsvét sziget. // S legyen bár mindez alkati: én szobrot vágynék mondani.*” (Nemes Nagy, 2003. 257.) Az egység tehát nem szilárd, a statikus költői kép állandó veszélyben van. Mint Nemes Nagy kifejti a *KÖLTŐI KÉP* című esszéjének *A MOZGÓ HASONLAT* című részében, a vers úgy hoz létre korábban ismeretlen érzelmet befogadójában, hogy a helyét teremti meg a befogadóban: a lehetőséget, hogy létrejöjjön. „*A hasonlat állandó eltolódás*”, idézi Lehóczky, de idézhetné azt is, hogy „*A hasonlat szüntelenül folyik*”, „*rögzített folyékony-ság*”. Nemes Nagy azt a felismerését fejt ki ebben az írásában, hogy a hasonlat kétségbe vonja „*a világ jelenségeinek praktikus szétválasztását*”, azaz felszínre engedi belső világunk rendezetlenségét. „*Az ő területe az a keskeny réteg, az a vékony kód, ami körülveszi a tárgyak azonosságának kontúrjait, az az ismeretelméleti párolgás, amely az elkülönültek egymásba való áttünéseit rejti lehetőségeként.*” (Lehóczky, 2011. 36.; Nemes Nagy, 2004f. 123., 124.)

Mint ez az idézet is mutatja, Lehóczky Ágnes remek érzékkel találta meg Nemes Nagy esszéiben azokat a helyeket, amelyek, bármilyen meglepő is, nyelvi és fogalomkészletüket tekintve is fölüeny biztonsággal kapcsolódnak bele abba a diskurzushoz, amelyet Lehóczky könyvében folytatnak megidézett szerzői Wallace Stevinstől Derridáig nyelv és megismerés viszonyáról. Meg kell jegyezni persze, hogy mivel az egyes fejezetek Nemes Nagy költői fejlődésének kronológiáját követik, az esszéiből vett érvek helyenként, például a fenti esetben is, későbbiek, mint a versek, retrospektívek. A *KÖLTŐI KÉP* a *Kortárs* című folyóirat 1978. szeptemberi számában jelent meg, közel húsz évvel az idézett töredék után. Tehát amikor Nemes Nagy az ismeretelméleti kételyekről és költői hatástényezők korlátozott kiszámíthatóságáról írt, költészetében már előbbre járt. A versidézett azt is jól érzékelteti, hogy a statikus tárgy-kép eszméjét milyen korán kikezdte a versírás gyakorlata.

A második esszé, a *NEGATIVE STATUES: THE SYNECDOCHAL OBJECT – THE TORSO* (Negatív szobrok: a kiegészítendő tárgyi jelentés – a torzó) nyitóverse a tisztán ismeretelméleti felvetésű, első megjelenése óta mottószerűen a kötetek élére helyezett *FÁK. A NAPFORDULÓ ÉS A LOVAK ÉS AZ ANGYALOK* verseiből válogatott példák azt szemléltetik, hogy ebben a pályaszakaszban Nemes Nagy már költői gyakorlatában is érzékeltette a nyelv kettős természetét, hogy tehát nem lehet tökéletesen szándéka szerint kezelni, minduntalan kikislik ellenőrzése alól. Lehóczky Ágnes rokonszenves visszafogottsággal, de kellő hangsúllyal jelzi, hogy a nyelv kérdésének ebben az időszakban erős politikai vetülete is volt. Az 1950-es években elhallgattatott, illetve lelkiismereti okból, vállalhatatlan hazugságok leírása, vagyis mestersége elárulása helyett hallgatást választó költő filozófiai szinten is érzékeltette a nyelv ellenőrizhetetlenségét. Ahogy valamivel későbbi esszéjében, a *NEGATÍV SZOBROK*-ban írta, a tárgyak „*lávába kövült üregek*” (Nemes Nagy, 2004g. 10.). Kettős természetűek, mert szilárd keretet adnak a megismeréshez, amely azonban sohasem lehet teljes körű: hiszen azonosíthatatlan tudattartalmakat testesítenek meg. Ebben a pályaszakaszban, mondja Lehóczky, Nemes Nagy képzelet és valóság, külső és belső tartományainak matematikus kapcsolatát Rilke, Babits költői fordulata nyomán határozza meg (és meglepő párhuzamban Wallace Stevens

esszéivel). A kettősség a művészetben oldódik egybe (Lehóczky, 2011. 45.). A költői kép, trópus ezért játszik továbbra is közvetítő, köztes szerepet, de, érvel Lehóczky Ágnes, éppen ezért válik torzóvá. A torzó nem csonkaságot, töredékességet jelent, hanem paradox, hiányaival teljes egységet. Lehóczky a trópusok közül ezért a szinekdochéval azonosítja az így értelmezett tárgyat. A szinekdoché persze ebben az értelemben maga is metaforikussá válik: a trópus metaforája. A költői kép a maga megjelenési formájában torzó, része valaminek, ami létezik, de a maga teljességében soha meg nem ragadható; ugyanakkor a sikeres versben a névtelen mintegy feltámad, testet ölt. A filozófiai kereteket Heideggernek a nyelvnek a racionális határát átlépő természete, valamint Derrida dekonstrukcionista parergonfogalma adja. Ekhnáton Nemes Nagy versciklusában eljut létezésének, azaz a kifejezhetőség határáig: a Nemes Nagy által is gyakran használt kifejezés értelmében individuum ineffabile, leírhatatlan személyiség (például Nemes Nagy, 2004g. 491.; Lehóczky, 2011. 57–58.). Ez azonban, hangsúlyozza Lehóczky, Nemes Nagy részéről nem elméleti spekuláció: történelmi-politikai, személyes életrajzi, pszichikai nyomás ellenében kellett végiggondolnia ezeket a kérdéseket, hogy a költői megszólalás belső parancsának eleget tudjon tenni. Másfelől azonban az itt megtett lépés a filozófiatörténet jelenlétfogalmával is modellezhető lenne. A tárgyias költszet és a személyesség ellentmondásának feloldására mindenestre alkalmas volt a fogalom. Ezt Lehóczky Ágnes nem részletezi, de sejteti, vagyis gondolatmenetéből következik, hogy Nemes Nagy költészete értelmezhető úgy is, mint ami Heidegger korai, önmagát megvalósító egzisztenciafogalmától a kései Heidegger önmagát elrejtő létfogalmáig, esetleg a derridai ön-felszámoló jelenlétfogalomig jut el. Lehetséges, hogy Nemes Nagy olvasta a MI A METAFIZIKA? 1945-ben megjelent magyar fordítását, könyvtárában legalábbis megvolt (Lehóczky, 2011. 146. 5. jegyz.).

A harmadik esszé, a THE SELF-EXIT OF THE TROPE (A trópus kivonulása) az EKHNÁTON AZ ÉGBEN értelmezését állítja középpontjába, és az ÉJSZAKAI TÖLGYFA elemzésével végződik. A két vers között a gyűjteményes kiadásban rövid a távolság, az EKHNÁTON-ciklus a NAFORDULÓ című kötetet zárja, az ÉJSZAKAI TÖLGYFA a rögtön ez-

után következő EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA című ciklust nyitja. Azonban Lehóczky Ágnes azt bizonyítja, hogy a kettőt éles szemléleti különbség választja el. Ekhnáton alakjának értelmezésében azt az előző fejezetben megkezdett gondolatot folytatja, hogy az egyiptomi fáraó mint költői persona az individuum ineffabile megszólaltatója. A költő azért teremt meg, hogy általa újraterejtse önmagát: Ekhnáton afféle negatív szobor, az artikulálhatatlan identitás hangja, a derridai parergonfogalom szellemében tárgyiasított személyiség, amely az episztemológiai ködben, a közöttségben létezik (Lehóczky, 2011. 67.). Lehóczky itt leleményesen veszi át a Platónról Kanton ár Derridáig ívelő és az átértelmezések során egyre nagyobb szerephez jutó parergon fogalmát. A másodlagos kiegészítés a műtől el nem váló, hanem annak lényegét képező elő- és eltűnő alakzat, amely mű és világ, külső és belső kapcsolatának leírására kiválóan alkalmazható (Culler, 1982. 193–199.). A parergonális közöttségben tárgyiasított tudat képes rá, hogy megszólaltassa a huszadik század traumatikus történelmi emlékezetét. Vagy ahogyan Nemes Nagy Ágnes mondta Lator Lászlónak egy beszélgetésben, amelyet részben Lehóczky is idéz (és éles szemmel köt a filozófia derridai dekonstrukciós metafizikátlansághoz): „Úgy érzem, hogy az Ekhnáton-figura alkalmas arra, hogy magára vegye a huszadik századi embernek ezt a nagyon sokrétű és nagyon nehezen meghatározható vagy pontosan meg nem válaszolható problematikáját, amit úgy is nevezhetünk, hogy metafizikátlan metafizika.” (Lehóczky, 2011. 67.; Nemes Nagy, 2004h. 394.)

Ezen a ponton lépteti be érvelésébe Paul Celan költészetét és MERIDIÁN című előadását, amelyet a Georg Büchner-díj átvételekor mondott el 1960-ban, és amely azóta is sokat idézett és értelmezett, bár végsőkéig csupaszított fogalmazásmódja miatt nem könnyen megközelíthető töprengéseket tartalmaz a tárgyiaságról és a nyelv kritikai felfogásáról. „A művészet eltávolít saját énünktől – mondja Celan. – A művészet egy meghatározott irányban távolságot követel, a közlekedésnek egy bizonyos módját kívánja meg”, majd később így folytatja: „A vers – mai vers – félreérthetetlenül erős vonzalmat mutat az elnémulás iránt, és ennek, azt hiszem, csak közvetett oka lehet a szövelezés – nem lebecsülendő – nehézsége, a mondattan gyors hanyatlása vagy a kihagyásra való különös hangoltság.” (Celan, 1961. 8., 11.) Lehóczky

a Nemes Nagy EKHÓNTON-ciklusában felvetett episztemológiai kérdés párjaként idézi a következőket: „*Ha dolgokkal beszélünk, minduntalan a honnan és hová kérdésébe ütközünk: egy »nyitott«, »véget nem érő« kérdésbe, mely a nyitott, üres és szabad tér felé mutat – messze kívül vagyunk. A vers, azt hiszem, ezt a helyet keresi.*” (Celan, 1961. 12.) Meglátása szerint Celan Büchnerje és Nemes Nagy Ekhnátonja egyaránt az én új meghatározásának törekvéséről szól. Ebben a folyamatban az én fokozatosan eltávolodik ismertnek vélt önmagától, hogy egy rekonstruálhatatlan énhez kerüljön közelebb. Ennek eszköze a költői kép vagy trópus, de a folyamat során az én egyre perifériusabb helyzetbe kerül, egyre inkább hiányával van jelen, megszünteti magát. Úgy, ahogyan Nemes Nagy 1958 és 1960 között írt töredéke mondja: „*Ki verset ír, az egyszerre legyen / Kőműves Kelemenné, s Kőműves Kelemen.*” (Lehóczky, 2011. 76.; Nemes Nagy, 2003. 279.) A költő, aki egyszerre van kívül és belül önmagán, kívül és belül a világon, feláldozza önmagát, de csak azért, hogy szüntelenül újraalkossa, feltámaszsa, mint Lázár vagy Ekhnáton, hogy az így újra megszerzett önismeret, amely sosem végleges, de minden törekvésének magja, lehetővé tegye művészetének gyakorlását. Mert a költészet, Lehóczky itt Wallace Stevens egyik nagyszerű esszéjét idézi, talán élni segít (Lehóczky, 2011. 74.; Stevens, 1960. 36.).

Ekhnáton gondosan válogatott köveket, hogy önmaga lényegét kihelyezze az alkotásba. Lehóczky Ágnes szellemes kapcsolja össze a kő metaforáját egy 1958-as írással, a posztumusz megjelent KŐ ÉS HIÚSÁG cíművel. Nemes Nagy Ágnes, épp hogy lélegzethez jutva az elhallgatás évei után, saját költői önmegalkotásának esélyein tőpreng, és nem sok esélyt lát. Érdemes hosszabban idézni, hogy a gondolatmenet kibontakozhasson: „*Ha pedig így van, miért nem kötöm fel magam? Mi a vigasz? Mi a remény? Mi a támasz? Azt hiszem: a kő. Minden emberben van valahol egy kő. Súlyos, szilárd, egynemű. Talán urániumféle, mert sugárzik, talán mágnesféle, mert minden feléje esik. Ez a kő: csak van. Ez a legfőbb tulajdonsága. Próbálhatom megmozgatni, erőszakoskodni vele – hiába. Figyelhetem, kérlelhetem – nem felel. Egyáltalán megérezni a létét, az is ritkán sikerül. De azért van. Bár velem nem törődik. Semmivel sem törődik. A kő közönyös. Nem azonos a tudatalattival. Az sokkal hígabb, mozgóbb, gomolyosabb – ez mintha a tudatalatti atommagva volna. Nem azonos*

a transzcendenssel; az kívülem van, ez bennem. De velem sem azonos, mintha külön érdekei lennének. Fűtől a tudatos érdekeimre. Félek is tőle olykor, hiszen nincs hatalmamban. Állatokban, növényekben és – igen – kövekben ráismerek néha. Természeti jellegű. Csak az a vers ér valamit, ami mellőle nő ki, vagy amelyikben legalább egy fotonja, egy lehasadt paránya található. Minden egyéb vers epidermiszborzolódás, langyos szimpla kávé. Ő van legbelül, legmélyebben. Sötét, magánvaló. Ha megszűnik: megszűnök. Vagy talán beleolvadok. – Tőle függök. Minden más hiúság.” (Nemes Nagy, 2008b. 600–601.) Hozzátenném, hogy Nemes Nagy aligha tudta, hogy sorai W. B. Yeats metaforájára rímelnék a levett ír felkelésre igen ambivalens módon emlékező HÚSVÉT 1916-ból (EASTER, 1916): a szív, amely egyetlen cél felé törekszik, kővé válik, hogy az élő áramlatot megzavarja. Mindenkinek, aki él és változónak van kitéve, kő van a belsejében: „*The stone's in the midst of all*” (Yeats, 1989. 288.).

Nemes Nagy Ágnes ezt felismerve tett kísérletet arra, hogy újraértelmezze poétikáját. A fordulatot Lehóczky az ÉJSZAKAI TÖLGYFÁ-n szemlélteti. A tölgyfa kilép közönséges létezéséből, átlépi annak határait, közölni kívánja önmagát a versbeli járókelővel, a mindenkor olvasóval. De nem szavakkal. Egzisztenciális magányába burkolva halad előre. Lehóczky ismét pontos párhuzamot talál levezetése végére: „*Engedjük lépni a verset*” (Lehóczky, 2011. 83.; Nemes Nagy, 2004a. 33.), ezek Nemes Nagy szavai; ezek pedig Celanéi: „*Am néha a költészet előrébb jár, mint mi*” (Lehóczky, 2011. 175.; Celan, 1961. 9.). Gondolkodásuk csakugyan érintkezett, de meg kell jegyezni, hogy – ezt Lehóczky nem részletezi – Nemes Nagy és Celan költői gyakorlata ellentétes irányba haladt. „*Élete vége felé – mint fordítója, Lator László írja – egyre erősödött Celanban a megválthatatlanság tudata. Minél mélyebbre hatolt magába (szerette a zenéből kölcsönzött »szűkmenet« szót: líráját egyre szűkebb káltaiba szorította), annál kilátástalanabbnak érezte vállalkozását.*” (Lator, 1981. 128.) Bár mindketten elmozdultak a trópusról, de ellentétes pólusok felé. Nemes Nagy utolsó prózaverssei éppen nem zárulnak magukba. Ahogyan Lehóczky Ágnes elemzéseiről világítanak, egy újfajta poétika, megszólalás, nyelvhasználat és költői jelenlét felé nyitnak.

A negyedik esszé címe CONCLUSION: THE POETRY OF THE ABSENT (Összegzés: A távollévő költészete), élén az EGY PÁLYUDVAR ÁTALAKÍTÁSA áll.

A fejezet nem egyszerűen az előzmények összefoglalása. Központi gondolata az, hogy Nemes Nagy utolsó pályaszakaszában leszámolt az én és világ megismerhetőségébe vetett bizalommal. A tárgyak megfigyelését, a fenomenológiát mint episztemológiai lehetőséget Nemes Nagy kérlelhetetlen logikával morzsolta fel. Ez persze nem volt érzelmeiktől mentes folyamat, hiszen a megszólalás lehetősége, költészete, költői léte volt a tét. Egy hátrahagyott prózai töredékében keserűen vont mérleget: életműve lyukas (Lehóczky, 2011. 108.; Nemes Nagy, 2004i. 185.). De Lehóczky könyvének negyedik esszéje azt bizonyítja, hogy prózaversei és más kései költeményei az életmű korábbi szakaszaiban felvetett ismeretelméleti, nyelvfilozófiai és poétikai, sőt politikai és életrajzi kérdésekre fölényes biztonsággal megalkotott, tündöklően szellemes, intellektuális tartalmát tekintve cizellált és komplex választ adnak. Nemes Nagy túllépett a kínzó vágyon és az azt kísérő kételyeken, hogy a világot költői eszközökkel megnevezhesse, nevet adjon a névteleneknek. A feszültségből fakadó drámaiságot ekkor a polifónia váltja fel, a derridai nem tudás másfajta episztemológiája (Lehóczky, 2011. 93.). Paradox módon éppen ez az oldottabb, személyesebb, játékosabb tónus, a költői kép lebontása, a költői én hangjának többszólamúsítása, a lineáris emlékezés, elbeszélés, építkezés felváltása aleatorikus szerkezettel, egyszóval a policentrikus vers valósította meg azt az objektivitást, amelyre korai poétikájától kezdve törekedett. Hozzá lehet tenni ehhez, hogy a hagyatékból előkerült szubjektív versek innen nézve nem is állnak olyan szöges ellentétben lírájának életében publikált részével, mint amennyire látszik. Igaz, ehhez az is kell, hogy életrajzi töredékeit ne dolgozza ki, paradox módon befejezetlenségükkel, esetlegességükkel tárgyiasította őket, mint szilánkos versobjektumokat.

Lehóczky Ágnes a kései versekhez tovább tárgítja azt a hálórendszert, amely összefűzi őket az egykorú irodalommal. Az EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA prózaversciklusával kapcsolatban Samuel Beckett prózáját idézi, A MEGNEVEZHETETLEN (The Unnamable) című regény hangjait, amelyek többszólamú nyelvi zenévé szövődnek. Ennek a beszédnek a legfőbb közlendője maga a beszédaktus. Az én nincs jelen, nincs azonosítható nézőpontja, nincs megismerő tekintet (Lehóczky, 2011. 106.). Heidegger-idézetéhez,

„A nyelv beszél”, Nemes Nagy meszkalinkísérletéről írt beszámolója illeszkedik az 1960-as évekből: „Megvallom, egy verssel való foglalkozás sokkal intenzívebb, hevesebb indulat, mint amit a szer ad. (Pedig utána kevésbé érzi az ember a szívét.) A minőségi különbség pedig: az ember írás közben sokkal koncentráltabb, egy dologra figyelőbb. Olyan élesen irányul valamire, olyan bulldog-harapással fogja, hogy végül azt hiszi: nem ő fog, hanem őt fogják, »diktálnak« neki.” (Lehóczky, 2011. 98.; Heidegger, 1975. 190.; Nemes Nagy, 2008c. 594.) Ebben az esetben a prózai jegyzet előzte meg a versírói gyakorlatot. Persze a prózaversek sem diktálásra születtek. De új poétikát valósítanak meg: a megsokszorozott, a megsokszorozással részlegesen eltüntetett, csak töredékességében megmutatkozó én, akinek körvonalai kirajzolódnak lyukacsos létezéséből, Lázár módjára feltámad, Ekhnáton módjára kiválik az ismeretelméleti homályból.

Lehóczky Ágnes könyve rendkívüli pontossággal térképezi fel azt a nyelvfilozófiai, episztemológiai és líraelméleti hálórendszert, amelyet négy esszéjében egyre szorosabbra von Nemes Nagy életműve köré. Költészetét és költészeti esszéit egymásra olvasva feltárja, hogy zárt gondolati rendszert hozott létre, amelynek legfőbb állítása, hogy ismeretelmélet és költészet nem választhatók el egymástól, a költészet par excellence episztemológiai kérdés. Úgy is mondhatnánk, a könyv az eddigienél is jobban rávilágít, hogy Nemes Nagy Ágnes a költészetben is egy dolog érdekelt igazán: a költészet maga. Lehóczky Ágnes elméleti kategóriarendszerét arra használta, hogy segítségével kibontsa a huszadik század egyik legkövetkezetesebben végiggondolt és költészetében megvalósított líraelméletét. A négy fejezet végigköveti azt a fejlődési utat, amelyet Nemes Nagy a korai tárgyiaságtól a kései polifonikus-policentrikus poétikáig bejárt, megmutatja, hogyan változott meg felfogása a trópusról mint a megismerés eszközéről. A huszadik századi filozófiák, Heidegger és Derrida, és irodalmi irányok, Beckett és Celan segítségével költőként és poétikai gondolkodóként is kijelöli helyét és egyben jelentőségét. Azt hiszem, itt már nincs értelme többé nyelvi elszigeteltségről beszélni, legfeljebb olyan korlátokról, amely bármely két nyelv közötti fordítás esetében fennáll. Emiatt a költészet nyelvéről és a nyelvhez kötődő verstechnikai összetevőkről kevesebb szó esik. De az elemzé-

sek így sem hagynak semmi kétséget afelől, hogy Nemes Nagy Ágnes költészete fordításokon átszűrve is kivételes világirodalmi teljesítmény. Ez most az angol nyelvű irodalomkritika szemhátárán is feltűnt. Ennek persze önmagában nincs különösebb jelentősége. Sokkal inkább annak, hogy Lehóczky Ágnes izgalmasan határátlépő vállalkozásának köszönhetően Nemes Nagy angolra fordított versei és esszéi nyelvileg is teremtékeny párbeszédbe bocsátkoztak az angol, valamint az angolra fordított német és francia szövegekkel, és ezáltal – az episztemológiai ködben is jól kivehető kontúrral – átrajzolták a huszadik századi líratörténet egynemű vonását.

Irodalom

- Berlind, 1980 = Nemes Nagy, Ágnes: SELECTED POEMS. Trans., intro., trans. pref. Berlind, Bruce; pref. Nemes Nagy Ágnes; intro. trans. Sollosy, J. E. Iowa City, The University of Iowa, 1980.
- Birnbaum, 1983 = Birnbaum, Marianna D.: MIKLÓS RADNÓTI. A BIOGRAPHY OF HIS POETRY. München, Veröffentlichungen des Finnish-Ungarischen Seminars an der Universität München, 1983.
- Celan, 1961 = Celan, Paul: MERIDIÁN (1961). Ford. Schein Gábor. In: PAUL CELAN VERSEL. Enigma, é. n. 5–14.
- Culler, 1982 = Culler, Jonathan: ON DECONSTRUCTION. THEORY AND CRITICISM AFTER STRUCTURALISM. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1982.
- DIA = Digitális Irodalmi Akadémia, <http://pim.hu/object.ECB6CD5D-814E-482A-80D9-776811D67AAD.ivy>.
- Eisenberg, 2010 = Eisenberg, Deborah: QUIET, SHATTERING, PERFECT. SKYLARK BY DEZSŐ KOSZTOLÁNYI. *The New York Review of Books*, Vol. 57. No. 6., April 8–28., 2010. 62–66.
- Ferencz–Hobbs–Hámori, 1998 = Nemes Nagy, Ágnes: AGNES NEMES NAGY ON POETRY, A HUNGARIAN PERSPECTIVE. Ed. Ferencz Győző and Hobbs, John; trans. Hámori Mónika. Lewiston, The Edwin Mellen Press, 1998.
- George, 1986 = George, Emery: THE POETRY OF MIKLÓS RADNÓTI. A COMPARATIVE STUDY. New York, Karz-Cohl, 1986.
- Gömöri–Wilmer, 1999 = Ed. Gömöri, George and Wilmer, Clive: THE LIFE AND POETRY OF MIKLÓS RADNÓTI. ESSAYS. Boulder, East European Monographs, New York, Columbia University Press, 1999.
- Heidegger, 1975 = Heidegger, Martin: LANGUAGE. In: Id.: POETRY, LANGUAGE, THOUGHT. Ford. Hofstadter, Albert. New York, Harper & Row Publishers, 1975. 187–210.
- Hernádi, 2005 = Hernádi Mária: EGY TALÁLKOZÁS TÖRTÉNETE. ONTOLÓGIAI DIALOGICITÁS NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETÉBEN. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszék, 2005.
- Hernádi, 2012 = Hernádi Mária: A NÉVRÉ SZÓLÓ ÁLLOMÁS. NEMES NAGY ÁGNES PRÓZAKÖLTEMÉNYEI. Szent István Társulat, 2012.
- Juhász, 1995/1996 = Juhász Anikó: LÉT ÉS LÍRA. RILKE – HEIDEGGER – NEMES NAGY ÁGNES. *Orpheusz*, 6. évf. 1. sz., 1995. tél – 1996. tavasz. 111–136.
- Lator, 1981 = Lator László: UTÓSZÓ. In: Celan, Paul: HALÁLFŰGA. Ford. Lator László. Európa, 1981. 123–128.
- Lator, 2000 = Lator László: KINEK MI JUT ESZÉBE. NEMES NAGY ÁGNES: VIHAR. In: UŐ: KAKASFEJ VAGY FILOZÓFIA. MIRE VALÓ A VERS? Európa, 2000. 57–66.
- Lator, 2012 = Lator László: MÉGIS A MONDHATATLAN? *Holmi*, 24. évf. 2. sz., 2012. február. 186–190.
- Lehóczky, 2011 = Lehóczky, Ágnes: POETRY, THE GEOMETRY OF THE LIVING SUBSTANCE. FOUR ESSAYS ON ÁGNES NEMES NAGY. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2011.
- Lichtig, 2010 = Lichtig, Toby: ON THE VENICE TRAIN. ANTAL SZERB: JOURNEY BY MOONLIGHT. *Times Literary Supplement*, No. 5570, January 1, 2010. 20.
- Maxton, 1988 = Nemes Nagy, Ágnes: BETWEEN. SELECTED POEMS OF ÁGNES NEMES NAGY. Trans., comm. Maxton, Hugh; intro. Nemes Nagy Ágnes; intro. trans. Sollosy, J. E. Budapest–Dublin, Corvina–Dedalus, 1988.
- Nemes Nagy, 2003 = NEMES NAGY ÁGNES ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEL. Második, javított kiadás. Osiris, 2003.
- Nemes Nagy, 2004a = Nemes Nagy Ágnes: EGY VERSKÖTET ELŐSZAVA. In: UŐ: AZ ÉLŐK MÉRTANA II. Osiris, 2004. 26–33.
- Nemes Nagy, 2004b = Nemes Nagy Ágnes: LÁTKÉP, GESZTENYEFÁVAL. Kabdebó Lóránt interjúja. In: Uo. II. 189–252.
- Nemes Nagy, 2004c = Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA. In: Uo. I. 519.
- Nemes Nagy, 2004d = Nemes Nagy Ágnes: A NYELV VÁLSÁGÁRÓL. In: Uo. I. 11–14.
- Nemes Nagy, 2004e = Nemes Nagy Ágnes: A VERS MÉRTANA. In: Uo. I. 149–175.
- Nemes Nagy, 2004f = Nemes Nagy Ágnes: A KÖLTŐI KÉP. In: Uo. I. 89–126.
- Nemes Nagy, 2004g = Nemes Nagy Ágnes: A KÖLTŐK TITKAI. In: Uo. I. 491–492.
- Nemes Nagy, 2004h = Nemes Nagy Ágnes: EKHNÁTON ÉJSZAKÁJA. Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel. In: Uo. II. 389–399.
- Nemes Nagy, 2004i = Nemes Nagy Ágnes: A LYUKAS ÉLETMŰ. In: Uo. II. 185.
- Nemes Nagy, 2008a = Nemes Nagy Ágnes: „BÜSZKE

- MAGYAR VAGYOK ÉN, KELETEN NŐTT TÖRZSÖKE FÁMNAK". *Holmi*, 20. évf. 4. sz., 2008. április. 433–434.
- Nemes Nagy, 2008b = Nemes Nagy Ágnes: KÖ ÉS HÍUSÁG. *Holmi*, 20. évf. 5. sz., 2008. május. 599–601.
- Nemes Nagy, 2008c = Nemes Nagy Ágnes: [BESZÁMOLÓ EGY MESZKALIN-KÍSÉRLETRŐL]. *Holmi*, 20. évf. 5. sz., 2008. május. 593–595.
- Ozsváth, 2000 = Ozsváth, Zsuzsanna: IN THE FOOTSTEPS OF ORPHEUS. THE LIFE AND TIMES OF MIKLÓS RADNÓTI. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2000.
- Radnóti, 1988 = Radnóti Sándor: KÖZÖTT. NEMES NAGY ÁGNES LÍRÁJA. In: UŐ: MI AZ, HOGY BESZÉLGETÉS? BÍRÁLATOK. Magvető, 1988. 40–60.
- Schein, 1995 = Schein Gábor: NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETE. Belvárosi Könyvkiadó, 1995.
- Schein, 1995/1996 = Schein Gábor: NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETÉNEK FOGADTATÁSA. *Orpheusz*, 6. évf. 1. sz., 1995. tél – 1996 tavasz. 15–30.
- Scurr, 2009 = Scurr, Ruth: JOY ON THE BRINK. ANTAL SZERB: THE QUEEN'S NECKLACE. *Times Literary Supplement*, No. 5567, December 11, 2009. 12.
- Stevens, 1960 = Stevens, Wallace: THE NOBLE RIDER AND THE SOUND OF WORDS. In: Id.: THE NECESSARY ANGEL. ESSAYS ON REALITY AND THE IMAGINATION. London, Faber & Faber, 1960. 1–36.
- Szirtes, 2004 = Nemes Nagy, Ágnes: THE NIGHT OF ARHENATON. SELECTED POEMS. Trans., intro. Szirtes, George; intro. Nemes Nagy Ágnes; intro. trans. Sollosy, J. E. Highgreen, Tarsset, Bloodaxe, 2004.
- Szűcs, 1996 = Szűcs Terézia: MI ÉS A NAP. NEMES NAGY ÁGNES: EKHNÁTON – MARTIN BUBER: ÉN ÉS TE. *Pannonhalmi Szemle*, 4. évf. 3. sz., 1996. 107–115.
- Tamás, 1995/1996 = Tamás Ferenc: „KIMONDANI, S ELREJTIENI.” LÉTÉLMÉNY ÉS MÓDSZER NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETÉBEN: A PARADICSOMKERT TANULSÁGAI. *Orpheusz*, 6. évf. 1. sz., 1995. tél – 1996. tavasz. 53–72.
- Tamás, 2010 = Tamás Ferenc: „...UGYANAZ, MÁS, UGYANAZ”. NEMES NAGY ÁGNES: A FÖLD EMLÉKEI. *Holmi*, 22. évf. 7. sz., 2010. július. 897–915.
- Tellér, 1986 = Tellér Gyula: A MAGYAR FÖLD EGY IGEN FONTOS EMLÉKE. NEMES NAGY ÁGNES: A FÖLD EMLÉKEI. *Mozgó Világ*, 12. évf. 11. sz., 1986. november. 121–125.
- Varga, 1996 = Varga Máttyás: IDŐTLENSÉG A MULANDÓSÁGBAN. NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETÉNEK ISMERETELMÉLETI PROBLÉMAFÖLVETÉSÉRŐL. *Pannonhalmi Szemle*, 4. évf. 3. sz., 1996. 92–106.
- Zollman, 2007 = Nemes Nagy Ágnes: 51 VERS / 51 POEMS. Kétnyelvű kiadás. Ford., életr. jegyz. Zollman, Peter; bev. Nemes Nagy Ágnes; bev. ford. Sollosy, J. E. Maecenas, 2007.
- Yeats, 1989 = YEATS'S POEMS. London, Macmillan, 1989.

Ferencz Győző

AZ ELTŰNT LABDA NYOMÁBAN

Kőrösi Zoltán: Az utolsó meccs

Kalligram, Pozsony, 2012. 188 oldal, 2700 Ft

Sporttársi becsületszavamra erősen fogadom, hogy az alábbiakban nem vagy alig ejtem ki Mándy Iván, Moldova György és néhány további, a fociirodalom ügyeiben illetékes író nevét. Persze Kőrösi Zoltán, a TÖRTÉNETEK A TITKOS MAGYAR FOCIKÖNYVBŐL alcímű regényes novellafüzért dekázva, az írói magánszám ellenére csapatban játszik, s bizonyosan tudja, kik hajtottak és hajtanak vele egy pályán.

A könyvbéli Kőrösi-csapat kerete, gárdája roppant nyitott. Ezt nem csupán a tartalom, a szereplők köre, hanem a könyvforma, könyvhangulat kialakításában fontos szerephez jutó fotósorozat, Burger Barna harmincnégy fekete-fehér portréja is tanúsítja. A fényképek a női labdarúgásnak, a gyermekek, az idősek és az amatőrök futballjának (és futballtalanságának) is teret nyitnak, s aligha véletlen, hogy épp a legutolsó felvétel egy szobrot ábrázol, az Üllői úti Albert-stadion híres-nevezetes Springer-szobrát. A szobormű a hőskor, pálya, futball, klub, szurkolás, sport és sporterkölcs emlékműve. Burger valamennyi fotográfiáján helyet kapott a labda, a szabályos focilabda. Így lencséje nem elsősorban a kötet által szóba hozott vagy szóba nem hozott személyeket örökít meg labdával, hanem az örök, nagybetűs Labdát helyezi mindenféle hétköznapi piederasztlra, mindig más alakhoz rendelve. A labda az állandó, a labdás ember a változó. (Nem elhanyagolható, hogy a képeken az 1974-es labdarúgó-világbajnokság hivatalos labdája, a hajdan oly nevezetes és nagyon sokat vitatott Telstar látható. Focilabda-történetileg egy vízvözen előtti gyártmány, amely technológiai és formakulturális megtervezettségével a könyv nem is olyan titkos múlt idejűségét, a cím *utolsó* jelzőjét húzza alá.)

Futballprózában nem szűkölködik tegnapi és mai irodalmunk. Sokan felfigyeltek erre. Tőzsér Árpádot idézem közülük, aki Kőrösi könyvéhez hasonlóan és ugyancsak a Kalligramnál kiadott publicisztikai gyűjteményének (FAUSTUS POZSONYBAN) mindjárt a legelső lapjai egyikén, egy 2006-os jegyzetben rögzíti: „*Esterházy ezáltal futballregényt írt. Címe: Utazás a tizenhatos*

mélyére. »Egyszerű történet... futball-díszletezésű. Mondjuk egy férfi története, akinek az élete a futball. Vagy majd ez kiderül!« – mondja a regény narrátora. Az a történet viszont egyáltalán nem egyszerű, hogy honnan ma a magyar irodalomban ez a nagy futball-dömping. Egész sor kitűnő magyar íróknak volt már hosszabb-rövidebb írásokban témája a labdarúgás (Kukorelly, Garaczi stb.), az idei könyvhétre meg egyenesen két könyvterjedelmű futballpróza is megjelent. (Esterházy mellett Darvasi Lászlóé a másik: A titokzatos világválogatott.) Kukorelly Endre írja a Népszabadságban: »...a futball háborús helyzet. Csak nem kell meghalni, fogollyá se válni. Meghalsz, és a helyzet foglya lesz, majd lezuhanyozol, és beülsz a kocsidba«. A mai író általában csak lezuhanyozik, és beül a kocsijába. A halált elsumakolja. Következésképpen a mai magyar történetekből hiányzik az igaz, a vére menő dráma. Talán ezt érzik futball-íróink: számukra a futball legalább valódi dráma. Esterházy új könyvében mindenképpen az.»

Tózsér íróként teszi fel kérdését, Hadas Miklós szociológusként vizsgálja a témakört, Zeidler Miklós – egyéb kutatásain kívül – a labdaháztól a Népstadionig követte a futball épített helyszíneit, N. Pál József az irodalmár történész szemével tekint a közelmúlt és a jelen sportjára, labdarúgására, Benedek Szabolcs szépíróként bizonyára bármely témájához tudna méríteni a foci általa birtokolt arzenáljából. Fodor Péter TÉRFÉLCSERE címmel, A SPORT IRODALMI MEDIALITÁSA A MAGYAR KÉSŐMODERN ÉS POSZTMODERN PRÓZÁBAN alcímmel tett közzé könyvet, főleg a sport két területére koncentrálván. E két terület: az atlétika mint irodalmi tárgy (Ottlik, Mészöly, Nádas, Sziij – Kincses Elemér SOHA című regényéről még nem lehetett tudomása) és a labdarúgás mint irodalmi tárgy (Mándy, Moldova, Ferdinandy György, Spiró, Esterházy, Kukorelly, Darvasi – Karinthy Ferencet, Örkényt, Módost, Nagy Gáspárt, Tandorit önálló fejezetben be sem vonta). De adu ászként kivághatjuk Hans Erich Gumbrecht professzor nemrégiben (2011-ben) Magyarországon, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tartott – saját terminusát használva – jelenlétfilozófiai előadásai sorából a következőt: ZU EHREN VON FERENC PUSKÁS: PERSPEKTIVEN UND BEGRIFFE EINER ÄSTHETIK DES SPORTS.

Nem a semmiből kelt vendéggént a vadvirágos rétre, hanem várt-várható érkezőként jól előkészített játéktérre lépett tehát a labdarúgással egyes írásaiban már eddig is intenzíven

foglalkozó (és az írók csapatában kiváló spílerként ismert) Kőrösi Zoltán AZ UTOLSÓ MECCS című könyve. A vállalkozásnak épp az a tétje, miként tudja újszerűen identifikálni, specifikussá tenni témáját. A címből esetleg kihallható nosztalgikus rezignáció (vö. AZ UTOLSÓ MOZIELŐADÁS, AZ UTOLSÓ HŐSSZERELMES, AZ UTOLSÓ MEGGYMAG stb.) aligha lenne elegendő a kívánatos sajtószerűséghez – és némi elemelő humorhoz –, hiszen hangsúlyait tekintve nem állna messze az egyik etalontól, a RÉGI IDŐK FOCIJÁTÓL (és Sándor Pál filmjének epikai előzményétől, A PÁLYA SZÉLÉN című regénytől). A novellák között egyébként egy sem isméli meg a kötet címet, az viszont a nyelvi-szerkezeti építettség jele, hogy AZ EGYIK UTOLSÓ MECCS és a „becézést” elvető MÉRKÖZÉS zárja a sort. Kőrösi csak részben él a lehetőséggel, hogy – mint Budapest mai főlegényeinek egyikeként is számon tartott lokálpatrióta – fővárosi, ezen belül ferencvárosi kötődését, munkássága fontos szolamát kizárólagosan erősítse tovább. Ahogy időben legalább 1917-ig, egy osztrák–magyar mérkőzésig (1:2, Schlosser ötvenötödik, Orth első válogatottsága) visszacsellezi magát a kötet, úgy tért ölelő a helyszínek tekintetében is: fiktívbe fordított anekdotáival felkeres sok kisebb-nagyobb vidéki, kültelki, egykori és mostani, főleg hazai pályát. Amire a mai, már régóta nem Budapest központú magyar labdarúgás mellett a hosszas sportági alászállás ellenére kitartó érdeklődő, drukker csak helyeslőleg rábólinthat.

Kőrösi expressis verbis isméli azokat a közhelyeszerű bölcsességeket, lelkendezéseket, amelyek elkopatottságukkal inkább rontanak, mint megokolnák és dúsítanak a szövegeket – ha nem hozná létre a mű azt a mozgásteret, amelyet (látjuk majd) létrehoz. „A futball egyebek közt azért is alkalmas hasonlat az élet nagy kérdéseire, mert vannak benne olyan mozdulatok, amelyek metafizikai jelentéssel bírnak. Ilyen például a legmegalázóbb csel, a kötény, az a különleges és kifinomult átverés, amikor a tehetetlen védő lába között gurítják át a labdát. (A mozdulatsort alagút-cselnek kizárólag a tévériporterek hívják.) | A kötény, vagy más néven felbőrözés nem csak a kiszolgáltatottság miatt lesújtó” – olvassuk (KÖTÉNY). Másutt: „Lehet, hogy léteznek olyan mérkőzések, amelyeknek látszólag nincsen története, ám az biztos, hogy nincsenek olyan történetek, amelyeknek ne lenne köze a futballhoz. Igazság és hazugság, reménykedés és bátorság, törvény és szabadság, minden, ami fontos lehet, az a pályán meg-

mutatja magát” (VILLANYSZÜNET). És egy harmadik: „*A futball nem csupán azért a világ legjobban kitalált és legdemokratikusabb labdás játéka, mert teljesen mindegy, hogy két méterre nőttél vagy százhatvan centire, ha tehetséged van, a termetedtől függetlenül jó játékos lehetsz*” (HÓ).

E sematikus nekirugaszkodások nem hiábavalóak. Még akkor sem, ha a világ e pontján csínján kell velük bánni, nehogy csínbe (vagy Bánhidi Zoltán sportnyelvi szótára szerint: csin[n]-be) menjen a történetmondó, a túl közvetlenül megteremtődő és ideologizálódó társadalmi jelentés-összefüggések folytán. Nem Magyarország a világ egyetlen tájéka, ahol az ország első számú politikai vezetője mintegy a főszurkoló is, s ebben a minőségében szintén rendre exponálja magát. A labdarúgás sportipara, üzemszere, tömeghatása köré szőtt tervek, elhatározások, építkezések, várakozások, ködképek – igazságok és hamisságok – hatalmas közösségmozgósító és -megosztó erővel rendelkeznek, alakítják és manipulálják a társadalmi nyilvánosságot, a pártszimpátiákat. Kőrösi Zoltán nem kapható rajta, hogy e közbeszédbe, közmorálba, közhangulatba, drukkerország verbális útvesztőjébe belemenne. Őt jámbor szándék vezeti: titkos könyvet fellapozva az utolsó meccs(ek)ről ír.

A mesélő a némiképp mégis túlzóan felszóftolt általánosító-himnizáló kijelentésekkel és a rétegnyelvi otthonosság, bennfentesség hetyke önvédelmével is segít megalapozni önmaga számára a sportági mindentudás – ebben az esetben a valóban (tovább) legendásított legendárium – elbeszélhetőségét (lehetőleg elhatárolódva a riporterektől, a „szaksajtótól”). Még hatásosabb Kőrösi másik írói fogása, amely – épp ellenkezőleg – nem leválasztja a történetmondót a hallgatóságról, hanem egy szektorba ülteti egyént és közönségét. „*A futballértők tudják, hogy a legnagyobb tehetség, aki Szegeden valaha is labdába rúgott, Lazányi Béla volt*” – jelöli ki a kört a kötet legelső mondata (A NAGY CELSORÓZAT, AVAGY A VILÁG LEGSZEBB GÓLJA). „*Tudható, hogy a hetvenhetes szezon nem a legszerencsésebben kezdődött a Bp. Honvéd számára...*” – A HETVENHETES ÉV felütése nem tör többre a feltételes fogalmazásnál, mely mintha tényt könyvelne el. A FÉNY viszont nem enged kivételt a foci feltételezett, hivatkozott közös emlékezetkultúrájából: „*Mindenki tudja: a lelkes tavasz után jött az argentinai világbajnokság* [1978], *Maradonáék,*

Platiniék, Bettegáék.” Az évtizedekre visszanyúló kollektív tudást evidenciaként kezelő formulák ismétlődnek-variálódnak, még a futballtól távol álló vagy idegenkedő olvasót is (van ilyen? A könyv sugalmazása szerint nincsen, mert nem lehet) bevonják a sztorik véráramába. Az áramkör már nem egyszerűen a (magyar) labdarúgás történetének kis és nagy eseményei keltette feszültségből táplálkozik. Ha (a fociverset író!) József Attila tollán a nemzet közös ihlet, akkor Kőrösinél a nemzet a labdarúgásban közös (egyben a foci az, ami mindenkit megihlet). Legalább a fociban közös a közösség. A foci viszont – itt lép túl Kőrösi „a labdarúgáshoz mindenki ért” stb. ostobaságain, sémáin –: mese. A mese által közösség a köz.

Az egyik legpompásabb történet, mely arról regél, hogy az alig tizenhét éves (Kőrösinél: „...akkor éppen két hónapja tizennyolc éves”) Albert Flórián 1958. november 2-i NB I-es bemutatkozó mérkőzését követően a két csapat játékosai az ifjú labdazseni azonnal észlelt virtuóz tehetsége előtti tisztelegésként valamennyien lerakták a partvonalra stoplis cipőiket. A CSUKÁK a befejezéssel tartalmat is ad a közös emlékezetnek és mesélésnek. A fradista Mátrai, Vilezsal, Rákosi, Fenyvesi és a többiek bórszegesei, az ellenfél, az Albert két (és Rákosi egy) góljával legyőzött Diósgyőr játékosainak focicipői állítólag napok múlva is az oldalvonalnál sorakoztak, „*Feketélltek, mint a lusta varjak*”; „...*mintha végleg ott hagyták volna a diósgyőriek és a fradisták*”. Ez a fáma járja (a „tudvalevőleg” szó új, álkritikai, szolidáris pozíciót talál magának a mondatban): „*De hát ilyenek a futballszurkolók: mesélnek sok minden olyat is, ami tudvalevőleg nem igaz, csakis azért, hogy a labdarúgásról beszélhessenek.*” A labdarúgásról. A fociról. A közös szenvedélyről. Akárcsak Örkény Istvánnál a VÉRROKONOK szereplői a vasútról. S a labdarúgás által sokszor (mindig) másról is. Például egy másutt, másért álló, fémbe merevült cipőemlékműről. Ha nem a szurkolók mesélnek, akkor az egyik cipőhalmaz beszéli el a másikat. Hatalmas az asszociációs háló a futball kapuján.

Kőrösi Zoltán meséje, akárcsak a VÉRROKONOKBAN szereplő Bokorok önsorsmítosza, valós tudat és hamis tudat között lavírozva komprimál. Mesélése célzott, komponált, bár legtöbbször az e percben is csiszolt élőbeszéd, az irányát kereső éppen most alakítás benyomását kelti. Kikezdetetlen adatprecizítással, hiteles csapat-

összeállításokkal, emlékezetes vagy érdekes nevek garmadjával, percről percre krónikázó dokumentálással, színes miliőfestéssel dolgozik. Ha azt írná, hogy egy játékosnak a gólöröm utáni, a szögletzászló kitépését célzó diadalittas vágatja közben 196/132 volt a vérnyomása, biztosak lehetnének abban: ez az érték is higany-milliméterre megállja a helyét. Az akkurátusság technikailag finesezen előkészíti és alkalmazatosan fedi, hogy a narrátor azért nem tér ki mindenre. Nüanszírozó hitelessége feljogosítja, hogy a nagyobb szabású, fontosabb dolgoknak ne mindegyikére vesztegessen szót, illetve bármikor bátran megkezdhesse leplezett vagy leplezetlen fantáziálásának, a titkos magyar foci-könyv fellapozásának játékoságában komoly, lódításában igazmondó aktusát. Példának okáért (EZÜST CIPŐ) Fazekas László (Kapa) úgymond „közismert”, nagy ívű pályafutása korántsem oly simán zárult le kilencvenkettedik válogatottsága után, mint ahogy az itteni szelíd-szemérmes betűk tudatják. (Még egy „közismert” tény: „*Sportszerető körökben közismert, hogy Burger Barna sportfotográfusnak egyetlen nagy szenvedélye volt a labdarúgás fényképezésén belül: Fazekas Laci.* | *A Kapa.*” Az alkotótárs belép a legendázás barátilag megidézett célszemélyei sorába. Amiként a pályatársak [vagy pálya-társak] közül Sajó László költő [mint felejthetetlen, bár a sportpályán kérészetű MTK-csodacsatár], Kárpáti Péter [a Sopron hajdani csillaga] és mások. A futballértők természetesen azt is tudják, hogy néhány szegedi fociisten egy kiadós csukahosszal Lazányi Béla előtt járt. Kár, hogy a Sajó- és a Kárpáti-novella [A LEGGYORSABB SZÉLSŐ; SZABADSÁG] a kötetre rá-rátelepedő monotonía plusz terhe motívum- és megoldásismétléssel.)

Albertről sem árulja el Kőrösi, hogy a debütálását követő hónapokban még nem lett állandó csapattag, gólt is csupán még négyet szerzett az 1958–59-es idényben (legközelebb márciusban, a Haladás ellen). Igaz, az összesen hat sem kevés a tabella szerény hetedik helyén végző, 37:37 gólarányú FTC terméséből. Az előző évi (holtversenyes) gólkirály, Friedmanszky sem jegyzett sokkal többet. Viszont az elhallgatásért cserébe működik az elbeszélő idő feletti foci-horizontját átfogó – egyes irodalomtudományi álláspontok szerint lejárnak tekinthető – mindentudás kamatoztatása. Tagadó nyelvtani alakban, *nemleges igenléssel* gyümölcsözik az omnipotencia, az időbeli előreszaladás 1967-ig (a

France Football díjának elnyeréséig: Albert ekkor kapta meg az Aranylabdát) és tovább: „*Nem mondtak semmit a tizennyolc éves fiúnak, nem mondták, hogy egyszer még bajnok és Aranylabdás is lehet, nem mondták, hogy világválogatott lesz és gólkirály lesz, nem mondták, hogy ügyesen játszottál, fiam.* | *Nem is szólt akkor ott senki semmit.* | *Csend volt az egész Népstadionban, amikor a nyurga középcsatár kísértelt, csakis az ő lábán kopogott cipő.* | *Csend volt, mert a lelátók olyan halkán zúgtak, mintha a nézők hallgatnának a karéjokban.* | *A fiú meg billegett jobbra-balra, mintha megint a pályán száguldana.* | *A többiek hátrébb álltak, az se zavarta őket, hogy a talpukat szúrta a frissen hengerelt, vörös salak.*” És nem mondták 1958. november 2-án, egy nappal halottak napját követően, hogy 2011. október 31-én, egy nappal halottak napja előtt, hat héttel a hetvenedik születésnapod megünneplése után váratlanul meg fogsz halni, fiam.

Nota bene (*Bene!* – Bene Ferenc, egy időben Albert Flórián nagy riválisa, válogatottbeli társa jelen van a könyvben): Albert 1941. szeptember 15-én született. Azaz első élvonalbeli meccse alkalmával nem tizennyolc éves volt, hanem mintegy hét héttel múlt tizenhét, s még akkor is idébb lesz a felnőtség akkori életkori küszöbétől, amikor 1959. június 28-án először játszik a magyar válogatottban, a svédek ellen. Egy-egy elírás felszisszenést okoz a sporttörténeti, sportstatisztikai értelemben – és bölcs mesemondói, stilisztikai megfontolásból – akkurátusan valóhú, szuperpontos textus némely helyén. A legjobb elbeszélések egyike a MÉRKŐZÉS. Álomi meccs. „*Csend volt, amikor kifutott a magyar csapat*”: nem is egy, hanem kettő. Két válogatott, a valaha volt legnagyobbakból. „...*mindenki, aki csak számít*”. Vajon ebben a felsorolásban huszonkét – kétszer tizenegy – név helyett miért csak négyvel kevesebb jelenik meg? Éppen itt parancsolóan, *prózapoeitikai* okból huszonkettőnek kellene kifutnia! Legfeljebb sántító magyarázat, hogy az író a saját válogatottjai mellett négy helyet szabadon hagy a nagy focisták közül válogató olvasónak. S éppen itt íródik Schlosser József Schlosser Imre helyett! Sch-losser formában elválasztva! Hidegkúti Hidegkúti helyett! Buzánszki Buzánszky helyett! Mindez egyetlen bekezdésben. A kiadó lenne a vétkes? A könyvet nyomtató üzem? Ezek a hibák zavaróbbak, mint a szokásos „nyomda ördögei” (az UEFA, a FIFA aligha hozott olyan új szabályt, hogy a hosszú cs, gy, sz, ty ezentúl c-cs, g-gy, s-sz, t-ty

módra választandó el, például: mec-cset). Az sem világos, hogy Burger fotói mikor hová kerültek a könyvben. A kötet alkalmanként a negyvenkét íráshoz csatlakozó harmincnégy fénykép némelyikét (Esterházyék at, Pétert és Márton) jóval odébb gurítja, mint ahol az érintett labdaművészek vagy civilek a szövegben szerepelnek.

Visszatérve a bevezetésben előforduló két – fociprózában a „régiek” és a mai veteránok közül hatástörténetileg leginkább szóba jöhető – névhez, olvassuk el ismét a fentebbi „Csend...” részlete(ke)t. Maga a csendmotívum (az a „*Dögletes csönd...*” a SAKI című M. I.-novella végén! – tegyük hozzá: a SAKI boksznovella), a repetitív előrehaladás, a képgazdag, hasonlatokkal élő montírozás mintha tisztelgés is lenne A PÁLYA SZÉLÉN, a TRIBÜNÖK ÁRNYÉKA, számos sport- és focielbeszélés szerzőjének emléke, életműve előtt (aki egy visszaemlékezésében tréfásan „*a levegő királyának*” nevezte magát, srácként a grundon mutatott fejjátéka miatt). A szűrt, lefojtott lírizmus is arról a Teleki téri, józsefvárosi tájékról öröklődhetett e bűjtatottan ferencvárosibb gyepekre. Kőrösi is biztos kézzel tartja távol könyvétől a „*hiúlye, gennyes, költői prózát*”, melyet a bő emberöltővel idősebb író társ annyira utált.

A H. Kovács- (Hazudós Kovács-) focielbeszélések, sporthumoreszkek írója (talán még manapság is *köztudott* névsor a majmokban toborzott csapat, A VERHETETLEN TIZENEGY összeállítása: Tirnauer – Ásó, Kapa... [hagyjuk, mert esetleg az utóbbi név máris beugratja a nem *köztudó* olvasót]) az élőbeszéd adomázásába bugyolált, ironizált hős kultusszal tudhat magának közvetett, horzsolásnyit hommage-os jelenlétet AZ UTOLSÓ MECCS-ben, ám M. Gy. persze más, primerebb humorformákat legitimál, mint M. I.

Kőrösi, ismételjük, nem hatások alapján dolgozik. A fenti két – és a többi – elődtől, fociról író kortárstól függetlenül játszatja írásaiban a valódi és a kitalált fenoméneket. Lényeges, hogy a két típust együtt: egymás mellett a nem fikciósat és a fikciósat. Ennek legtisztább példája a gonoszkodó című A HÁROM NULLA, mely szerint az 1986. március 16-án a Népstadionban játszott Magyarország–Brazília 3:0 alkalmával (természetesen tényleg ott, tényleg akkor, tényleg annyi) a fáradságára hivatkozva távol maradt, igazából Otlík Géza ISKOLA A HATÁRON című regényének tanulmányozásába merült Esterházy Márton helyett bátyja, Esterházy Péter lépett

pályára, gólt is szerzett (az öccse tényleg). Mondani sem kell, „*a szaksajtó akkor sem igen figyel fel a jelenségre*”. A fel nem figyelés döntőbb a jelenségnél. A krónikás részben épp azért és épp arról krónikázik, mert a figyelemre méltó dolgok sorsa a rájuk fel nem figyelés. A (magyar) figyelem jellemzője, hogy lankad, kialszik; épp arra nem figyel, amiben a lényeg munkál. Ezért kell a magyar foci könyve mögé a titkos magyar foci könyv. A figyelmetlen, a nem jól figyelő kiélezésére az éles figyelő, a figyelmen túli.

Az élvezetességét itt-ott túlzott újrázással szeplőző könyvet motivikusan az eltűnés uralja, mintegy összefoglalásaként az egész történelemnek. A labdarúgás soha nem látott módon él és virágzik napjainkban, de ehhez egy másik labdarúgás, a – valószínűleg nem is osztatlan történetű – „régii labdarúgás” lerugott testén kellett átgázolnia. Ez nagyjából a sport egészére is igaz. Soha oly magasan nem volt a sport ázsiója, hatása, nézettsége stb., mint manapság. Azonban úgy lett – a film és a populáris zene mellett (az internet más jelenség, más kategória, más nagyságrend) – százmilliók, milliárdok világnyelve, a totális globalitás egyik letéteményese, hogy maga alá tiporta, a múltba semmisítette a „régii”, a „klasszikus” sportot, annak legtöbb összetevőjével, jellemzőjével együtt. Józsan ésszel nincs ezen mit keseregni, bár a sport mai megítélésébe a kritika és a nosztalgia is bőven belefér.

Az eltűnés költői novellája a Hó, a „havas meccsek” hője. „*A nagy fehérségben nyoma vesztett a labdának...*” Hőhátvédek állják az ellenfél támadóinak útját, minden gólszerzési próbálkozást fagyosan meggátolva. A legutolsóként említett esetben egy volt fradista kapus meg egy védőjátékos ikerpár egyik tagja gyúrja a hulló téli csapadék leple alatt a kikezdetetlen hatásokkal védekező pápai hó-bekkeket a paksiak ellen. „*...a trükkre ugyan napfény derült*” (nyilván elolvadtak a hó-hátvédek), mégis elsimul az ügy, s az író csinálhat kasszát a vendégszövegesen idéző, literalizált befejezéssel: „*Senki nem különálló sziget; minden ember a kontinens része, a szárazföld egy darabja; ezért hát sose kérdezd, kiért szól a sípszó: érted szól.*”

A fokozott irodalmiasság már sejtetett és konkretizált példái mellé kerüljön még ide az AJÁNDÉK, a kezdőkörben egymásnak régi és új irodalmi remekműveket (ANNA KARENINA, TARTARUSZTA, Mándy Iván friss novelláskötete stb.)

ajándékozó sportemberekkel. Van úgy, hogy nem a labda tűnik el, hanem a labda babonázta labdakergető. „*Kárpáti Péter nem jelent meg többé a Sopron edzésén, sőt, a városi lakóhelyéről is elköltözött. Soha nem érkezett róla már híradás.*” Eltűnhet az ÖSSZETARTOZÁS-ban Nyilasi Tibor is, a Ferencváros hetvenszeres válogatottja, 2011. március 21-én (annyi beszélő dátum, például AUGUSZTUS HUSZADIKA mellett még egy: a tavasz első napja), miután jól kisírta magát a Lónyay utca és a Török Pál utca sarkán, talán csak a vörös téglás iskola edzőterem-pincéjéből feláramló szag beszippantásától rezignációba bódult. Miért is? Mert – olvassuk – Nyilasi, „*Egészen pontosan ott volt egyszerre minden egyes öltözőben, ahol valaha is megfordult. A szagban pedig ott volt a gumistoplik szaga, a bőrlabdák illata, ott volt a lekopott öltözőpadok savanyú párája, a gyűrőpadok töredezett bőrborításának a szaga, a vizes törölközők lehelete, az alumíniumstoplik hidegsége, az ificsapat öltözőjének mérszaga, a Fradi-öltöző bemelegítő-krém szaga, a frissen nyírt fű illata, az Austria Wien kesernyés, patikákhoz hasonlatos levegője, a Népstadion enyhe dohszaga.*” Nincs ebben semmi hihetetlen, sőt. Tanúnak jelentkezem. Abba a vörös téglás iskolába jártam. Az utóbbi években, a buszmegálló felé tartva, az öltözőgőz sávján átkelve magam is többször eltűntem. Pedig nem voltam hetvenszeres válogatott focista. De minden szememmel látom egykori tornatermünket, s érteni vélem, miért mondja egy segítőkész bevásárló asszony érdeklődésére – „*De most már jobb?*” – a könnyeit felszárító Nyilasi – Kőrösi Nyilasija –, leküzdve a sírást: „*dehogy jobb?*”, „*Most sokkal rosszabb*”.

AZ UTOLSÓ MECCS A BLAHA című (hátról a harmadik) novellában az általános eltűnés (talán: letűnés) könyvévé is transzponálódik – és mégsem azzá. A hajléktalanoknak a forgalmas útkezeszteződésben megvívott hosszú meccse (egyik kapu a Keleti pályaudvarnak, másik az Astoriának háttal), e nagy rangadó után „*Néhány perc, és eltűnt mindenki a térről. | Elvitték a padokat, a szatyrokat, kiürült az aszfalt. | Illetve ahogy ürült: jöttek a négyes és hatos villamosok, a hetes busz, az autók. Zúgott és zakatolt a város, esti csúcsforgalom volt, sietett mindenki a dolgára, mint bármikor máskor.*” Doktor Varsányiné sosem hagyja magára Budapestet.

Az olvasóban nem ok nélkül támad az érzet, hogy a mellérendelő szerkezetű novellafüzér a remélnél kevésbé dúszítja magát összetettebb

tartalmak irányába. Azaz bárhol nyitjuk fel a kötetet, mindig ugyanott tartunk. Kőrösi az elő-rejátékban sikertelenebb, mint az oldalpasszban. Előkészítetlen zárlatapplikációk ejtenek zavarba – „*Hiába, a hozzáértők mindig is tudták, hogy a labdarúgásból nőhet ki az igazi forradalom*” (A FEKETE SALAK). E kifogások azonban csak részben róhatók fel (már csak azért is, mert nem bizonyos, hogy egy effajta munkának feltétlenül tartania kell valahová). Az ismétlések (a fényképeken végigpattogó labdaképpel együtt) egyre inkább körbefonják, értelmezik a fő tárgyat, magát a labdát (a labdát, „*mint olyat*” – a sportújságírással kacérkodó ifjú Albert Flórián majdnem ötven esztendeje egy rádiónyilatkozatában nevezte meg, írta körül ekként a játékszerét). „*Mindig az a labda. | Mindig az a rohadt labda*” – alighanem ez is az emberi lét legfontosabb (mert behelyettesíthető, tovább alakítható) mondatainak, mondatduplumainak egyike (UTCÁK-TEREK BAJNOKSÁG); itt azzal a keményebb fogalmazással, amely nagy néha a futballjátéktól, meccstől, szurkolástól nem idegen, e könyvben mégis szervesen káromkodásba – létkáromlásba – vált át. AZ EMBER, AKI című rövidtörténet Király Kálmánját a szurkoló brigantik, a stadion brutális suhancjai állba rúgják, fogait kiverik (senki ügyet nem vet a súlyos atrocitásra), gyógyulása közben a korábbi lagymatag szurkolóból mégis megszállozt lesz, mert rájön: „*...a pályán, a meccs folyamán, mi több, az egész stadionban egyetlenegy valaki van, akire mindenki figyel: a labda*”. A meg személyesítésnek köszönhetően (aki) lelket lehel a labdába a szöveg.

A labda az, aki a pályán állandóan egyik helyről a másikra tűnik („*a legtöbbet futó játékos*”, mint mondják), akinek Telstar modellje helyébe más modellek tűnnek, aki folyton eltűnik és el is tűntet, aki akár tűntetésre készlet. De.

De e tűnés: telés. A telés: múlás. Végül is nem a labda, hanem – és ez a tényleges epikai mozgásteret – az idő könyve Kőrösi Zoltán új novellaciklusa. Magyar idő magyar múlása, a stadion nagy óráján vagy játékevető stopperrel mérve. Az izgalmas, tarkabarka felszín eseménytörténete mélyén színtelenné némult csend- és figyelemtörténet húzódik. Hiszen az utolsó előtti írás, AZ EGYIK UTOLSÓ MECCS a futballból, a futballpályáról kiindulva a teremtés ellentettjeként értelmezhető vidéki világvégét vizionálja, Csoór (!) határában a csoóri apokalipszist – „*...amíg játszottak [...], odagyűlt mindenki. | A vadak és a*

háziállatok, az emberek és a madarak” – és „Hazám, hazám, te mindenem. | Nem kiabáltak, nem szurkoltak, de figyeltek, hogy egyetlen mozdulatot se mulasztanak el”; és – a legvégén, a könyv legvégén, a MÉRKÖZÉS legvégén „...a hegyoldalon ott ültek a nézők, akik nem is tudják, múlik velük az idő vagy sem. | Múlik”.

Mit lehet ehhez hozzátenni? Egy partdobást sem. Vagy gólokat és öngólokat, számtalant, a nem csak piros-fehér-zöld végtelenségig...

Tarján Tamás

HOMÁLYBÓL HOMÁLYBA

Györe Balázs: Barátaim, akik besúgóim is voltak Kalligram, Pozsony, 2012. 190 oldal, 2500 Ft

Képzelnék el két olvasót. Egyikük, miután megkapta ajándékba egy általa eddig nem ismert szerző, Györe Balázs új, BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK című könyvét (aminek nagyon örült, mert bár mindig érdekelte a besúgás témája, arról jóformán semmit sem tudott), elutazik egy távoli országba, és ott, a tengerparton fekvő veti bele magát. Másikuk a besúgásirodalomnak és Györe munkásságának is alapos ismerője, az életmű darabjai mind ott sorakoznak a polcán, ha pedig a szerzővel készült interjúba botlik bárhol, nem habozik elolvasni, így mielőtt kedves szerzője új művéhez hozzáfogna, alaposan tájékozódott már.

Az persze, hogy egy irodalmi műnek annyi olvasata van, ahány olvasója, hogy az olvasó üres absztrakció, felemlegetni is alig méltó közhely. Elképzelt olvasóink azonban ezúttal két olyan radikálisan eltérő szöveggel találkoznának ugyanazon mű példányainak olvasásakor, hogy gyorsan kiderülne, többről van szó, mint egy általános érvényű törvényszerűség újabb illusztrációjáról. A tipikus irodalmi mű esetében, mivel az egyrészt különösebb indoklás nélkül tekinthető önálló univerzumnak, másrészt bizonyos alapvető utasítások viszonylag könnyedén kiolvashatók belőle arra nézvést, hogyan szeretné az magát olvastatni, a mindenkori számára közösen adott hivatkozási alap illúziója anélkül engedni a pragmatikus megfontolásokat a rigoró-

zus elméleti szempontok fölül kerekedni, hogy katasztrófa fenyegetne. A BARÁTAIM-mal kapcsolatban azonban nagyon más a helyzet: tökéletesen magunkra vagyunk hagyva a helyes olvasásmód kijelölése tekintetében, pedig ezúttal azt is csak ennek függvényében látszik lehetségesnek megmondani, mit is olvasunk.

Ez beszédmód tekintetében természetesen éles váltást jelent az életmű ezt megelőző darabjaihoz képest, melyekben a szerzői pozícióban fellépő, igencsak domináns elbeszélő határozottan vezette végig a (beleértett) olvasót lineáris gondolatfolyamként épülő múltrekonstrukciós kísérletein. Egyenesvonalúság helyett most töredékességet kapunk: a BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK számtalan rövid, nemritkán egyetlen bekezdésnyi szakaszból áll össze, melyek nemcsak egységes narratívát nem alkotnak, de sokszor azok egymáshoz való kötődése is igen kevésbé értetődik magától, és főként: nemigen rajzolódnak ki világos hierarchikus viszonyok közöttük – tengerparti olvasónk számára legalábbis. Annyi mondjuk számára is alighanem nyilvánvalóvá válik, hogy a szakaszoknak van egy olyan, elég könnyen körülhatárolható, bár külön nem jelzett típusa, mely levétári anyagok (jelentések, adatlapok, határozatok) átiratának tűnik. Felkészült olvasónk viszont arra is figyeljen, hogy számos szakasz ismerős neki korábbiól; ha rászánja az időt, rájöhet, hogy a kisregény egy nem csekély hányada, néhány kivételt leszámítva, anélkül, hogy a szöveg maga bárhogyan felhívna erre a figyelmet, korábbi Györe-művekből származó átvétel. Elsősorban Györe első öt, az elmúlt évtizedben megjelent „apakönyveinél” jóval kevesebbet emlegetett prózai művéből (A 91-ESEN NYUGODTAN ELALHATOK – 1989, MINDENKI KERESSE A SAJÁT HALÁLÁT – 1991, A MEGSZÓLÍTÁS ÁBRÁNDJA – 1994, HA MÁR Ő SEM ÉL, KÉREM OLVASATLANUL ELÉGETNI – 1996, A VALÓSÁGBAN IS LÉTEZIK – 1997) kerülnek át szakaszok, legtöbbször változtatlan formában, ritkán betoldásokkal ellátva vagy kissé átírva. És ezzel máris a bizonytalanságok közepén találjuk magunkat: a szöveg alapján lehetetlen eldönteni, hogy akkor járunk-e el helyesen, ha – mint tengerparti olvasónk, aki nem is tehet másként – ügyet sem vetünk az önidézetekre, és azokat a szakaszokat is egyszerűen mint a BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK című szöveg részeit olvassuk, vagy akkor, ha figyelmet fordítunk erre a már csak mennyiségénél fogva is igen hangsúlyos

gesztussorozatra, és folyamatosan emlékeztetjük magunkat, hogy tizenöt-húsz éve íródott, és más kontextusban egyszer már nyomdafestéket látott mondatokat olvasunk – és ez utóbbi esetben is kérdés, hogy elég-e a pusztá dejà vu, vagy pontosan kellene tájékozódniuk, hogy a szerző mely művéből, miféle szövegösszefüggésből kiragadott szakaszt olvasunk épp.

Kellően intenzív filológiai munkával mindenesetre viszonylag pontosan körülhatárolhatók az átvételek – ám miután azokat és a levéltári anyagokat leválasztottuk, a maradék még mindig nem lesz homogén. A kisregény meghatározó modalitása (ahogy Györe korábbi prózájának és – a fortiori – az azokból ide átkerülő részleteknek is) az autobiografikus, jellemzően első személyű elbeszélés; idővel azonban kiderül, hogy ezúttal nem egyetlen önéletrajz töredékeit olvassuk, bizonyos szakaszok énelbeszélője nem lehet azonos más szakaszok énelbeszélőjével. A beszélőváltás azonban ismét csak jelöletlen marad, mindössze a szakaszok közti térköz jelzi, hol érdemes az olvasónak újra fontolóra venni, kitől is származnak a továbbiak, és bár a kisregény első személyeit viszonylag kézenfekvő módon lehet két név, Györe Balázsé és Andor Csabáé alá elrendezni, a szöveg voltaképpen sehogyan sem jelzi, autentikusnak tekinthető-e ez az értelmezés. Így azután a személyek közötti határok igen bizonytalanok, és ha ez a bizonytalanság kellő türelemmel, az élet-történetek és a lélektani profilok rekonstruálásával csökkenthető is, a nullát aligha éri el, az elbeszélőkről kialakítható kép pedig e félig-meddig megfejthető rejtvény nyomán fokozottan ki lesz téve az olvasói önkénynek. A bizonytalanságot a kötettről már megjelent írások is mutatják; egyetlen példa: Jánossy Lajos *Népszabadság*ban publikált cikke (ÜRES A BARÁTSÁG HÁZA, 2012. augusztus 11.) szerint „*a szöveg egyik síkján Györe Ottlik-hagyatékát kutatja*”, a kötet bemutatóján viszont az volt hallható a szerzőtől, hogy Andor Csaba volt az, aki az Ottlik-hagyatékot a Széchenyi Könyvtár alkalmazottjaként feldolgozta. Ha erről a közlésről lemaradt, a szövegen belül jobbra csak az itt is felbukkanó jogamotívum igazíthatja útba az olvasót, amely máshol Andor Csaba kapcsán kerül elő; valóban könnyen megzavarhatja viszont, hogy a Budavári Palotában ülő hagyatékigazgató megszólalása után következő szakaszban kiderül egy levéltári dokumentumból, hogy Györe Balázs

az OSZK dolgozója – persze az a hetvenes évek végére vonatkozik, amikor a könyvtár még nem is költözött a palotába. A helyes értelmezés megtalálásához tehát állandó feszült figyelemre van szükség – már ha nem döntünk úgy, hogy a nehézségek aligha véletlenek, és éppenséggel dezorientáltságunkat kell inkább a helyes értelmezésnek tekinteni.

Azt a szövegcsoportot, melyet a kisregény valódi szerzői-elbeszélői szolamának tekinthetnénk, így nehézkesen és némi önkénnyel izolálhatjuk csak; a magam eredménye szerint ez a töredékekből összeállítható szolam (amely tehát egyrészt nem átvétel, másrészt a magát Györe Balázként identifikáló elbeszélőtől származóként olvasandó) a 66. oldalon hangzik fel először, és elbeszélésnyi terjedelemben (nagyjából tíz oldalon a kisregény száznyolcvan szövegoldalából) folytatódik – a rekonstruálható négy szövegréteg közül ez a legkisebb terjedelmű. Ez pedig aligha jelentőség nélküli tény, ha végre azt is számításba vesszük, tartalmi szinten mi szervezi a kisregényt. Ahogy a szerző-elbeszélő bizonyos megszólalásaiból kiderül, az elmúlt évtizedben két barátjáról is kiderült, hogy III/III-as ügynök (pontosabban: titkos megbízott) volt; a kötet gravitációs középpontjának ez a felismerés látszik, ekörül keringenek a Györe Balázs megfigyelésével kapcsolatos levéltári anyagok, a besúgóként azonosított Andor Csaba töredékes önéletrírása, (jóval problematikusabban) az áttemelt szövegekben megörökített emlék(töredék)ek és az „új”, az általunk olvasható szöveg létrejöttére is folyamatosan reflektáló (tehát az előző Györe-kisregények szövegformálási eljárásait folytató) elbeszélő szolam is. A szerzői személyiséghez kötődő szövegrészek közül csak ez utóbbi csoport tekinthető gondtalanul utóidejűnek a lelepleződésekhez képest: a korábbi könyvekből átvett részletek hiába kerülnek itt új kontextusba, azok mégiscsak betű szerint azonosak olyan szövegekkel, melyek még jóval a titok kitudódása előtt fogalmazódtak meg. E tény aktuális hatóereje azonban természetesen a korábban elmondottak függvénye, vagyis az, hogy e részek szükségszerűen érintetlenek az ebben a könyvben középpontinak tűnő információtól, az olvasóban nem feltétlenül realizálódik: ami tehát alkotói oldalról kritikus fontosságúnak látszik, befogadói oldalról könnyen az érzékelési küszöb alatt marad. Annál is inkább, mivel a kötetben számos olyan kitétel

található, amely egészen nyilvánvalóan az ügynökügyre látszik vonatkozni. Amikor a szöveg Andor Csaba egy levelének „*vészjósló, fenyegető*” (34.) szóhasználatát emlegeti, vagy azt, hogy Andor egy másik levelében mintha „*felmentést [adna] egy (súlyos?) ítélet alól*” (43.), amikor a másik besúgó barát, Csató Károly „*szörnyűségéről*” (159.) ír, vagy arról, hogy nem vette észre, hogy Csatót figyeli a rendőrség (153.), mind meglehetősen egyszerűen beilleszthetőnek látszik ebbe az összefüggérendszerbe – épp csak hogy ezek a szövegrészek mind megtalálhatók azonos formában valamely korábbi Győre-könyvben.

A középpont vonzóereje és, egyáltalán, a kötet koherenciája tehát problematikusabb, mint elsőre látszik. A kötet gerincének a levéltári anyagok tűnnek: azok nagyjából kronologikusan követik egymást, így könnyen kiolvasható belőlük egy viszonylag élesen körvonalazódó történet, mely Győre és akkori felesége, Csillag Veronika folyóirat-szervezési kísérleteitől azok meghíúsulásán keresztül a Fölőspéldány csoport működéséig jut el. A korábbi kötetekből azonban távolról sem csupán a jelentésekben dokumentált eseményekhez szorosan kapcsolódó részletek kerülnek át ide, a szelekció láthatóan tág asszociációs mezővel működik, elsősorban a barátság fogalma által motiválva – viszont mivel az átvételek forrásául szolgáló könyvek mindegyikének fontos témája volt a barátság, legtöbbjük pedig kifejezetten egy-egy barát alakja köré íródott, ez erőteljes szűrőt semmiképpen sem jelent. A két réteg pedig feltűnő elcsúszásokkal illeszkedik egymáshoz. A jelentések legfontosabb alakja „Pécsi Zoltán tmb.” (művésznévén Algol László, eredeti nevén Hábermann Gusztáv – néhány éve Klaniczay Júlia és Sasvári Edit TÖRVÉNYTELEN AVANTGÁRD című kötete publikálta a balatonboglári kápolnatárlatok kapcsán írt jelentéseit), ő a legtöbb szignált jelentés szerzője, ám alakja egyik korábbi Győre-műben sem bukkant fel, és itt is mindössze egyetlen, alig kétoldalas szakasz szól róla (70–72.) – az is csak valószínűsíthetően, hiszen nincs megnevezve, konkrétan kire vonatkozik a harmadik személy ebben a szakaszban. „*Andics Gábor tmb.*”-hoz, azaz Andor Csabához és „*Solyosi tmb.*”-hoz, azaz Csató Károlyhoz azonban mindössze néhány dokumentum kötődik, ennek ellenére vitathatatlanul az ő alakjuk áll a kötet előterében. Ehhez az arány-

talansághoz azután további anomáliák is járulnak. Szóba kerülnek például a tárgyidőszaknál jóval korábbi történetek is (Mercedes, az ifjúkori szerelem levele: 22., a lengyelországi kirándulás: 163–165.). Ennél jóval furcsább, hogy számos jelentés szövegét fejlc és aláírás nélkül közli a kötet, így nem tudhatni, kinek az alakjához kellene azokat kötnünk, és az sem derül ki, szerzői vagy hivatali beavatkozás eredmények kell ezt a hiányt tekintenünk. Végül pedig átkerülnek olyan korábbi szövegrészek is, melyekről eredeti helyükön világosan tudni lehetett, kiről szólnak – ezek a személyek azonban az új műben nem szerepelnek, az önidézetben pedig csak a „*barátom*” megjelölés vagy az sem szerepel, így ezeket a történeteket az olvasó alighanem hozzákapcsolja – megérzései alapján – valamelyik alakhoz; hogy az ezekkel identikus mondatok az előzményszövegekben még Margócsy Istvánra (az „*Ahogy haladtunk...*” kezdetű szakasz, 9–10.) vagy Keszthelyi Rezsőre („*»Megírlak« – mondta a barátom a telefonban. Hát nem! En írlak meg! Meg kell próbálnom, ha beletörök a bicskám, akkor is*”, 149.; az előzményben: „*En írlak meg, Rezső!*”, A VALÓSÁGBAN IS LÉTEZIK, 1997. 68.) referálnak, azt csak a filológiai kalandtúrát is beiktató olvasó tudhatja.

Mindez óhatatlanul a kötet alcímére (REGÉNY, DOKUMENTUM) irányítja a figyelmet. A BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK szövegét létrehozó eljárás ugyanis mindkét esetben, az önidézetek és a levéltári anyagok közreadása esetén is, sokkal inkább a dokumentumközlés módszerén alapul, mint valamiféle hagyományos értelemben vett regényköltésen. Ami azonban ennek eredményeként létrejön, mégis igen kevésbé nevezhető dokumentatívna, vagyis a valóság minél egyértelműbb megragadásában érdekeltnek, hiszen meglehetősen mértékben épít az olvasó aktív, önkényes értelemadására. Sőt, míg a szöveg gesztusai között nem sok olyat találni, amely az olvasó értelmezését a szerzői intenciók problémátlán dekódolásán keresztül a valóságról helyesnek gondolt elképzelések felé orientálja – annál több olyat, amely minden látszat szerint az olvasó tudatlanságát igyekszik fenntartani vagy fokozni: ez a meghatározó az egyszerű ismeretek szintjétől (aki például máshonnan nem tudja, hogy a *tmb.* titkos megbízottat, a *3/a rendszabály* telefonlehallgatást, a *3/e lakáslehallgatást* stb. jelent, az innen nem is fogja megtudni) a komplex, ám működését homályba burkoló

poétikai struktúráig. És ebben az összefüggésben válik izgalmassá a szöveg Andor Csaba önéletírás-töredékeiként azonosítható rétege is; az e szövegcsoporttal kapcsolatos – ismét csak: elméletben és gyakorlatban egyaránt feloldhatatlan – olvasói dilemma lényege éppen az, hogy azt *regény* és *dokumentum* kategóriája közül melyikbe helyezze el. A kötet 91. oldalán (a kisszámú „új” szakasz egyikében) az elbeszélő megnevezi Andor Csaba AUTOPSZICHOGRÁFIA (JAVÍT-[HAT]ATLAN KIADÁS) című kéziratát, és e szakasz alapján erősen valószínűvé válik (bár tökéletesen bizonyossá nem), hogy az ezt megelőző, az Andor-önéletrajzhoz tartozó szakasz e kézirat részlete. Az értelmezés azonban, a visszakereshetőség lehetetlensége okán, ezen a ponton kényszerűen megakad, és kellő bizonyossággal eldönthetetlen marad, hogy egyrészt létezik-e a valóságban ez a kézirat vagy csupán fikció, másrészt pedig ha létezik, akkor a kötet Andor-szövegeinek egésze vagy egy része (és mely része?) e kéziratból származó idézet-e. Mivel pedig e részek Andor Csaba beszervezéséről, tartótitstjével való viszonyáról, a károkat minimalizáló jelentési stratégia kereséséről, lelkifurdalásáról, felejtésvágyáról és önleplezéséről szólnak, éppenséggel nem lenne haszontalan tudnunk, hogy mindezt maga a „besúgó” önértelmezéseként vagy a kötet szerzőjének róla alkotott elképzeléseként kell olvasnunk – a szöveg az első esetben alighanem forráskritikai reflexeket előhívó dokumentumnak, az utóbbiban egy empátiás regényírói gesztus termékének fog tűnni.

A kérdés a szövegen belülről megválaszolhatatlan, bár egy tény némileg az előbbi lehetőség felé látszik eldőlni: a kötet vége felé, Csató Károly lelepleződése kapcsán, egy róla szóló önidézet után, már „új” szöveggé ezt olvashatjuk: „*Hát ezzel most sem megyek sokra! Nincs segítségemre autopszichográfia*” (173.) – ez mint ha azt sugallná, hogy a szerző-elbeszélő Csatótól magától származó dokumentum híján nem kívánja megkísérlni annak megértését, és valóban: vele kapcsolatban már nem találunk olyan részt, mely elbeszélőként hozzá lenne köthető, a fennmaradó szöveg túlnyomórészt önidézet-montázs. Ahol pedig utoljára még egyszer felhangzik a szerző-elbeszélő szövege, ezt olvashatjuk: „*En sem akarok (nem is tudnék) semmit összehozni, főként nem utólag és nem írásban*», adós

maradok a történetével és mindenki történetével.” (182–183.) Ez és e szöveg eme kapitulációt megelőlegező kijelentései („*Nincs neve annak, amit érzek. Nem tudom, eljutok-e a megnevezésig*”, 72.; „*Nem tudom, eljutok-e a megnevezésig. Az érzéseim megnevezéséig. Sehova se jutok*”, 112.) mindenesetre viszonylag konzisztens elbeszélői pozíciót jelölnek ki. Ez az elbeszélői önértelmezés pedig már meglehetősen hasonlít ahhoz, amit a korábbi Györe-kisregényekben találhatunk. A prózai életmű alapélménye kezdetektől az objektív valóság megragadhatatlanságának – alapvetően ottliki ihletésű – tudata volt, mely A MEGSZÓLÍTÁS ÁBRÁNDJA-kötettel – a Hamvas Béla felől érkező impulzusok felerősödésével – valamiféle metafizikus lényeg kimondásának kísérletévé mélyült; a szövegekben pedig egyre inkább elbujánzott a kitűzött cél nehézségére vagy éppenséggel lehetetlenségére reflektáló és az írással való küzdelmet, mint valós, fizikai cselekvést színre vivő metafiktív réteg. Az új kisregény stratégiai döntései is ebből az állásból látszanak levezethetőnek, megoldásai a látszólagos másneműség ellenére is korábbi megoldások ismétlésének tűnnek. Györe korábbi szövegeinek visszatérő megoldása, hogy – a szöveghez fűzött KIEGÉSZÍTÉS vagy MEGJEGYZÉS alcímet viselő szakaszban vagy egy következő kötetben – fellépett egy olyan alakot, aki a megírt mű igaztalanságára vagy elégtelenségére hívja fel az elbeszélő figyelmét – voltaképpen ugyanezt a szerepet játssza most a lelepleződő és a magát leleplező barát. Ezekre a kifogásokra és utólagos adatközlésekre pedig rendszerint az illetékesség elhárítása volt a válasz: „*Ami kimaradt a könyvből, végérvényesen kimaradt. Nem tudom utólag beletenni.*” (A VALÓSÁGBAN IS LÉTEZIK, 1997. 80.; a BARÁTAIM-kötet is idézi a 152. oldalon.) Ennek indoka pedig az ottliki-metafizikus korlátoltságtudat: „*Próbálj meg továbbra is felelősséggel és alázattal közeledni tárgyadhoz, ahogy Ottlik javasolja, s csak annyit mondani el róla, amennyit tökéletes bizonyossággal tudsz (se többet, se kevesebbet), ami igaz*” (A VALÓSÁGBAN IS... 152.), „*Nem baj, nem akarom azt képzelni, hogy szavakkal el tudom mondani. « A valóság érinthetetlen. [...] Elhallgattam volna valamit? Nem tudom szétszerelni a könyvemet. Van, amiről nem beszélek? Valóban vannak elhallgatások az írásaimban? Igen. Ezek azonban nem Székesfehérvárhoz vagy Budapesthez vagy Csatóhoz kötődnek, hanem valami egészen máshoz. Min-*

den mondatom töredék. Nehéz a pontosság közelébe jutni. Nehéz megtalálni és használni.” (A VALÓSÁGBAN IS... 80–81.; BARÁTAIM... 153.; az idézet a BUDÁ-ból.)

Györe ismeretelméleti-nyelvfilozófiai fundamentalizmusa és ebből adódó defetizmusa az tehát, ami ezúttal is determinálja vállalkozása végrehajtását. Mindaz, amit „tökéletes bizonyossággal” el tudott mondani egy-egy személyről vagy korszakról, ki lett nyomtatva korábbi könyveiben; ami azokban leíródott, többé fel nem törhető emlék – ezt sugallják az iménti idézetek, és nem nehéz ugyanezt a gondolatmenetet látni a háttérben új műve esetében is. Igaz Györe szerint csak a személyes élmény lehet, az pedig visszamenőlegesen felülírhatatlan – így azután a besúgások akkoriban nem ismert ténye sem tud más lenni, mint *botránny*, a személyes emlékezethez képest külsődleges, abba integrálhatatlan tudás. Ennek a sajátos, a múlt folyamatos feldolgozását megakadályozó, csak hideg emlékezést lehetővé tevő ideológiának a következménye, hogy a reflexió tere a jelen érzés megragadásának kísérletére szűkül, mely azonban így, a körülmények és összefüggések mérlegelésétől eltiltva, a metafizikus megnevezésvágy csatornáiba terelve szükségszerűen vall kudarcot. A BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK a szerzői ideológia felől tekintve tehát egyszerűen ennek a kudarcnak a rafinált dokumentuma, írás, melyet ez a botránny kikénszerít, ám amelynek voltaképpen nincs módja létrejönni: az újonnan megszülető szövegrészek között néhány sietős, a felszínre koncentráló, elemzésbe-mérlegelésbe nem bonyolódó emléktöredéken kívül csak a kifejezés lehetetlenségét ismételtető szölamokat és az írást fizikailag meghatározó tényezőkre (ceruzák, testhelyzetek, költözések) való reflexiókat találunk – Györe prózájának végső paradoxona, hogy éppen mert oly sokat követel az irodalomtól, válik annak pragmatikus teljesítőképessége az átlagnál jóval alacsonyabbá a kezén; vállalkozása ráadásul csak akkor tűnhet valóban heroikusnak, ha olvasóként hinni tudunk abban, amiben ma már talán kevesen, hogy egy szép napon majd a nyelv elér a valóságig, a Lényeg pedig megragadhatóvá válik.

A fentiek azonban természetesen nem feltétlenül – és nem valószínűen – esnek egybe a pusztán a jelen könyvre hagyatkozó olvasó tapasztalatával. Ő mindennek csupán a hatásával szem-

besül: hogy a BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK önálló műként nagyon keveset képes tenni azért, hogy bármivel is világosabban lássunk az ügynökügyek újra és újra kiélesedő témájában, sőt sokkal inkább csak azt a homályt képes modellezni és még inkább: sűríteni, amelyben ez ügyben egyébként is tapogatózni vagyunk kénytelenek; az ezoterikus hivatali terminológia, az azonosíthatatlanul lebegő szövegdarabkák, az egymásba átfolyó személyek, az igazolatlan és igazolhatatlan állítások (utólagos szerzői reflexió hiányában például sosem tudjuk meg, Andor Csaba csak ilyen módon emlegetett „*bomlasztó tevékenysége*” hogyan zajlott – ha egyáltalán) közepette valóban egy pillanatra sem érezhető, hogy a valóság megismerhető lenne. Ami persze tény, ám az is biztos, hogy megismerhetőségének korlátai egész mások és egész mások vannak, mint ahogyan ebből a könyvből kitűnik.

Lengyel Imre Zsolt

A LELEMÉNYES BŰVÉSZINAS ÉS AZ INTERMEDIALITÁS KORA

*Brian Selznick: A leleményes Hugo Cabret
Fordította Dunajcsik Máttyás
Libri Kiadó, 2012. 544 oldal, 3490 Ft*

Az elismert amerikai illusztrátor, Brian Selznick 2007-ben adta ki első önálló kötetét. A filmtörténet egyik első, legendás alakjának, Georges Méliès-nek emléket állító elbeszélés Martin Scorsese-t is megihlette, 2011-ben vitte vászonra Hugo Cabret romantikus történetét.

Az első látásra és kézbe fogásra lenyűgöző könyvtárgy nem mindennapi módon mondja el történetét, egy olyan szkriptovizuális rendszert alkot, amelyben szöveg és kép egymást kiegészítve, felváltva mondja el az eseményeket, s mindehhez egy harmadik médiumot is mozgósít: a regényt ismert filmképek, filmkockák is kiegészítik, megidézve a némafilm legkorábbi enigmatikus alkotásait és rendezőit, továbbá a mű filmtechnikai elemeket, eszközöket is alkalmaz. A narráció tehát három művészeti ág, három eltérő médium intermedialis szöve-

vényében – egymásmellettiségében, egymásra hatásában, egymástól való elkülönülődésében – teljesebbé ki, és értelmezését is ebben a kontextusban, az intermedialitás mechanizmusát szem előtt tartva, végezhetjük el. Az interpretáció tétje, mire és hogyan használja a mű képszöveg-film együttesét, a multi- és intermedialis közeg milyen irányban és mértékben mozdítja el a mai (gyermek és felnőtt) olvasó bevált befogadói stratégiáit, nyit-e ez a fajta összeszövött-ség mélyebb kontextusokat, jelentésrétegeket a történetben, vagy a mű megmarad a szerző némafilm előtti hódolatának, bájos „koldusgyerekek” mesének, leleményes szemfényvesztésnek, a felszín csillogó játékának.

Az intermedialitást tágabb értelmében a közlési csatornák szintjén tapasztalható összeszövődések jelentésselítő médiumköziségében ragadhatjuk meg, amelynek vizsgálata során többnyire a közlés anyagisága, a közvetítő közegek vetülete kerül előtérbe. Meglátásom szerint az intermedialis műalkotások esetében kettős, egymásnak ellenfelező erőhatások működnek, egyrészt a nyelvek, médiumok közötti átjárhatóság, együttlevőség, *egy-másban létezés*, amely során „*az elemek közötti viszony nem egyszerűen additív. Az egyes jellegzetességek kombinációja valami új egységgé, sajátos minőséggé áll össze*”.¹ Másrészt a különböző médiumok viszonyának vizsgálatakor egy olyan, ontológiailag meghatározhatatlan köztes terep teremődik, amelyben az egymástól eltérő médiumok szétvetik a mű konstrukcióját, előtérbe helyezik a mediális hierarchia, kisajátítódás kérdéseit. Az alá-fölrendeltségi viszonyok vagy éppen a hierarchiaképződésnek ellenálló együttállás művenként változó, de általánosságban elmondható, hogy napjainkban egyre inkább a kép kerül a hierarchia csúcsára. Ugyanakkor a különböző médiumok együttélése, köztes léte épp azért lehet termékeny, mert az egyes jel- és nyelvrendszerek a saját másságukban, elkülönülődésükben tudnak megszólalni, megmutatkozni, „*mindig a másik másságában tapasztaljuk meg Saját idegenségünk is, így az egymásra hatás vizsgálatakor olyan aspektusok válnak láthatóvá, amelyek, ha külön-külön nézzük e médiumokat, láthatatlanok maradnának*”.² Az intermedialitás tehát mindig egybe nem esés is, differencia képződése, amely a jelentés megsokszorozódásának alapját adja. Ennek a köztes létnek, köztes térnek a műbeli leképeződése maga a pályaudvar, ahol a cselekmény nagy

része játszódik. S ez köztes tér Hugo és Méliès szempontjából is, akik valódi önmaguktól, múltjuktól és jövőjüktől elzárva ebben a köztes térben tengődnek.

Tovább árnyalja a képet, hogy a több mint egy évszázados filmelmélet a film mint művészeti ág esztétikai rangra emelésekor és a filmnyelv leírásaiban folyamatosan a film szintetizáló, más művészetek kifejezőeszközeit integráló jellegét hangsúlyozza. A különböző művészeti ágakra jellemző eszközök együttes jelenléte, a filmbeli elemek heterogenitása a hetedik művészet alapvető intermedialitásaként tételeződik, s ezt alátámasztandó a korai filmelméletek nyelvhasználatára is gondolhatunk, amelyek a zene, zenekar, a rendező mint karmester vagy éppen építészeti metaforákkal írják le a film mibenlétét.³ Témánk szempontjából talán nem mellékes, hogy a korai filmesztétika a szinesztétikus élmény felsőbbrendűségét hirdeti, és a romantika utóregzéseként a Gesamtkunstwerk-ideál megvalósulási lehetőségét látja a moziélményben. Selznick az álommozi metaforakör filmelméleti diskurzusát tovább élteti a mű motívumaiban, Méliès legismertebb alkotása, az *UTAZÁS A HOLDBA* ennek a romantikus álomnak, a film adta lehetőségnek enigmatikus kifejeződése mind a filmművészeti kánonban, mind a történetben. A moziélmény explicit tematizálása, „metamedializálása”, az *ÁLMOK FELTALÁLÓI* fejezetcím és műbeli fiktív filmtörténeti munka, a Hold (a különböző távolságból készült Holdrajzok keretbe fogják a történetet, s ez szintén ezt a konnotációt erősíti meg), álom-, bűvészet-, trükkmotívumok folyamatos jelenléte a mű képi-metaforikus szintjén végig fenntartják ezt a romantikus-nosztalgikus jelentést.

Selznick művének különlegességét az adja, hogy éppen a filmnek mint szintetizáló, integratív formának, konstrukciónak állít emléket úgy, hogy közben a filmművészet intermedialitást megképző elemeit szedi darabokra, és ezeket fordítja vissza, írja vissza könyv alakba, s ezek által mutat rá a némafilm eszköztárának gazdagságára. A folyamat iránya olyan értelemben nem újdonság, hogy prózapoétikai eljárásokra, ábrázolásmódokra nemegyszer használták, különösen a 70-es, 80-as években a „filmszerű”, „filmes láttatás” kifejezéseket, főként a jelenetkezelés és a látványleírások kapcsán, de az „ilyen” narrációtechnikai elnevezések a metanyelv metaforikus használatát is mutatják. A *LELEMÉNYES*

HUGO CABRET abban az értelemben egyedül, hogy nemcsak a filmes eszközök, elemek prózapoeitika vetületét, hatásmechanizmusát használja fel a szerző, hanem a filmes technika, beállítások, plánok, képkivágás eszközei mellett konkrét filmalkotásokat, „filmképeket” mint intertextuális előzményeket idéz meg művében. (Például Lumière-fivérek: A VONAT ÉRKEZÉSE [1895]; Georges Méliès: UTAZÁS A HOLDBA [1902]; AZ ÖRDÖG NÉGYSZÁZ CSINYITEVÉSE [1906]; Harold Lloyd: FELHŐKAROLÓ SZERELEM [1923].)

A könyv, ami Selznick természetes alkotói közege, a filmre játszik rá minden lehetséges módon. A linearitás analógiáját használja fel a két médium átjárhatóságához, a könyv egyes oldalai, képek és szövegek váltakoztatásával a filmkockák egymásutánosságának hatását keltik, amit a fekete-fehér technika és a minden oldalon alkalmazott széles fekete keret egyértelműsít. Ahogy a filmkockák is, minden dupla oldal egyetlen képet ábrázol, s a képek egymásutániságából s a képsorokat megszakító, a képektől szigorúan elválasztott szöveges részekből bontakozik ki a történet, (fizikailag) lineáris rendben, ahogy a filmszalag esetében is. A kép és a szöveg erős elválasztottsága egyrészt az ímént említett elemekre szedés, médiumokra, nyelvekre bontás gesztusa, másrészt, ezzel összekapcsolódva, a kép és szöveg karakteres különbötése a némafilm feliratos megoldását idézi fel, a történet szöveges részei a korabeli némafilm grafikus elemeivel megerősítve a képekkel ki nem mondhatót „pótolják”, szintén rámutatva az egyes médiumok sajátlagos szerepére, mi voltára. A képek és a szöveg egymás komplementereként működnek a műben, a hagyományos regényekben akár hosszú oldalakat is kitöltő leíró, környezetfestő részeket itt a képek vállalják magukra, megkönnyítik, meggyorsítják az észlelést, befogadást, ugyanakkor a képek, képsorok a belső képkalkotói folyamatok lehetőségét eltörlik, ahogy a film is. Szintén a képkockákra bízta a szerző a mozgások, néma jelenetek megjelenítését, tehát a hagyományos értelemben vett elbeszélő részek is képsorokat kapnak, ezeken a pontokon kerülnek előtérbe a filmes narratíva eszközei, a plánok, képkivágások, beállítások játéka. Selznick az egyes jelenetek (és az idő) előrehaladását leggyakrabban plánváltásokkal jelzi, a képek képkivágása, távolsága a filmyelv általános középplánjainak felel meg, mivel a cselekvő emberek, emberi

mozgások, belső terek ábrázolására ezek a legalkalmasabbak. A távoli képek jóval ritkábbak, s főként, értelemszerűen, az utcajeleneteknél alkalmazza ezeket a szerző, az állomás zárt világával és saját törvényszerűségeivel szembeni szabad és tág világra nyit rá a képzeletbeli kamera. A távoli, kistávoli képek legtöbbször felülről láttatják az eseményeket, Hugo több alkalommal is felülről, az órák mögül, mellől, kívülrőlként szemléli az állomás életének nyüzsgését, kívül rekedve a társadalmon. Selznick láttatása többször elmozdul az olyan filmes „szélsőségek” irányába, amelyek a filmművészetben is a ritkább, erőteljesebb kifejezőeszközök közé sorolhatók, de könyvformába helyezve még erősebb hatást keltenek. A premier plánok és az ennél is szűkebb *détailok* az ábrázolt tárgyba – jelen esetben arcokba, tekintetekbe – való erőszakos behatolással fokozzák a feszültséget, fejeznek ki érzelmeket. Az emberi arc legszubjektívebb vonatkozásai juthatnak így érvényre „*a szó konvencionális közvetítése nélkül*”.⁴ Az ilyen képek szintén olyan összefüggéseket, viszonyulásokat, érzelmeket tudnak felvillantani, amelyeknek leírására az irodalomnak hosszú oldalak kellenek. Természetesen kérdés, hogy egy ilyen, médiumköziségre épülő vállalkozás tud-e élni a „jó időben” történő, szükségszerűnek látszó médiumváltások alkalmazásával, továbbá, hogy az ennek következtében egyfelől leegyszerűsödő, felgyorsuló, másfelől pedig más/újfajta észlelési-értelmezési kompetenciáknak teret nyitó befogadást nyereségként vagy veszteségként könyveljük-e el.

Épp a filmes eszközök könyvbéli alkalmazása, visszaidézése által mutatkozik meg a heterogén közvetítő közegek ontológiai mássága, az elkülönböződés. A film mint művészet talán egyetlen sajátlagos tulajdonsága, hogy a látható, mozgásban levő, minket körülvevő fizikai világ bonyolultságának megragadására képes, megpedig „*mozgásban való ábrázolására, mozgással való visszatükrözésére. Minden művészi lehetősége és sajátossága csak ebből bontakoztatható ki*”.⁵ A mozgás egyszerre térbeli és időbeli, s nem korlátozódik kizárólag az emberi mozgásra, mint a tánc vagy a színház, hanem képes a külső világ, környezet mozgását, tárgyak életét, természetes létformáját sokoldalúan és érzékletesen kifejezni. A térbeli és időbeli kompozíciónak ez a szétválaszthatatlan összefonódottsága és mozgás általi „életre keltése” minőségileg új a művé-

szetek történetében. A mozgásnak ez az összefonódottsága értelemszerűen nem vihető át könyv alakba, Selznick mégis kísérletet tesz erre. A mozgás folyamatát és dinamikáját a képsorok gyakori plán- és radikális témaváltásaival, a mozgásban lévő lábak és cipők sokaságával érzékelteti, amelyre a számos üldözési jelenet lehetőséget is teremt. A folyamatos mozgást, a vetítőgép pergesésének, a képkockák pergesésének monoton mozgását pedig az állomás óráinak szüntelen működése, kettyegése érzékelteti, ezért is retteg Hugo, amikor sérült keze miatt nem tudja felhúzni az órákat.

A szöveg akkor veszi át a történet fonalát, amikor a belső reflexiók, párbeszéd, képekből nem kinyerhető információk a szó, a nyelv közvetítését igénylik. A szöveges részek a történet tartópillérei, s ily módon nélkülözhetetlenek ugyan a narráció kikerekítésében, mégis színtelenek, „eszköztelenek”, gyengék, több alkalommal didaktikusak, s helyenként megismétlik a képek által elmondottakat. A médiumok versengésében a szöveg, legalábbis szövegszerűségében, narratopoétikai kiaknázatlanságában a másik két médium alá rendelődik.

A szöveg és a képek tehát beleágyazódnak egy filmes keretbe, átvitt és konkrét értelemben is. A képkeretnek mint sajátos ablaknak filmelméleti értelmezése szerint ez az ablak rálátást nyit a világra, ugyanakkor éppen a keret eltörölhetetlensége által a film mégis egyfajta valóságtól elvont, álomszerű megnyilatkozás is, lényegi reveláció.⁶ Selznick művében a hangsúlyos, fekete keret inkább ez utóbbival áll összefüggésben, annak ellenére, hogy a történet az 1930-as évek Párizsában játszódik, s egy egykor élt valóságos személy köré szerveződik a cselekmény, a narráció elemei, fordulatai, végkicsengése nemigen nőnek túl a romantikus-szентimentális történetek kliséin, ahogy az álomgyár metaforával jellemzett kommersz mozi sem hagyja el ezeket a kereteket. A páratlan ötleteiről, trükkjeiről híres Méliès ennek a látvány- és álomvilágnak egyik lehetséges kezdőpontja, s ilyen értelemben Hugo Cabret története és a könyv maga kielégítő vetülete ennek a látszatvilágnak.

A mű történetészövege mind a fabula, mind a sujet szintjén igen gyenge, a történet a késő romantikus árvagyerek-, koldusgyerek-történetek sablonjaira épül Mark Twain-i, dickensi „stílusban”, az árvaságra jutó kislíú részeges nagy-

bátyját is elvesztve próbál életben maradni a párizsi vasútállomás embertömegében és labirintusában, apró lopásokkal fedezi szükségleteit, és az állomás óráinak gondozásával leplezi a nagybácsi eltűnését. Egyedül a titokzatos eredetű automata mint vélt apai örökség megjavítása és szóra bírása élte. A történet váratlan fordulatokkal, véletlenekkel, oltári titkok lelepleződésével halad előre, hogy végül a vadóc kislíú megszélkülülésével, önmagára és családra találásával és egy elfeledett rendező parádés rehabilitálásával valószerűtlen happy enddel érjen véget. A grafitrajzok stílusa, a korabeli Párizs és valós személyek által realizztikusra hangolt történet ellenére a szirupos végkifejletre csakis a mesés moziálom iránti hódolat adhat mentséget, ám Hugo Cabret történetében a lélektani mozzanatok felszínisége, leegyszerűsítése, a kislíú sokszor váratlan és életszerűtlen reakciói, a túl sok és sokszor didaktikusan megmagyarázott motívum tovább gyengíti a narráció egészét.

A mű középpontjában az automata áll, amely a szereplők sorsát összefűzi, s amelynek összeszerelése, életre csiholása – szív alakú kulccsal! – a szereplők sorsának, identitásának helyreállítását szimbolizálja. Az európai gondolkodás történetében a XVII. századtól kezdve állandóan visszatérő téma ember és gép viszonya; a gép mint az ember modellje először Descartes dualisztikus emberképében bontakozik ki karakteresen. Descartes az ember természetének antropológiai és tudatfilozófiai problémáját úgy oldja meg, hogy ember és gép különbségének vizsgálatakor két fontos ponton különíti el a kettőt egymástól: „*mégis volna két biztos eszközünk annak megállapítására, hogy azért mégsem igazi emberek. Az első az, hogy ezek a gépek sohasem tudnának szavakat vagy más jeleket használni és úgy összekapcsolni, mint mi tesszük, ti. hogy gondolatainkat közöljük másokkal. [...] A második az, hogy habár néhány dolgot éppolyan jól vagy talán még jobban csinálnának, mint akármelyikünk, de okvetlenül csődöt mondanának másokban; ebből pedig megtudnánk, hogy nem tudatosan cselekszenek, hanem csak szerveik elrendezésénél fogva*”.⁷ Descartes tehát nyelvi, nyelvhasználati és bizonyos viselkedési kritériumok alapján zárja le a felvetett kérdést, de az emberi test mechanikai felfogása, test, lélek, élet viszonyáról való elmélkedés a XX. századig számtalan művészt és gondolkodót foglalkoztatott (embergépálmódok: La Mettrie, Kempelen

Farkas, Mary Shelley, E. A. Poe, E. T. A. Hoffmann, Lovecraft, Bierce, Asimov Robotikája, Mátrix stb.), sőt a gép, gépezet metaforikus társadalmi vonatkoztatása sem ismeretlen gondolat, s ez szintén több helyen felvillan a műben. „Amikor felülről nézte őket, mindig az volt az érzése, mintha az utasok egy finom, körbe-körbe forgó gépezet fogaskerekei lennének. Közelről azonban mindez csak zajos és kusza rohanásnak és tülekedésnek látszott” (125.); „Szeretem elképzelni, hogy az egész világ egyetlen, hatalmas gépezet” (388.). A test gépként való felfogása rengeteg etikai kérdést vet fel a mai napig, honnan tudjuk, hogy valami él, mettől és mitől ember az ember. Van-e lélek, és mi az?

Mindezeknek az alapvetéseknek kiemelése azért fontos, mert a regény gép és ember egymásra játszását, azonosítását számtalan alkalommal megteszi, s szintén az önsors, identitás, lélek kérdéseit firtatja az automata alakjával. Nemcsak Hugo azonosítható és azonosítódik explicite is számos alkalommal az elromlott, darabokban álló, lélektelen géppel. Például: „Gyakran elképzelte, hogy az ő feje is ugyanúgy tele van csavarokkal és fogaskerekkel” (136.); „A fejében pörgő-forgó fogaskerekek majd kiugrottak a helyükről” (160.); „Úgy érezte, a fejében lévő fogaskerek hol erre, hol arra pörögnek” (175.); „A képzeletbeli fogaskerekek újra fogogni kezdtek Hugo fejében” (245.). Ugyanígy Méliès – „Semmi se vagyok! Egy szegény boltos vagyok csak... Egy felhúzható játékszer!” (308.); „Georges Méliès a szoba közepére húzott asztalnál ült tollal a kezében, mintha csak az automata órási másolata lenne” (414.) – és Hugo apja is: „Újrafestette a gépember arcát, amitől egészen különös arckifejezése lett. Apára emlékeztette, amikor úgy nézett rá, mintha...” (142.). A múzeum padlásán talált automata, amelyen az órásmester, Hugo apja dolgozott, eleinte a halott apát helyettesíti, a fiú meggyőződése, aki szintén a mechanika szerelmese és kis órásmester, hogy az automata apja üzenetét közvetíti majd. A történet során kiderül, hogy az automatát eredetileg Méliès készítette, majd álmai ködbeveszésének végpontján a múzeumnak adta, s üzenete egyáltalán nem szöveges, hanem a kor sodrának megfelelően képi. Az elromlott szerkezet ugyanolyan értelmetlen tárgy, mint a kisiklott sorsú, célját veszített ember, s ezt az analógiát a történet ki is mondja: „Talán ugyanez van az emberekkel is. Ha elveszted a célod... az olyan, mintha te is elromlanál.” (384.). Ahogy az automata a mű

folyamán alkatrészről alkatrészre rendbe jön, megjavul, úgy kerülnek helyükre a szétesett, kisiklott sorsok darabjai is, az elfeledett művész és az elfeledett gyermek visszatalál a *társadalom gépezetébe*, a vasútállomásra mint köztes helyről szerető otthonba. Az automata középpontba állításával és további motívumok – amelyeknek száma a mű kép-szöveg arányát figyelembe véve túlszordulónak, erőltetettnek tűnik – mint például a bűvészkedés, órásmesterség, rajzolás és a Prométheusz-tolvajmítosz⁸ folyamatos egymásra és szereplőkre játszatása által, Hugo és Méliès és harmadikként még Hugo apja is, egymás alakváltozatai, doppelgängerai, oly módon illeszkednek egymáshoz, egészítik ki, fedik le egymást, mint az óraművek vagy az automata alkatrészei. Vagy mint a különböző médiumok és jelrendszerek a könyv szkriptovizuális felépítésében.

A mű motívikus, metaforikus egymásra játszásában tehát éppoly szövevényes, mint az az intermediális közeg, amelyben megjelenik. A történet banalitását, a karakterek kidolgozatlanlanságát mintha a meglepő együttállások, fogaskerekékként egymáshoz illeszthető motívumok ellensúlyoznák. Jól látható itt minden, mint egy felnyitott óraműben. Az ábrázolás már említett hiányosságait a nagyon egységes vizuális megvalósítás, a grafitrajzok korhangulatot, melegséget kifejező közege, a nosztalgiát és álomvilágot pedig a beillesztett filmképek helyettesítik. Minden műalkotás valamilyen médium általi közvetítettség. Az intermediális esetben a közvetítettség megsokszorozódik s egyben szétszóródik, ahogy erről már korábban beszéltem. A szigorúan vett intermedialitás esetén a médiumok „konfigurációkként, a medialitás beiródásaként nyilvánulnak meg a szövegben. Ilyen konfigurációk pedig mindig megfigyelhetők ott, ahol a [...] formák differenciája releváns az alkotásban, szövegben”.⁹ Ennek kapcsán érdemes rákérdeznünk arra, hogy Selznick művének esetében megelégedjünk-e a XIX. század fordulójának látványkultuszát továbbgondoló méliès-i némafilm iránti nosztalgia és a kortárs képkultusz összecsengését kihasználó „a médium maga az üzenet” közismert McLuhani állításával, vagy a forma, médium „mögött” keresett tartalom, lényeg, összetett jelentés konzervatív kíváncsalmá és a relevancia jegyében lerántuk-e a csillogó köpenyt Méliès leleményes bűvészinársáról.

Jegyzetek

1. Pethő Ágnes: A MOZGÓKÉP INTERMEDIALITÁSA, A KÖZTES LÉT METAFORÁI = KÉPÁTVITELEK. TANULMÁNYOK AZ INTERMEDIALITÁS TÁRGYKÖRÉBŐL. Szerk. Pethő Ágnes. Kolozs-vár, Scientia Kiadó, 2002. 28.
2. Dánél Mónika: AZ INTERMEDIALITÁS SZEREPE AZ OROSZ HASONMÁS-TÖRTÉNETEKBEK. *Iskolakultúra*, 2002/6. 13.
3. Vö. Pethő: i. m. 23.
4. Biró Yvette: A HETEDIK MŰVÉSZET. Osiris, 2003. 57.
5. I. m. 26.
6. Vö. Pethő: i. m. 30.
7. René Descartes: ÉRTEKEZÉS A MÓDSZERRŐL. Fordította Szemere Samu, átdolgozta Boros Gábor. Matúra, 1992. 64., 65.
8. A tolvajmotívum végigvonul az egész történeten, hiszen Hugo apró lopásokból tengeti életét, de tolvajjá válik Isabelle is, aki az automata elcsent kulcsát hordja a nyakában. Az Hugót lenyűgöző Prométheusz-festményről természetesen kiderül, hogy Méliès alkotása. A tűz megszerzése is átlényegül, hiszen Prométheusz „*azért lopta el az istenektől a tüzet, hogy megajándékozza az embereket a moziival*” (381.), s így Prométheusz alakja nemcsak Hugóval, hanem Méliès-vel is azonosítható.
9. Pethő: i. m. 47.

Visy Beatrix

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Batár Attila: Az emberi tér.

Válogatott tanulmányok

Terc Kft., 2010. 260 oldal, 2500 Ft

Batár Attila huszonhárom különböző építészeti-urbanisztikai témájú írást, rövid cikket és interjúút válogat össze kötetébe. Eltűnődhetünk, hogy mi teszi ezeket az írásokat a térről szóló köteté, vagy másképpen feltéve a kérdést, mi fűzi fel egy vezérfonalra ezeket az írásokat. Magától értetődő lenne a címből kiindulva azt feltételezni, hogy a tér. Hiszen a cím irányadó lehetne, de úgy hiszem, mégsem lenne helyes a kötetet egyfajta sajátos batári térelméletként felfogni, hiszen például az írások címében egyetlenegyszer sem fordul elő a tér szó, mint az építészeti által létrehozott legfontosabb közeg, és nem is válnak a különböző síkokon kifejtett írások egyfajta rendezett elméleté.

Szó van itt építészetéről, épületekről, vízről, hidakról, hangok és tények játékaról, városi

formákról, sőt regionális léptékű városokról, de kevés szó esik a TÉR-ről magáról vagy a tér különböző szintű meghatározásairól. Vagy mégis? Hiszen mindazok a dolgok, amelyekről szó esik, épületek, hidak, lépcsők, városok, városrészek, térbeli alakzatok, valamiképpen helyet foglalnak a térben, alakítják térbeli világunkat. Persze mindez természetes is, hiszen minden, ami van, sőt mi magunk is térbeli kiterjedéssel rendelkező alakzatok vagyunk.

Mindez persze kevés lenne ahhoz, hogy a kötet címében a tér legyen hangsúlyos, de olvasva az írásokat rájövünk: egyáltalán nem mindegy, hogy a dolgok térbeliségének magától értetődőségét miképpen fogjuk fel, illetve értelmezzük. Batár Attila írásait a különböző térbeli helyzetek érzékelésének, értelmezésének sajátos módja fogja össze. Az a közvetlenség, ahogy a tér érzékelését, tapasztalását szavakba önti, anélkül, hogy akár a vulgaritás síkjára süllyedne le, akár az absztrakciók világába lendülne át. Batár Attila szépen és közvetlenül ír a térről, és tulajdonképpen nem is hangsúlyozza külön, hogy ő most éppen a térről ír, csak teszi mindezt egyfajta természetes magától értetődőséggel.

„*Amikor a nap lebukik, a téren meggyújtják a lámpákat, és kivilágítják a templom árkádsorait... A nappal sötét felületek – ilyen például a mennyezet, az ívek belső fele – fényben élnek, más elemek meg éppen most kerülnek árnyékba...*” – írja például A ST. Sulpice fényei és árnyai című írás befejező részében, szinte költői képekkel festve le az éppen érzékelhető térhatást.

Az érzékletes leírás hangja természetesen megváltozik, amikor város vagy régió léptékű leírások következnek, de a közvetlenség vagy legalább az arra való irányultság ekkor is megmarad.

Azoknak, akik túlságosan is a telekommunikáció vagy a virtuális valóság bűvkörében a város haláláról beszélnek, figyelmeztetőül hangozhat a mondat a város valós térbeli világának szűkegyességéről: „*Virtuális valóság, ami azonban csak akkor lehetséges, ha valamilyen fizikai fal, ernyő stb. is jelen van. Minden szimbólum csak valamilyen valóságos építészeti térben hozható létre, s minden esetben, még ha áttételen keresztül is, valamilyen valóságot közvetít*” – írja VÁROSI FORMÁK MA ÉS HOLNAP című írásában, majd később nagyon egyszerűen megfogalmazza a lényegét: „*Az ember továbbra is keresi a közvetlenül átélhető, hallható és*

ízlelhető élményeket. Ez az igény továbbra is fenntartja a várost.”

Batár Attila bízik a város jövőjében, de jól látja, hogy a város, különösen a városi lét meg-rázkódtató változásokon esik át, s ezek a meg-rázkódtatások a legkülönbözőbb, ma még kiszámíthatatlan eredménnyel járhatnak. Amikor az ókori városok maradványain létrejöttek a középkori Európa városai, vagy amikor a kézművességen alapuló középkori város az ipari forradalom nagyvárosává vált, az élet, de különösen a városi élet radikálisan megváltozott. Valami hasonló méretű változás zajlik ma is, amikor kialakul és dominánssá válik a korszakra jellemző várostípus, a regionális város.

Hiba minden védelem, ami a város külső formájára vonatkozik, csak a változás az állandó, az átalakulás elkerülhetetlen. Minden azonban új városi sűrűsödések kialakulásával, a térbeli közelség igényeinek nem megszűnésével, hanem átalakulásával jár. A változások nem kerültek el a történelmi belvárosokat sem. *„A legszembe-tűnőbb változás a történelmi városrészben történik, ahol a régi épületeket felújítják, homlokzataikat rendre lemosják, helyreállítják, hogy a restaurált város a harmonikusnak ítélt múlt illúziókeltését szolgálja. A régi negyedek építészeti hagyományokat bemutató múzeummá válnak. A régi lakók kiköltöznek, s helyükbe lépnek a turisták, akik a hagyományos városban a megkövesedett és szemlére kitett múltat keresik fel”* – írja.

Az átalakulások végeredménye tehát kiszámíthatatlan. Batár inkább kérdezi, mint állítja, hogy lejár az utópiai korszaka. Nem tervezzük vagy nem akarjuk tervezni a jövőt. A város nemcsak az időben, de a térben is áttekinthetetlené válik. Ugyanakkor *„Nem igazolódik be az a feltételezés, hogy századunkban a város eltűnik, mert az az új városforma, amelyet regionális városnak nevezhetünk, a hagyományos várostól eltérő jellemzők ellenére is ellátta a várostól elvált, megszokott feladatokat. Ezért inkább a város típusváltásáról beszélhetünk”* – írja a már idézett VÁROSI FORMÁK MA ÉS HOLNAP-ban, talán legátfogóbb írásában.

Tanulmánya csak látszólag foglalkozik formai kérdésekkel, lényegében tartalmi – a város működésével, életével – kapcsolatos kérdéseket feszeget, és hitet tesz a város vagy inkább a különféle várostípusok újjászületése mellett. A várostípusok közül kiemeli a regionális várost, amelyet a jövő meghatározó várostípusának tart. Ezekről a városokról szól másik urbanisztikai témájú nagyobb lélegzetű írása, a

REGIONÁLIS VÁROSKOK címmel, amely igen sok megállapítása tekintetében átfedésben van az előzőekben elemzett VÁROSI FORMÁK MA ÉS HOLNAP cíművel.

A mai és holnapi városokról mondtak itt három konkrét város bemutatásával egészülnek ki. New York, Párizs, Berlin korunk emblematis városai, mindazzal együtt, hogy más és más pályát járnak be. Az általános következtetést Batár itt mintegy összegzően vonja le: *„A fent leírt tapasztalatokból, a regionális városok rendszeréből három új következtetést vonhatunk le: a visszaáramlást a régi központi városnegyedekbe, a történelmi városok múzeummá válását és a többcentrumú városok kibontakozását.”*

Ezeket a jelenségeket vizsgálja a három világváros példáján keresztül. Valóban ez a három város, amely leginkább megmozgatta a várossal foglalkozók fantáziáját az elmúlt évtizedben, s valóban ezek a városok azok, amelyek a városiasság mai imázsát számunkra legnyilvánvalóbb módon megjelenítik.

Atanulmányok látszólag szenttelen leíró hangneméből a felületes szemlélő arra következtethet, hogy Batár semleges krónikása, elmesélője a lejátszódó folyamatoknak. Mintha nem akarná értékelni, hogy mindaz, ami történik, milyen irányban halad. A figyelmes olvasó azonban rábukkan az értékelő Batárra is. A szövegekben elszórtan, de rendszeresen megjelenik egy igen éles hangú felhívás. A nyugodt leíró hangnem – itt látszik – megtévesztő, nem is ritkán felszínre bukkann az erőteljes kritikai hang: *„Hatalom ellen hatalmat kell felsorakoztatni, hogy a lakók akarataikat érvényesíteni tudják a beruházókkal szemben. Csak ebben az esetben lehet remélni, hogy újabb épülettömbök helyett zöld foltok is keletkezzenek a városban”* – írja REGIONÁLIS VÁROSKOK című írásában. (103.)

Szintén radikális a kritikai hang a hatalom és látszat világvál szemben: *„Hol voltak azelőtt az irodák? Kevesen is voltak, vagy a gyárak közelében. Most mindent eluralnak. Mindenki tisztségviselőt csináltak... És mind egymás közelébe akar kerülni... A személyes kontaktus ugyanolyan fontos maradt, mint annak előtte... A vezetők látni akarják a nekik dolgozókat... és ugyanolyan fontos, hogy mindenki tudja, lássa, hogy milyen nagyszerű intézményről van szó... Presztízs-kérdés lett a város irodanegyedében dolgozni, pompás épületekkel büszkélkedni. Ennek semmi köze sincs a munkához. Legalábbis közvetlenül nincs. Csak a látszathoz.”*

Hasonlóan kritikus a hangnem a városi rekonstrukciókkal kapcsolatban is. „A város nemcsak múzeumvárossá alakult, ahol az épületek múzeumi tárgyak, hanem irodaépületeivel üzlemberek, politikusok, nemzetközi események, intézményekre jövőök találkozási helyévé is vált... Ezért a város kirakja árúit, mutogatja magát, hogy idecsalogassa az idegeneket. A látogatók jelenléte tovább alakítja a város struktúráját és karakterét” – írja Párizssal kapcsolatban.

A közösségi stratégiák hiányát látva szintén nagyon kritikus: „Napjainkban a magánautó használata még mindig egyre jobban fokozódik. A lakosság nem hajlandó lemondani az egyéni megoldásról, a saját kocsit igénybevételeéről... Amerikában a kocsivezetők kétszer annyi távolságot tesznek meg kocsijukkal, mint az európaiak, egyrészt, mert a benzin ára fele az európainak, másrészt jobban hozzászoktak ahhoz, hogy mindent kizárólag egyénileg oldjanak meg, így még a szomszédoláshoz is magánautót használnak” – írja például A KOMMUNIKÁCIÓ FELGYORSULÁSA, ZÉRÓ AUTÓFORGALOM című írásában.

Már ennyi idézetből is látszik, hogy Batár nagyon is kritikusán szemléli a jelenlegi világ-helyzetet. Kritikai hangja mégsem rossz értelemben profétai. Nem ostoroz, nem fenyeget világvége-látomással, de figyelmeztet, majdnem szelíden, arra, hogy hatalom, presztízs és látszat vált a mai városépítés motorjává, és mindezekkel szemben az egyéni megoldások keresése vált uralkodóvá!

A város pedig par excellence közösségi termék. Batár a létező jelenségeket írja le és szemléli kritikusán. Ritkán vállalkozik arra, hogy megmondja, mit is kell csinálni. Ugyanakkor Budapestet láthatóan szerető aggódással szemléli. Itt az is kiolvasható, hogy mit tartana jónak. A mára elharapódzó jelkívánással szemben leszögezi: „Nem hiszem, hogy a városnak több monumentális épületre volna szüksége. És egyáltalán nem hiszem, hogy ebbe a városképhez éggel kacérokodó toronyokat kellene építeni. Miért lenne a városnak igénye függőleges figyelemkeltőkre... Ma már egyre többen jogosulatlanul és elavult gondolatnak tartják a magasházak építését. De az üzleti szempontok, a nagyraugrány, mások túlszámnyalásának vágya ma is ébren tartja az égre törés gondolatát...” – írja TABULA RASA, KONZERVÁLÁS VAGY ÁTÉPÍTÉS című – lényegében Budapestről szóló – írásában.

Budapest vonatkozásában a megvalósult állapotokkal szemben is erőteljesebben megjelenik a kritikai hang: „A rombolás újabb kori ismétléseként épül a Corvin sétány. Ahelyett, hogy az épü-

lettömegek között szabad levegőt adó, a környéket kiszolgáló, organizáló térváltást és parkot teremtettek volna, egy sehová sem vezető út jön létre napjainkban...” Itt kell megjegyezni, hogy a helyzet még ennél is rosszabb, mert mi már tudjuk, hogy az út nem sehová, hanem egy szokásos bevásárlóközpont belsejébe vezet.

Batár Attila a kritikai észrevételek mellett alapvetően úgy gondolja, hogy az ördög a részletekben lakik. Ír a Bajza utca színesstéziájáról, lépcsőkről, a város hang- és fényművészetéről. Sőt, egyedi épületekről is.

Látszólag esetlegesen választ ki három építész, három művet: Renzo Pianót, Nagy Bálintot és Daniel Liebeskindet. Bár e válogatás nyilvánvalóan függ a személyes kapcsolatoktól és az egyéni érintettségétől, mégis összeköti a három művet valami. A feladat szokatlanul komplex megközelítése. A szokatlan megközelítés szokatlan, de még inkább többjelentésű eredményt okoz. A tér különös kibontását a helyszínből és a történetből. Így kapcsolódik az egyedi épületekről szóló írások füzére a kötet komplex megközelítésmódjához.

Végül: nem hallgatható el néhány kritikai észrevétel. A kötet kevésbé kiegyensúlyozott, mint Batár Attila korábban megjelent LÁTHATATLAN ÉPÍTÉSZET, valamint A TÖRTÉNELEM MINT TERVEZŐ című könyvei. Az egyes alfejezetek elhelyezkedése, súlya, szerepe némi esetlegességet mutat. Hiányzik a vezérfonál kifejtése, az egyes részek egymáshoz való viszonyának értelmezése. A legfőbb ugyanakkor a nyelvi probléma. Batár Attila eredetileg magyar nyelven írt írásai nyelvi szempontból is kiválóak. Stílusuk szinte irodalmi, mindenesetre olyan építészeti-urbanisztikai leírások, amelyek érzékletes konkrétság és átfogó elvonatkoztató képesség birtoklásáról tanúskodnak. Korábban idegen nyelven megjelent írásainak fordítási színvonala ugyanakkor igen vegyes. Különösen csapnivaló néhány francia nyelvből fordított írás, ahol látszik, hogy a fordító egész egyszerűen nem érti, hogy szakmailag miről van szó, például a BAS-MONTREUIL címűben. Figyelmesebb válogatással és szerkesztéssel elkerülhetők lettek volna ezek a hibák.

A kritikai megjegyzések ugyanakkor eltörpülnek a kötetben megjelenő friss szellemiség, a szokatlanul közvetlen és érzékletes stílus és az átfogó urbanisztikai-építészeti mondanivaló mellett, amely a hazai szakirodalomban ritkaságnak számít.

Schneller István

FISCHER MÁRIA

1937–2012

Nem ismertem személyesen. Messze élt, egy faluban a Keleti-Mecsek déli szegélyén. Kevesen tudták, milyen nagyszerű költő, olyan kevesen, hogy az úgynevezett irodalmi élet észre se vette, hogy már nincs közöttünk. Nem tudtam én sem, de honnan tudhattam volna? Decemberben írtam neki: „*Kedves Mária! Régóta nélkülözzük verseit a Holmiban. Szeretnék érdeklődni, hogy van, és ír-e. És persze kérném is, hogy ha vannak új versek, ne habozzon elküldeni őket a Holminak.*” Januárban érkezett fiától a válasz: „*Ma kapcsoltam be Édesanyám számítógépét, és láttam az érdeklődését. Sajnos már nem fog verseket írni, a 2012-es éve a betegséggel való egyenlőtlen küzdelméről, a kimondatlan és papírra vetetlen gondolatairól és a maradék életmorzsák begyűjtéséről szolt. 2012. november 3-án vált könnyebbé a testénél.*” A *Zengő* című helyi lapban búcsúztatta egy volt kolléganője.

„*Nálam az írás nem kedvtelés. Sz szenvedek a kényszerítő késztetéstől, pszichoszomatikus tünetekkel küszködöm, ha ellenállok. És ez fokozottan így van, mióta a gyerekeimet felneveltem*” – írta nekem 1993. január 28-án. Már jó ideje leveleztünk, nem sokkal a *Holmi* indulása után küldött először verseket, 1990-ben. Egy nyugdíjba készülő tanítónő Hosszúhetényből. Még nem kész benne a költő, de nem üres udvariasság íratja velem a választ: „*Kedves Asszonyom! Higgye el, semmi oka nincs rá, hogy elnézést kérjen, és hogy erőszakoskodásnak érezze a jelentkezését. Megtisztel minket a bizalmával. Versei rokonszenves és érdekes egyéniséget sejtetnek, érdeklődéssel olvastuk valamennyit. Mindegyikben vannak kitűnő részletek. Sajnos azonban nem sikerült hibátlan egészé megformálni őket. A vers menete meg-megbicsaklik – hol a szemlélet, hol a versmérték bizonytalanodik el egy-egy pillanatra. De – ismétlem – szívesen olvastuk, többen is a szerkesztők közül, ezeket a verseket, és ugyanilyen szívesen olvassánk egy későbbi újabb küldeményét is.*” Jöttek is időről időre az újabb küldemények, szabadkozással: részéről, hogy már megint zaklat, részemről, hogy már megint a kifogásaimat sorolom. Négy év telt el így. 1994. január 12-én végre ezt írhattam neki: „*A korábbi versekben talán akadtak érdekesebb, szokatlanabb megoldások is, de ez a hagyományosabb, szordínósabb költői hang töretlenebbül, egy-ségesebben szól. Olyan értéket, olyan csöndes, de annál állhatatosabb törekvést mutat, amely elől most már a Holmi sem akar elzárkózni.*”

Szonettekkel kísérletezett eleinte, a formai keretekbe sehogy sem illeszkedő, disszonáns szonettekkel. Aztán egyszer csak megtalálta a saját formáját. A szonettből megmaradt a tizennégy sor, de a versmérték önállósult: szabadon, ám nagy biztonsággal kezelt, a sorvégeken gyakran áthajló daktilikus lüktetés-lebegés olvasztja egybe gyerekkori emlékekből, álmokból, jelen idejű észleletekből elégikus borút iróniával-öngúnnnyal vegyítve szőtt anyagát. „*Nem a formálás élességével ébreszt figyelmet, hanem az egységes anyagmozgatással. Hangja ritkán forró-sodik fel: nem csúcspontot céloz meg, hanem medret és magának. Fegyelmezett, szorongva szenvedélyes, hamar begombolkozó.*” Így jellemzi ÁLOMHÁZ című

első kötetét Báthori Csaba a *Holmi* 2004. áprilisi számában. Mert 2003-ban végre megjelent az első kötete is, nem pesti kiadónál és nem 2000-ben, ahogy egy darabig remélte, hanem a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány kiadásában, akárcsak 2008-ban a második, a MÁSHOL FÜRDIK A HOLD, és önéletrajzi prózája, a PIROS MEZŐK 2006-ban.

A prózában gyerekkorát eleveníti meg. Fischer Mária Pécsváradon született, nem messze Hosszúheténytől. Apját, aki bányász volt, elviszik munkaszolgálatra Oroszországba, a német neve miatt. Három év múlva kerül haza. Anyja cseléd volt, lányát is annak szánja. Ő, egyelőre, elképzelt világba menekül. Miközben persze éli a falusi szegény gyerekek életét egy férfi nélkül maradt családban. A PIROS MEZŐK vaskos regénynek készült harminc évvel korábban, többszöri átdolgozás során és talán már az érlelődő költő sűrítő tapasztalatával vékonyodott egy éles szemű és gazdag képzeletű, környezetébe nehezen illeszkedő kislány naplójává.

Apja erősen zokon vette, hogy lányai születnek, fiút akart. Ebből a gyerekkorában megszenvedett szükségből kovácsol erényt Fischer Mária a második verseskötetében. Fiktív fivérért-riválisát Habakuknak nevezi el, társául-beszélgetőpartneréül szegődtteti egy terjedelmes versciklusban, támpont lesz belőle fanyar költészetté átlényegíteni a gyerekkor messzebbéről nézett emlékdarabjait, a jelen keseredő tapasztalatát. *„Nem medítálok. Az álmoknak sincs igazuk / már. Infantilis érvekkel törve beszél, / hogyha beszél a magamfajta – tudod, Habakuk. / Józán idők ezek. Azt hisszük, amit hihetünk.”*

Erről a második kötetéről (ahogy az elsőről is) alig jelent meg recenzio. Az interneten mindössze egyet találok, Halmai Tamásét: utánközlés a pozsonyi *Új Szó*ból. Szégyenkezhet bizony a *Holmi* is. De a Déry Tibor-díjat Réz Pál javaslatára megkapta 2006-ban, és a következő évben Lator László neki ítélte az év legjobb verseiért járó nívódíjat a *Mozgó Világnál*. Laudációját ezzel zárta: *„Ritka tehetség. Többnyire az ösztöneire bízta magát, s ha nem is mindig, rendszerint meggyőző olvasóját, hogy minden úgy van jól, ahogy csinálja. Egyszer-egyszer azért mégis azt mondanám: álljon csak meg, Mária! Olvassa el még egyszer, még tízszer, amit leírt! Álljon helyt (mint valamikor Illyés Gyula mondta) minden szaváért, mondataért. De mondom inkább ezt: íme, egy szerencsés alvajáró. Meg-megmozdul alatta a kifeszített kötél, de közben olyasmiket suttog el, amit mások, ébren, soha.”*

2011 márciusában közöltük utoljára. Többnyire öt verset küldött, ezekből választottunk kettőt-hármat. Nem tudhattuk, hogy nem lesz több alkalom. Ámbár, most újraolvasva a (már villámpostán váltott) leveleinket, látom, hogy gyanút foghattunk volna. A versek mellé ezt írta: *„Kedves Szabolcs! Küldök néhány verset, ítéletére bízom őket. Nehéz évem volt, keveset írtam, megpróbáltam elfogadni a nyavalyáimat.”* De elvakított a szerkesztői hév. *„Kedves Mária! De örülök, hogy végre újra jelentkezett! És milyen szép versekkel! Én egyikről se mondanék le szívesen...”* Majd pár nap múlva: *„Réz Pálnak is nagyon tetszenek a versek – mind az ötöt szeretnénk közölni.”* Most látom csak, hogy mindegyikben búcsúzik. Képzelt testvére is vele van, újra és utoljára.

*„Írd föl a falra, hogy itt jártunk, itt ez a hely
volt a tanyánk, ide jöttünk melegedni, ha már
láttuk más faluját, mások templomait.
Most írd, írd, Habakuk, jó testvérem e föld
hátán, mert ez a ház volt országnyi hazánk.
Éjszaka van, szaporán verdes a szív, szaporán
tárgul a gondolat. Ébren maradunk, figyelünk
sok kicsi neszre; anyánk sóhajtása a szél.
Csak jártányi erőnk van kikerülni a bajt.
Orvosok ujjá nyomát őrzi a bőr napokig.
Gyűlik a méz, a cukor, véresejtből a fehér.
Nem tervezzük a reggelt, sem a holnapokat,
nem sírunk, nevetünk hangosan. Elfut időnk,
tűnik a régi világ. Nagy lesz a csend, Habakuk.”*

Jólesik a *Holm*iban tudni ezeket a verseket. Jólesik tudni, hogy nálunk végül is otthon volt, kedves Mária, noha személyesen nem találkoztunk soha.

Várady Szabolcs

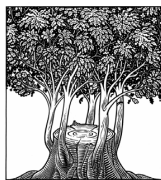
A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA *artium*

